

B2-páholy

Riadtan hallottam pár évvel ezelőtt, hogy egy együgyű dalocskával, melyet valamelyik megasztárocska énekelt fel valamelyik stúdióban valamelyik slágerszerzőtől (majd, sokszorosán lekésve és leutánozva a nemzetközi trendet, sztárok és celebek sora harsogta bele vele magát az aetherbe), akarják felcserélni a nemzeti *Himnuszunkat*. Mert hogy az csak olyan. Mert hogy az csak milyen?

Olyan szomorú. Lásd a franciákat, a maguk forradalmi indulójával, hogy csak ide, a szomszédba nézzünk át. Legyen nekünk is egy lendületesebb, egyben nyálasabb és verbálisabb hazafiaskodó himnuszunk.

Ha eltekintünk is a fölvetés bornírtságától, azzal feltétlenül szembesülnünk kell, hogy a Himnuszt időről időre basztatják. Jobb szó nem jut eszembe, nemes anyag ide vagy oda. Leginkább azért, hogy szomorú.

De miért is szomorú ez a nemzeti dal, ha szomorú? A verset Kölcsey 1823-ban, tehát a reformkor előtt írta. Amikor a lélekben még nem lobogott a láng, amikor nem látszottak a magyar állapotok békés úton átalakításának a lehetőségei, nem indultak el a nemzeti mozgalmak, nem mentek harcba az anyanyelvért hazánk akkori radikális fiai, nem kezdődött el a kísérlet a némi kultúra magas kultúrába beemelésére. A semmi közepén, valódi romok között íródott tehát a Himnusz. Mintája a XVI. században elterjedt jeremiádák, siraloménekek voltak.

(siralomének, jeremiáda: a XVI. századi protestáns vallásos-hazafias költészet műfaja. – Jeremiás próféta siralmainak (Siralmak könyve) hangján a magyarság romlása, pusztulása miatti fájdalmat fejezi ki. Ismertebb művelői: Szkhárosi Horvát András, Sztárai Mihály, Szegedi Gergely, Dávid Ferenc. – Műfaji előzménye a kk. lat. költ.-ben a planctus. M.F. – Magyar Katolikus Lexikon)

Ha ehhez hozzáadjuk, hogy a vershez a zenét Erkel Ferenc 1844-ben írta, érdekes szemléleti különbséget fedezhetünk fel. A zeneszerző ugyanis már a reformkor csúcán komponálja a *Himnuszt*, amikor folynak a magyar állapotok békés úton való átalakításának munkálatai, elindultak a nemzeti mozgalmak, hazánk akkori radikális fiai harcban állnak az anyanyelvért, és elkezdődött a nagy kísérlet a népi kultúra magas kultúrába beemelésére.

Kölcsey nyilván a fohászra helyezte a hangsúlyt a vers írásakor, Erkel a bűnéért eleget szenvedett nép felemelésében bizakodva írta le a hangjegyeket. A kétféle aggodalom, szándék, reménytelenség és remény eredményezi a *Himnuszban* meglévő hihetetlen harmóniát, és ugyanakkor kiérezhető feszültséget.

Hogy a *Himnusz* csak 1903-ban lett hivatalosan is az első számú nemzeti dalunk (addig Haydn *Gott erhalte* című osztrák császári himnusza regnált), annak megvolt a maga oka. Annak azonban nem látom okát, hogy ma, Magyarországon azon töprengjünk, amikor kúszik felfelé a magyar zászló a stadionok árbocára, vagy átszellemült arcú szurkolók bömbölik a lelátókon, akár ünnepségeken felállva énekeljük együtt, hogy lassúdadsága, ünnepélyessége miatt változtassunk a *Himnuszon*, mai helyzetünkben, mai Európánkban, mai riherongy magyar valóságunkban. (Talán még mindig nem bűnhődtük meg sem a múltat, sem a jövőt...) Azon meg végképp nincs mit beszélni, hogy kicserélni kell. Kodályt kell idézzem, aki Rákosi felkérésére, „írjon nekünk szocialista himnuszt”, állítólag csak annyit mondott: „Minek új? Jó nekünk a régi Himnusz.” De még mennyire!

Zalán Tibor

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XII. évfolyam 8. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány megbízásából kiadja a Napkút Kiadó Kft. Megjelenik évente tízszer.
Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Balázs Géza** (nyelvművelés),
Bognár Antal (évkönyv), **Borbély András** (próza), **Elek Szilvia** (zene), **Király Farkas** (vers),
Kovács Ildikó (szöveggondozás), **Prágai Tamás** (dokumentum), **Sebeők János** (környezet),
Szondi Bence (tördelés), **Vincze Ferenc** (műbírálat), **Wegner Tibor** (művészet).
Szerkesztőségvezető: **Szondi Eszter**. Terjesztés: **Németh Lóránt**.

Napkút-kör: **Csűrös Miklós**, **Gazdag Dávid**, **Gráfik Imre**, **Hankiss Elemér**, **Dr. Koncz Gábor**,
Radnóti Zsuzsa, **Rakovszky Zsuzsa**, **Konrad SutarSKI**, **Szörényi László** (tiszteltetelli konzulensek).

Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.
Szerkesztőség: 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. mfisz. 29. • Telefon/fax: (1) 225-3474 • Mobil: (70) 617-8231
E-mail: napkut@gmail.com • Honlap: www.napkut.hu

A Cédrus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

B2-páholy

Zalán Tibor tárcája borítóbelső

Előter

Erkel Ferencz (írta Kozma Andor) 3

Czeizel Endre: A zeneszerzői géniuszság
gyökerei 5

Németh Csaba: Csak egy nagy érzés éltetett 19
Deák Piroska, Messik Miklós, Szöllösi Annamária:
A nemzeti opera megteremtője nyomában 29

Elek Szilvia: A játszma 37

Lanczkor Gábor: Márvány kockacukrok 49

Pozsgai Zsolt: Molto Pavane 55

Tárlat

Sakk témájú alkotások (színes melléklet)

Prológ (Ismeretlen szerző műve) 65

Csom István: A sakk bűvöletében. 67

Erkel Ferenc–Szén József: Királycsele 69

Szótár

Bodnár Dániel: Erkel Ferenc üzenete
az ezredforduló magyarjaihoz 71

Thierry Ferenc: Erkel Ferenc emlékére 72

Hangszóló

Dokumentumok nyomán
(Szőnyiné Szerző Katalinnal
Elek Szilvia beszélget) 75

Csorba István: A Himnusz és a Szózat
védelmében 80

Erkel-pályázat

Böjthe Pál: Remi 82

Egyházi Bernadett: Erkel: Magyar tánc. 94

Fehér Csenge: Dallam születik 95

Hétfvári Andrea: Vízükörtánc; Egy partitúra
margójára 97

Juhász Anikó: Sakkjátszmák. 98

Kiss Lajos István: Angol sakk 100

Kovács Imre Attila: Vázakép a XIX. századból;
háttérben a haladás váltott díszleteivel;
a végén örkényi lövés dördül. 106

Kovács Zsolt: Ez nem szörnyű, ez harc! . . . 108

Miczki Gábor: Játssz ma. 112
 Németh István Péter: Habit de Musicien;
 Variációk egy témára. 113
 Novák Gábor: Chess and jazz 116
 Pataki Edit: A zene hullámain 119
 Radnai István: Négy hűtelen. 120
 Répa Ádám: Mirázs 122

Napút-díj

Széles Klára: Bertalan Tivadar köszöntése . . 124

Emlékezet

Bertha Zoltán: In memoriam Utassy József . 126

E számunk szerzői. 129

Illusztrációk

Sakk témájú alkotások. 99, 121, 123

Erkel-dokumentumok

Kiss Ferenc gyűjteményéből. 79, 81, 94

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 48.

Császár Nagy László: Lerombolt szentek
 (Színmű három felvonásban)

A Cédrus Művészeti Alapítvány Erkel Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából meghirdetett – zenei és sakk témájú – kettős pályázatára beérkezett közel száz munka közül az elbírálás után közlésre a 82–123. oldalon olvasható műveket emeltük ki.

Mindkét műfajban találtunk egy-egy kiemelkedőbb alkotást, ezért kijelenthetjük, hogy a verskategória győztese: **Németh István Péter**, a próz kategóriáé pedig: **Novák Gábor**.

E számunk megjelenését támogatták:

NAPÚT

Irodalom, művészet,
 környezet

XII. évfolyam 8. szám

Erkel: zene, sakk

E számunk képzőművészeti munkáinak alkotói a Mádor Galéria 2005-ben rendezett Sakk-matt című kiállításának szereplői: Für Emil, Harasztly István, Kovács Tamás Vilmos, Luzsiczka Árpád, Orosz István, Pataki Tibor, Püspöky István, Sóváradi Valéria, Stefanovits Péter, Szurcsik József és Zsankó László.

Erkel Ferencz

Írta Kozma Andor.

Még húzza a cigány, s a magyar ur,
Még régi nótán derül és borul;
Még künn a síkon messze valahol
Az arató nép magyarul dalol...
De ennyi minden – s ez a nagy világba
Csak úgy hat el, ha elhat, mint a sohaj,
Melyet sohaj, szivén könnyíteni vágyva,
Egy történelme vesztett kihaló faj.

Ha nemzet volna, fönnen zengene
Mind a két ősi nyelve: szó s zene.
Egyik se bujna, mint hamupipóke,
Ki gyolcsruháit maga fonta, szőtte,
Hanem, mint két királyi büszke szépség,
Ragyogna hímzett aranyos biborban,
Művészkezek csuda remekelését
Mutatná még uszályuk is a porban.

Pazarszép lelki fényűzés hiján
Csak nép vagyunk s nincs nemzet Hunnián.
A Corpus juris meg a szenvedés,
Panasz, kesergés létjogul kevés.
Minden hiába, a magyar veszendő,
A látszat ez, – de áldassék e rémkép,
Mert fölriaszt, fáj s mentve a jövődő,
Ki hagyná veszni édes maga népét!...

És itt a szent, nagy buzdulás kora:
Lobog lánglelkek végtelen sora;
Mind hatni, tenni, teremteni vágyik,
A legnagyobb magyar elől világít;
Költők, írók hatalmas hangba kezdnek,
A népi nyelv lesz nemzeti, merész,
Az ősi népből újul újra nemzet –
S világgá zeng már a magyar zenész.

Nem egy csupán, s ha egyről zeng dalom,
Vele a többit is magasztalom,
Mert benne, ki vezér volt s úttörő,
Egy lón s egész a sok szétszórt erő;
Ő vívta ki a döntő diadalmat
Magas művészet minden fegyverével
S meddő hírét az ősi népi dalnak
Nagy nemzeti zenével ő veré el.

Ő legdicsőbb volt, bár egy még nagyobb
Híres zenészünk messzibb elragyog.
Ám ennek széles e világ hazája
S nemcsak egy ország, amely büszke rája.
Minden babér és minden olajág
A hírnév útja hosszában ezé lett, –
De, ki csak egyet szolgált: enfaját,
A még dicsőbb az hálás nemzetének.

A legdicsőbb magyar zenésznek itt
Ma ihlett ajkak nevét fölvetik –
S amint e hang felém rezg: mily csodás
Szívem sok húrján a visszhangozás!
Mínthogyha itt egy nemzet énekelne
S egekbe szálló hymnusa e karnak
Istent dicsérné, hogy az Ő kegyelme
Erkel Ferenczet adta a magyarnak.

Czeizel Endre

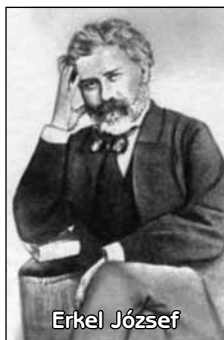
A zeneszerzői génuszság gyökerei

Erkel Ferenc családfaelemzésének tükrében

Az ősök. Távoli őseink – a királyi dinasztiáktól eltekintve – általában a múlt ködébe vesznek, ezért is hasonlította ezt Thomas Mann a sötét kúthoz. Ugyan a családi legendáriumból sok minden megtudható, de ezek tudományos igényű elemzések forrásai nem lehetnek.

Erkl Vilmos 1737-ben született Pozsonyban, római katolikusként, és a Notre-Dame-zárda zenemestereként ismert. (A családi nevet a német Erkelin-ärke szóból eredeztetik, ami puttonyt jelent.) Erkl Vilmos 1752-ben vette feleségül Anna Regina Handlt, aki Fülöp Handl építőmester lánya volt. Három fiuk ismert, János György 17 éves korában meghalt, Mátyás leszármazottait sok generáción keresztül nyomon lehetett követni. Minket azonban az elsőszülött József érdekel, aki 1757-ben született, mivel ő Erkel Ferenc apai nagyapja.

Erkl Józsefet zenemester édesapja kora gyermekkorától muzsikusnak nevelte. Feleségül előzvegyült Eng Zsófiát vette és hat gyermekük született. Második, korán elhunyt fiuk halotti anyakönyvében az apa már Erkelként szerepel, tehát valószínűleg ő magyarosította családnévüket, ami feltehetően magyarságának vállalását is jelentette. Hiszen az elsőszülött, ifjabb József iskolai felvételekor a származás rovatában „ex lingua hungar nativa ei est” (magyar nyelvű és születésű) bejegyzés található.

Erkel József

Idősebb Erkel József 1807 novemberében családjával Pozsonyból az akkor tízezer lakosú Gyulára költözött, ahol gróf Wenkheim Ferenc kastélyának lett „gondviselője és házi muzsikása”. Az arisztokrata Wenkheim család sem akart elmaradni Esterházy herceg famíliájától, akiknek Joseph Haydn volt a házimuzsikusa. Wenckheim Ferenc Pozsonyban született, és ugyan elkerült szülővárosából, de később gyakorta meglátogatta itt élő menyasszonyát. Ilyenkor a családi ünnepeket muzsikálással is egybekötötték, és ezeken idősebb Erkel József vállalta a főszerepet. Innen adódott ismeretségük.

Idősebb Erkel Józsefnek és feleségének két fia 1911-ben diftériában halt meg, egy fiukat már korábban elvesztették. Két lányuk viszont Pozsonyban maradt apácaként, Erkel Ferenc leendő édesapja, ifjabb Erkel József így egyedüli fiúként élte meg a felnőttkort. A szülői házban kitűnő zenei oktatásban részesült. Mégis inkább a tanítói hivatást vállalta, 20 évesen kezdett tanítani, emellett kántorként a templomban a karnagyi teendőket is ellátta. 1841-ben azután, 34 éves tanítói szolgálat után, hogy növekvő családja számára jobb életszínvonalat biztosítson, a sokkal magasabb jövedelemmel járó uradalmi számtartó állást

vállalta el. Ráadásul a kastélyban szolgálati lakást is kaptak. Az akkori kor há-
lázózási viszonyait ismerve hosszú élet adatott neki, 68 éves korában hunyt el.

Ifjabb Erkel József 1808-ban házasodott meg, felesége, Ruttkai Klára Teré-
zia 1790-ben született, tehát esküvőjükkor még csak 18 éves volt. Korábban a
családfákon az anyai ősökre kevés figyelmet fordítottak, mivel a nemesség és
vagyon átörökítése apai ágon történt. Az újabb genetikai kutatásoknak viszont
fontos tanulsága, hogy a fiúk géniuszságának a gyökerei inkább az anyák társa-
dalmi helyzetük miatt meg nem nyilvánuló adottságaiban vagy lappangó gén-
állományában keresendő. Ruttkai Anna Mária szülei Ruttkai Ádám gazdatiszt
és Schor/Scheer Anna Mária voltak, és ő hét gyermekük egyikeként látta meg
a napvilágot. Rajta kívül csak egyik nővére élte túl a gyermekkort. Akkortájt az
asszonyok átlagosan 11 gyermeket hoztak a világra, ifjabb Erkel József felesé-
ge ettől eggyel elmaradt, ő 10 gyermeket szült.

Az elsőszülött Borbála már a szülők házasságát követő évben megszületett,
bizonyítva jó termékenységüket. A kislányt azonban 3 éves korában, az akkor
szokásos gyermekkori fertőző betegségeken elvesztették.

Erkel Ferenc másodikként látta meg a napvilágot, vele később még foglal-
kozunk.

Harmadikként Nepomuki Já-
nos született 1812-ben, akinek ze-
nei tehetsége korán megnyilvánult.
Szép hangja volt és nagyon jól zong-
gorázott. Mégis inkább a jobb meg-
élhetést kínáló ügyvédséget választ-
otta élete hivatásául, mégpedig
sikeresen. Jól is házasodott, Unger
Ferenc vagyonos polgár Krisztian
nevű lányát vette feleségül. Erkel
Nepomuki János később a Wenk-

Erkel János

és felesége

cheim-birtok jószágigazgatójaként jómódban élt családjával és három gyer-
mekével. Nem lett hűtlen azonban zenei elhivatottságához sem, professzioná-
lis szinten zongorázott, és hangversenyeken is fellépett. 61 évesen halt meg.
Gyermekei közül Róza nevű lányával még találkozunk, és fia unokája – vagyis
az ő dédunokája –, Erkel Tibor a Magyar Rádió zenei főrendezője volt.

A legifjabb Erkel József volt ifjabb Erkel József és Ruttkai Klára Terézia ne-
gyedik gyermeke, 1813-ban született. Zenei tehetsége korán és olyan erőtelje-
sen megnyilvánult, hogy szülei hozzájárulásával az operanékesi pályát választ-
otta. Felesége, Schneider-Szabó Amália is színésznő volt. Tenoristaként úrt
töltött be az akkori magyar operaszínpadon, de szép hangját nem tudta meg-
felelően kamatoztatni. A rossz kritikák is közrejátszottak abban, hogy színésznő
feleségével egy időre Hamburgba távozott, ahonnan csalódottan és özvegyen
tért vissza 1854-ben. Gyermeük nem született és 46 éves korában meghalt.

Az ötödik gyermek keresztnéve talányos, az 1815-ben született fiú a Vi-
tályos (Fidelius) Lőrinc nevet kapta. Erkel Vitályos Lőrinc a felnőttkort megélt
testvérek közül zenével nem foglalkozott. Esztergályosmesterként vívott ki ma-
gának társadalmi megbecsülést, az önkormányzat tagjának is megválasztották.
Csak 51 évet élt. Felesége, Hüкке Erzsébet három gyermeket szült.

A következő, hatodik gyermeket, az 1817-ben született Antalt csecsemőként veszítették el.

A hetedik gyermek, Rudolf-Rezső 1819-ben született, az orvosi hivatást választotta. Feleségül ő a vagyonos polgár Unger Ferenc másik lányát, Karolinát választotta. Két Erkel fivérnek tehát nővérek voltak a feleségei. Nekik azonban gyermekük nem született. Erkel Rezsőnek nőülése anyagi biztonságot teremtetett családjá számára.

Emellett két évtizeden át sikeresen praktizált is, ezért Gyulán tiszteletbeli megyei főorvosnak is kinevezték. A szabadságharc bukása után ő rejtegette Schodelnét (Nyári Pál élettársát), Jókai Mórt és feleségét, Laborfalvy Rózát. Erkel Ferenc felesége is, válásuk után, hozzá, Gyulára költözött, ahol sógora „úri kényelemben” részesítette.

A nyolcadik gyermek, az 1820-ban született Károly egyéves születésnapja előtt halt meg.

A kilencedikként 1822-ben világra jött Terézia sorsa tükrözte a kor nőinek életét. Kislány korában kitűnt kivételes zenei tehetségével, nemcsak nagyon szép hangja volt, de kitűnően zongorázott is. Fiatal lányként éneke nagy hatást gyakorolt közönségére a templomban és a műkedvelő előadásokon. Nagy jövőt jósoltak neki a muzsikusi pályán, de feleségül ment Farkas Zsigmond szeszgyároshoz, és házassága után feladta művészi ambícióit. Két gyermeket szült, 62 éves korában hunyt el.

Végül a tizedik gyermek, az 1824-ben született Antal Mátyás a szabadságharcban veszítette életét 25 évesen. Futárfeladatot látott el, a Tiszán kellett lovával átúsztatnia, és ekkor érte később végzetessé váló sebesülése.

Ifjabb Erkel József házában is gyakori volt a házi muzsikálás, ezért gyermekei sem maradhattak közömbösek e hatással szemben. Ráadásul szüleiktől, de apjuktól bizonyosan jó 'zenei géneket' is örökölhettek. A felnőttkort megélt gyermekek közül ugyan csak ketten lettek muzsikuskok, Ferenc és József, de Nepomuki János és Terézia is kivételes zenei tehetségnek számítottak, a 25 éves korában meghalt Mátyást pedig nem lehet értékelni. Mindezek alapján csak Vitályos Lőrinc és Rezső életrajzában nincs nyoma a zenei tehetségnek.

Erkel Ferenc pályafutása és családalapítása. Erkel Ferenc tehát már a családi házból és nagyapja hatására szívta magába azokat a zenei élményeket, amik eleve meglévő kivételes zenei adottságait felerősítették. Középiszkolált Nagyváradon kezdte, majd éppen zenei tehetségének jobb kiaknázása érdekében Pozsonyban folytatta. Itt Klein Henrik házában lakott, aki kora egyik legismertebb muzsikusa és zenepedagógusa volt, pozsonyi látogatásakor Beethoven is felkereste. Ő lett a fiatalember zenei mestere, míg ellátásáról két apáca nagynénje gondoskodott. A kisfiú 11 éves korában hazalátogatásakor Gyulán már hangversenyen is fellépett.

Erkel Ferenc tanulmányainak befejezése után, 1828 és 1834 között Kolozsváron kapott állást. Majd rövid kitérés (Szemeréd) után a fővárosba került, ahol a Budai Magyar Színjátszó Társaság karnagya lett 1835-ben. Nem sokáig, hiszen már 1836-ban a Városi (Német) Színház másodkarnagyának hívták meg, majd az 1837-ben megnyílt Pesti Magyar (Nemzeti) Színház karnagyi posztját nyerte el, és ezt 1884-ig, tehát 46 éven át ellátta. Végül az új Operaházban fejezte be pályáját, annak zenei vezetőjeként, 1884 és 1888 között.

Erkel Ferenc megélhetését tehát karnagyi állásai biztosították, és ezek révén a hazai zenei életben és a reformkori eszmények megvalósításában a zenés színházakban és a hangversenyteremben meghatározó szerepet játszott. 1853-ban létrehozta a Filharmóniai Társaságot. Emellett azonban zongoraművészként is a legkiválóbb volt e hazában a XIX. század harmincas-negyvenes éveiben. Zenepedagógusi tevékenysége sem hagyható szó nélkül. Az 1875-ben megnyílt Zeneakadémia igazgató-tanáráként sokat tett a következő muzikusgeneráció képzéséért. Természetesen hallhatatlansága zeneszerzői munkásságának köszönhető, ebben anyagi nehézségei azonban folyamatosan akadályozták. Ahogy az emigrációban lévő Szemere Bertalannak írta 1863. november 14-én: „...szeretnék egyszer egy francia vagy olasz operát is írni (kérem ne botránkozzék meg!) merő spekulációból, hogy a siker esetére aztán magamnak oly nagy kvártélyt bérelhessek, melyben magam számára egy egészen külön szobácska, hová a gyerekek zaja el nem hat – komponáló teremül jusson; mert a költészet magasztossága szerintem bizony nagyon is megfér a kényelem prózájával!”

Erkel Ferenc feleségül az ugyancsak muzikuscsaládból származó Adler Adélt vette, aki kitűnően zongorázott. Édesapja, Adler György karnagy volt, állítólag Haydn-tanítványnak számított. Az Adler család férfitagjai négy generáción át orgonisták voltak. Az apa Pannonhalmán, majd Győrben a püspök templomi orgonistájának és karnagyának feladatát látta el, oly sikeresen, hogy meghívták a budapesti Mátyás-templom karigazgatójának, amit élete végéig ellátott. Adler Adél testvére, Adler Vince zongoraművészként vált ismertté Párizsban, Svájcban halt meg. Miután Erkel Ferenc és Adler Adél házassága válással végződött, Adler Adél két fiával sógorához Gyulára költözött és zongoratanárnőként dolgozott. Hosszú élet adatott neki, 79 éves korában hunyt el.

Adler Adél

Erkel Gyula

Erkel Ferenc és Adler Adél házaspárnak 10 terhességből 11 gyermeke született, az egyik terhesség ugyanis ikrek születésével végződött. A gyermekek születésüktől kezdve élvezhették a zenetanulás és -művelés minden előnyét, meghatározva későbbi életüket, hiszen Erkel Ferenc felnőttkort megélt hat fia közül négy muzikus lett.

A legidősebb, Gyula 1842-ben született. Zenei pályafutását üstdobosként kezdte, majd Mosonyi Mihály tanítványaként képezte magát. Zongoraművészi pályáját egy baleset megghiúsította, így az Operaház karmestere és a Zeneakadémia tanára lett. Zeneszerzési tehetségét alárendelte apja életművének, azaz bedolgozott például

az *István király* című operába és az *Ünnepi nyitányba*. Nyugdíjba menetele után 1891-ben Kispesten saját zenekonzervatóriumot alapított. 1909-ben halt meg, tehát 67 évig élt. Korábban feleségül első unokatestvérét, Erkel Rózát, Erkel (Nepomuki) János gyermekét vette pápai engedéllyel. A család e „vérfertőzés” miatt nagyon háborgott, Erkel Ferenc nem is vett részt fia esküvőjén. A genetika mai álláspontja szerint az első unokatestvérek, tehát a harmadfokú vérrokonok olyan kevés ‘családi közös gént’ hordoznak, hogy gyermekeikre nézve kis genetikai kockázatot jelentenek. Erkel Gyula és Erkel Róza gyermekeinek egészsége nem is látta kárát a vérrokonságuknak. Az más kérdés, hogy az első fokú unokatestvérek házasságát a törvény csak 1896-tól engedte meg. A házaspárnak hat gyermeke született. Erkel Sándorból sikeres kóruskarnagy lett, míg Erkel Mariska és Erkel Sarolta neves zenepedagógusként éneket és zongorajátékot tanított. Az utóbbi a Zeneakadémián Bartók Bélával tanult együtt, majd Marosvásárhelyen a konzervatóriumban tanított. Lánya, Sári ennek az intézménynek lett később igazgatója. Rózsa is énekesnek készült, de nem maradt a művészpályán, Krisztina két éves korában meghalt. Jenő lett a család krónikása.

A második fiú, az 1843-ban született Elek nagyon rossz tanuló volt, ezért a szülei nem szánták muzsikusnak, kovácsnak taníttatták. Mégis, ‘zenei sorsát’ ő sem kerülhette el. 1860-tól a Nemzeti Színház zenekarának nagydobosaként mindjobban elmélyedt a zenében, és később karmesterként dolgozott. Oly sikeresen, hogy a Népszínház első karmesteri posztjára hívták meg, ahol a népszínművek és magyar operettek bemutatásában vállalt fontos szerepet. Ő is besegített apjának, például a *Névtelen hősök* opera partitúráján felismerhető a kézírása. A szakemberek szerint későn lépett zenei pályára, és korán elvitte önégető életmódja, 50 éves korában halt meg. Nem házasodott meg, gyermeke sem született.

Erkel Elek

Erkel László

A harmadik gyermek 1844-ben született és a keresztségben a László nevet kapta. Az ő zenei tehetsége nagyon korán megmutatkozott, ezért zenei képzésére már Gyulán (szülei válása után), családi körben kora tizenéves korában sor került. 15 éves korában már nyilvános hangversenyen szerepelt. Kezdeti kóruskarnagyi ténykedése után, 1871-ben zongoratanár lett Pozsonyban, és ott, többek között, Bartók Bélát tanította. (Erre Bartók elismerőleg emlékezett vissza.) 1896-ban halt meg, tehát csak 52 éves volt. Korábban feleségül Wittmann Máriát vette, aki három gyermeket szült.

A negyedik gyermek, Erkel Sándor 1846-ban látta meg a napvilágot. Erkel Ferenc fiai között ő volt a legnagyobb zenei talentum. Kivételes zenei tehetségének korai megnyilvánulása után atyja kezdte meg zenei nevelését, amit később Mosonyi Mihályra bízott. Kitűnő karmesterré vált, Richter János és Saint-Saëns szerint a világ egyik, ha nem legnagyobb karmestere volt korának. Brahms, Dvořák, Goldmark és mások is nagy elismeréssel nyilatkoztak róla.

Erkel Sándor

Ugyanakkor ő is, mint az Erkelek általában, rideg ember volt, és félt a nyilvánosságtól. Pályája során előbb a Nemzeti Színház karmestere, majd az Operaház megnyitásakor annak igazgatója lett. (Apja volt a főzeneigazgató, Gyula a karmester, Elek a kartinító és korrepetitor.) Zeneszerzőként nem volt sikeres, erről operája, a *Csobáncz* is tanúsodik. Házassága Szabó Rózsával gyermektelen maradt, 1900-ban halt meg, 54 éves korában.

Az ötödik terhességből születtek az ikrek 1848-ban. A fiú azonnal meghalt, Mária hajadon maradt, és Gyula 1888-ban történt megözvegyülése után annak háztartását vezette.

Erkel Ferenc és Adler Adél hetedik gyermeke, Lajos 1850-ben született. Ő énekessel indult, első fellépésekor a Várszínházban, a *Faust*-ban azonban megbukott, ezért felhagyott a zenei pályával. Később az Operaház ügyelője lett, nem házasodott meg, 1906-ban, 56 évesen hunyt el.

A nyolcadik gyermek, az 1853-ban született Ilka/Ilona 16 éves korában meghalt.

A következő két terhességből 1855-ben született Oszkár és 1856-ban világra jött Ferenc 1 és 6 éves korában elhunyt.

Erkel Lajos

Erkel István és felesége

A tizenegyedik gyermek, István 1858-ban született, őt érdekes módon Pista néven anyakönyvezték. A családi legendárium szerint ő a kezdetben a „háziasszonyi” teendőket látta el a családban, később magas rangú posta-tisztviselőségig vitte. Megházasodott és hosszú életű volt, 75 évesen hunyt el.

Erkel Ferenc családfájának, tehát ősei és leszármazottai életének megismerése után számos korábbi korokra jellemző szabályszerűség állapítható meg. Mindenekelőtt, hogy a nők termékenységét milyen mértékben aknázták ki, hiszen a nagyon sok gyermek megszületése közötti idő szinte a szoptatás utáni azonnali újabb fogantatásokra utal.

Sajnálatosan magas volt a gyermekek elvesztésének az aránya. Generációként általában hosszabb a várható élettartam, ezt azonban Erkel Ferenc családfája nem igazolja. Míg az ő nagyapja 63 és apja 68 évesen hunyt el, ő maga pedig 83 évig élt, fiai – a legkisebb István kivételével – nem élték meg a 60. évüket sem. Ezért egészségtelen életmódjuk (túl sok evés – kövérség, ita-lozás) és a személyiségi problémák okolhatók, aminek hátterében elsősorban konfliktusuk az apai Szuper Egóval tűnik fontosnak.

Témánk szempontjából azonban a legfontosabb a muzsikusi küldetés családi halmazódása. Hiszen Erkel Ferencnek a nagyapja és dédapja is muzsikos volt, de apja is hódolt e szenvedélynek, testvérei közül is egyik a muzsikos hivatást választotta, de további kettőben is megnyilvánult a zenei tehetség. Erkel Ferenc felesége is zongoraművész volt, aki muzsikuscsaládból származott, és ezért nem csodálható, hogy hat felnőttkort megélt fiuk közül öt zenésznek in-

dult, és négy az is lett. Erkel Gyula lerszármazottjai között is többen muzsikusok lettek. Kiemelést érdemel még, hogy Erkel Ferenc mellett Elek, Sándor és Lajos is kiváló sakkjátékos volt.

A zeneszerzői géniuszság eredetének szabályszerűségei. A zenei tehetség a genetikus számára különlegesen érdekes, kivételes adottság. Az ének ugyanis valamiféle olyan ősi, természeti jelenség, amelynek eredetében, illetve minőségében az öröklődés jelentősége meghatározónak tűnik. Az éneklés kétségtelenül nem egyenlő a zenei képesség teljességével, de ahogy Kodály Zoltán írta: „Mélyebb zenei műveltség mindig csak ott fejlődött, ahol az ének volt az alapja. A hangszer a kevesek, kiváltságosok dolga. Az emberi hang, a mindenkinek hozzáférhető, ingyenes és mégis legszebb hangszer lehet csak az általános, sokakra kiterjedő zenekultúra termőtalaja.” Az éneklés és a muzikalitás tehát csaknem mindenkiben meglévő, és épp ezért fejleszthető adottság, amely a tanulás révén válhat igazi képességgé. Magam azonban a kivételes zenei tehetségüket kivételes zenei képességgé fejlesztett zeneszerző géniuszok, mint pl. Erkel Ferenc, elemzésére vállakoztam. Tettem ezt korábban J. S. Bach, W. A. Mozart, L. van Beethoven, Liszt Ferenc és Bartók Béla esetében is, az ő családfájuknak és életpályájuknak együttes értékelése lehetőséget nyújt bizonyos általános szabályszerűségek levonására.

1. A zenei/muzikális tehetség/talentum. A zenei adottságok nagyon korán érzékelhetőek, különösen ha ezek kivételesek. A kis Bartók Béláról édesanyja feljegyezte, hogy a rádióban hallott zeneművek ritmusát már akkor ledobolta, amikor még beszélni sem tudott. Erkel Ferenc is 11 évesen már nyilvános hangversenyen megmutatta oroszlánkörmeit. A zenei tehetség e korai megnyilvánulása a jó (sokszor abszolút) hallás, kivételes ritmusérzék, szép énekhang alapján érzékelhető. Természetesen ehhez értő szülők is kellene, akik érzékelve gyermekük e kivételes adottságát, hangszerek használatára is megtanítják, megtanítatják őket. S közülük a 'csodagyerekek' azután éppen virtuoz hangszerhasználatukkal tűnnek ki és keltenek feltűnést. Elég a Mozart testvérpárra utalni, de számos későbbi zenei géniuszról maradtak fent ilyen adatok. Sokakat gyermekként még zeneszerzésre is ösztönöztek, de ezek általában a kortárs zeneművek utánzatai. A zeneszerzői nagyság eredeti művek megalkotásával csak későbbi életkorban várható, mivel ehhez már sok tanulás és kreativitás is szükséges.

A zenei adottságok azonban csak a lehetőséget jelentik, érvényesülésük a külső feltételektől függ és ezeket négy csoportra szoktuk bontani. Az első a család, mivel nem mindegy a tehetség kibontakoztathatósága szempontjából, hogy milyen családba születünk. A másik az iskola, ami megint csak jelentősen befolyásolja, hogy a veleszületett adottságokból mi válik valóra. Harmadikként nagyon fontos a kortársak hatása. Egyrészt tizenéves korban, amikor a gyermekek leválnak a szüleikről, elsősorban kortársaiknak akarnak megfelelni, követik ezért a 'divatos' viselkedést. Másrészt a művészpálánták esetében meghatározó a kortárs művészek közvetlen (mint mesterük) vagy közvetlen (az uralkodó stílusirányzatok révén) hatása. Végül a negyedik faktort már a társadalom jelenti, amely meghatározza, hogy az adott közösség mennyire tartja fontosnak

a tehetségek felismerését, gondozását és szerepüket. Mindezek révén lesz az adottságokból a teljesítményben lemérhető képesség akár az iskolában osztályzat formájában, akár a foglalkozás sikeressége, vagy, hogy témánknál maradjunk, a művészi alkotás milyensége alapján.

A kivételes adottságúakat nevezzük tehetségeknek, akikben olyan potenciát, lehetőséget, 'ígéretet' érzékelnek szülei, a pedagógusok vagy más vájtfülűek, hogy később sokra vihetik. Az emberek értékelésekor valójában mindig csak a képességekre szorítkozhatunk, mivel az adottságokat a fogantatás utáni magzatkezdemény DNS-vizsgálata alapján lehetne csak tudományos pontossággal meghatározni. Hiszen már a magzati élet 9 hónapja alapvetően befolyásolja az adottságot a várandós életmódja (iszákosság, cigarettázás, drogozás), táplálkozása vagy betegségei révén. Minderre rátesz a családi környezet, ezért az iskoláit megkezdő gyermeknek már csak a képességeit érzékelhetjük. Mégis, általában az iskoláskor befejeztéig érdemes a gyermek képességeit még nem véglegződő adottságként felfogni. Később azonban a valóra váltott tehetség helyes megnevezése a talentum. Hiszen az alkotóereje csúcsán lévő Erkel Ferencről az írni/mondani, hogy tehetséges zeneszerző, súlyos sértés, mivel ez azt jelenti, hogy 'ígéret', lehetőség – pedig ő már valóra váltotta a benne lévő kivételes zenei adottságokat, tehát a tehetséget.

A zenei képesség, mint szinte minden mérhető emberi tulajdonság (a tudományban ennek jelleg a neve), a Gauss-féle, harang alakú eloszlást mutatja. Ezen az emberek az átlagtól való eltérésük alapján ábrázolódnak, mégpedig ún. szórásban kifejezve. Ebből az eloszlásból fontos számbeli következtetések vonhatóak le. Az emberek kétharmada átlagos zenei képességekkel rendelkezik. Őket a „közepesek” két oldalán az emberek 14-14%-át magában foglaló – az átlagosak és a kivételesek közötti – átmenetet képviselő övezik. Ők együttesen az emberek 95 %-át foglalják magukban. Az eloszlás két szélén találhatóak a kivételesek 2,5-2,5 %-a, ahogy Gauss vallotta: az „abnormálisok” – jelenleg mi már ezt nem állíthatjuk. A bal oldali rész foglalja magában a zenei fogyatékosokat, szokás őket botfülűnek nevezni, míg a jobb oldali részbe az átlagosnál számottevően jobb zenei képességűek kerülnek, ők a „zenei talentumok”. A zenei talentumok többsége bizonyára a muzsikusküldetést vállalja, vagy legalábbis hobbi szinten hódol e kivételes képességének. A talentum tartomány tehát az átlagtól két szórással jobbakat öleli fel, ők azonban további alcsoportokra bonthatók az átlagtól való eltérésük nagyságrendje szerint. A 3 szórás feletti a kivételes talentumok, ők nagy valószínűséggel már hivatásos muzsikuskok. A 4 szórás felettiiket szuper-talentumoknak nevezhetjük, akik már nemzetközi szinten is hírnevet szerezhetnek maguknak. Végül az 5 szórás feletti a gényusok, akiknek egészen kivételes adottságai a megfelelő családi és társadalmi körülmények között kibontakoztak. Kutatásaink szerint ez ritkán következik be, tíz kivételes tehetségből csak egyből lesz kivételes talentum. A különböző vizsgálatok tanúsága szerint pedig 3 millió emberre esik egy gényusz, természetesen figyelembe véve, hogy ez mindig valamelyik specifikus szellemi kategóriára érvényes.

Még a zenei képességek is számos irányban ágazodnak el, elég az előadóművészekre (pl. operénekesekre), a hangszereken játszókra (akár szólólistákra, akár zenekari muzsikuskokra) vagy zeneszerzőkre utalni. Bizonyára

ezek is különböző speciális zenei adottságokkal/képességgel függnek össze, ugyanakkor jelentős átfedések is lehetnek közöttük. Erkel Ferenc is, sok nagy muzsikushoz hasonlóan, nemcsak kiváló zeneszerző, de zongoraművész és karmester is volt.

A lényeg tehát az, hogy a zenei teljesítmény is mindig a veleszületett adottságok és a legtágabb értelemben vett külső hatások, elsősorban az edukáció kölcsönhatásának eredője. Éppen ezért nem állíthatjuk, hogy ez csak a gének hatására vezethető vissza, de azt sem, hogy csupán az oktatás következménye. Szemben a korábbi genetikai determinizmussal, mi elvetjük a gének végzet-szerű hatását, de ugyanakkor állítjuk, hogy a genetikai „hajlamosság” fontos az emberek különböző szellemi teljesítményének létrejöttében is.

2. A férfidominancia. A zene kultúrtörténelem ismeretében állítható, hogy a zeneszerző géniuszek mind férfiak.

Az elsődleges magyarázat bizonyára a korábbi társadalmi munkamegosztásban keresendő. E szerint a nők feladata a „reprodukción”, vagyis termékenységük maximális kiaknázásával a család, a nemzet és az emberiség fennmaradásának biztosítása volt. A férfiak küldetése a „produkcion”, a megélhetéshez szükséges javak előállítás és a harc, a család és közösség védelme, illetve területük kiterjesztése és a zsákmányolás volt. Mint utaltam rá, korábban a nők átlagosan tizenegy gyermeket szültek, tizenegy gyermek kihordása, szoptatása/gondozása, majd felnevelése mellett a nők nem igazán lehettek képesek esetleges géniuszságuk házon kívüli érvényesítésére. Mint Erkel Ferenc családfája is mutatja, egyik húga kivételes zenei tehetség volt, mégis ezt később feláldozta a nők hagyományos anya- és feleségszerepének vállalása érdekében. Erkel Ferenc felesége, Adler Adél szép példa arra, hogy nő képes lehetett/lehet mind anyai, mind művészi-pedagógiai küldetésének is eleget tenni. Jó lenne tudni, hogy ez a kettős hivatásvállalás mennyire játszott szerepet házasságuk felbomlásában. Csak a legújabb generációkban fordult elő az Erkel családban is, hogy nők hivatásként harmonikusan tudták vállalni a muzsikusi küldetésüket, noha elsősorban zenepedagógusként.

Amolyan másodlagos magyarázatként szóba jöhet a nemek közötti bizonyos biológiai/genetikai eltérés is. Ennek a feltételezésnek az alapját az adja, hogy mindig voltak olyan szabályt erősítő női kivételek, akik fontosabbnak tartották művészi küldetésüket, mint hagyományos női szerepüket. Hiszen ismertek kivételes talentumú női énekesek, zongoristák, hegedűsök, hárfajátékosok stb., de igazán nagy női zeneszerzők nemigen. Pedig bizonyára a kivételes női zenei talentumoknak nem lehetett volna megtiltani, hogy átlépjék azt a határt, amely a zenei előadó-művészet és a zeneszerzés között van. Többen meg is próbálkoztak ezzel, de igazán nagy női zeneszerzőt nem ismerünk.

A lehetséges genetikai magyarázatok közül kettő érdemel említést. Az egyik a férfiak jobb térbeli tájékozódása. A korábbi évezredekben a férfiak vadásztak és harcoltak, e tevékenységük során a térlátás-térérzékelés nagyon fontos volt. Aki nem vette észre időben a feléje dobott dárdát, vagy rosszul mérte fel a vadállat helyét, az meghalt, ezért nem lett gyermeke. Így fokozatosan a jobb térlátású férfiak válogatódtak ki, és ez vezetett a férfi nem e jobb adottságához. Ha most egy szimfónia több szolamának megkomponálására gondolunk, és arra,

hogy Mozart e fejében lejátszódó bonyolult térbeli folyamatnak az eredményét hibátlanul lejegyezte – akkor talán lehet létjogosultsága e feltevésnek.

A másik magyarázat a kreativitás jellegéből adódik. A kivételes szellemi teljesítményt magam a 4 faktoros modellel próbálom magyarázni.

A zeneszerző-géniuszok esetében legfontosabbak a speciális szellemi adottságok, majd képességek egyike, amit legáltalánosabban muzikalitásnak nevezünk és ami nagyon is összetett, és erre vonatkozhatott a korábban említett nemi különbség. A muzikalitásért felelős agyi központot a jobb agyféltekében azonosították.

A másik a motiváció, amely azt az energiatöltetet jelenti, amely szükséges a kivételes adottságok valóra váltásához, és ami magában foglalja a hétköznapi életben szorgalomnak, akaraterőnek, feladat/küldetés iránti elhivatottságnak mondottakat, és amiben nagyon fontos az újabban érzelmi kvóciensnek nevezett alfaktor is, ami lényegében azt jelenti, hogy szeretjük-e azt, amit csinálunk.

A harmadik faktor az általános értelmesség, amit a tudományban intelligenciának neveznek, és az e célból létrehozott tesztekkel mérve intelligenciakvóciensben (ún. IQ-ban) fejeznek ki. Sokáig azt hitték, hogy a géniuszságnak ennek kivételesen magas megnyilvánulása az alapja. A művészetekben bizonyosan nem. Az okosság persze fontos az élet minden területén, mégis ismertek például kivételes zenei talentumok az értelmi fogyatékosok között. J. S. Bach egyik fia, Heinrich értelmi fogyatékos volt, mégis kivételes muzikális képességének köszönhetően a vasárnapi intenzív koncerteken gyakorolta ő orgonált.

Végül a negyedik faktor a kreativitás, ez a művész-géniuszság legfontosabb kritériuma, mivel ahogy Ady Endre vallotta: 'csak új időknek új dalaival lehet betörni' a művészetek csúcscsúcsaira. A kreativitás a másképpen (ún. divergens) gondolkodást jelenti, ami általában szokatlan non-konformista viselkedéssel társul, ezért kísérte sok botrány a legtöbb művészgéniusz életét. De éppen e másképpen gondolkodásukkal, és ebből adódó újszerű alkotási képességükkel tudnak „új világokat” teremteni, de legalábbis új, csak rájuk jellemző alkotásokat létrehozni. Ezek elfogadtatása a megszokott és társadalmilag misztifikált alkotásokkal szemben óriási energiát és agresszivitást igényel. Mindkettőre általában csak a férfiak voltak képesek. Hiszen ezért gyakororta fel kellett áldozni magánéletüket (a művész-géniuszok között gyakoribb a szokásosnál a magányos aggregáció vagy tudatosan gyermektelen). Nem véletlenül vallotta pl. Csontváry Kosztká Tivadar, hogy a művészeknek szerzetesi életet kell élniük, vagy Szilárd Leó, hogy aki géniusz akar lenni, az óvakodjék a nőktől, mert azok elveszik a férfiak eszét... Furcsa finta a sorsnak, hogy amikor Szilárd Leó 65 éves korában mégiscsak megnősült, 3 hónappal később meghalt szívinfarktuszban. S ebből adódik a géniuszok – számomra első pillanatban nagyon ellenszenves – agresszivitása, mivel műveik elfogadtatása érdekében hajlandók másokon átgázolni, vagyis hogy nem tűnnek a szó szokásos értelmében 'jó' embernek. Megismerve az idős Erkel Ferenc és fiainak viszonyát, ez lehet az atyai magatartás egyik magyarázata. Viszont éppen ez a megszállott küldetés-tudat kell a kreatív művészek alkotásainak elfogadtatásához, és ennek az agresszivitásnak a hátterében jórészt a férfiak androgénhormonjai állnak. Hiszen emiatt akarnak a férfiak minden közösségben „győztesek” lenni.

Mindezek azonban csak elméleti feltételezések. Sajnos jelenleg a nők már csak nagyon kevés gyermeket vállalnak (házánkban jelenleg a családonkénti gyermekszám átlag 1,3), ezért míg korábban életük 70%-át a gyermekeikre fordították, ez az arány napjainkra 7%-ra csökkent. Éppen ezért a XXI. század a nők évszázada lesz, amikor majd megmutatják, mire képesek. S lehet, hogy női zeneszerző-géniuszok is lesznek.

3. A zenei tehetség genetikai háttere. A zeneszerző-géniuszok családjában a muzsikusként anyyira szembevetendő családi halmozódást mutatnak, hogy domináns öröklődésük látszik a legvalószínűbbnek. A domináns öröklődésért a kromoszómák adott helyén lévő génpár egyik tagjának 'uralkodó', tehát a másik gén hatását elnyomó effektusa a felelős, ezért hatása feltétlenül érvényesül. Ha valaki ilyen gént hordoz, akkor 50% átörökítésének a valószínűsége, mivel az adott génpárnak csak egyik tagja kerül be a megtermékenyítésben részt vevő ivarsejtbe.

A korábban említett hat zeneszerző-géniusz elsőfokú férfirokonságában (figyelembe véve, hogy az ő korukban a nőknek minimális esélye volt kivételes képességeik házon kívüli igazolására) összevetettem a domináns öröklődés alapján náluk várt 50%-os muzsikusságot a családfaelemzés alapján talált értékkel. A testvérekben az értékek megegyeztek, az apákban és fiaikban a talált érték meghaladta a várt 50%-os értéket, ami a betegségek értékelésekor ritkán fordul elő.

A családon belül valamely jelleg hasonlósága, más szóval halmozódása ugyanis három tényezőre vezethető vissza. Az első csoportba a „családi közös” gének tartoznak, hiszen a szülők génjeik 50%-át örökítik át gyermekeikbe. S a muzsikuspálya-választás hátterében csaknem mindig a kivételes zenei adottságok, majd képességek állnak, és ezek nem kis részben a gének hatására vezethetők vissza. A muzsikusként apának tehát eleve több „jó zenei” génje lehet, ezért ezeket nagyobb eséllyel örökíti át gyermekeibe. A másik csoportba a családi minta tartozik. Hiszen a gyermek olyan muzsikuscsaládban nő fel, ahol a munka és a szórakozás legfőbb eszköze a zenélés, tehát ez kora gyermekkorától kezdve bevésődik tudatába. Ezt szoktuk nevezni a családi minta ragályának. Végül a szülők gyermekeik első és sokszor meghatározó fontosságú pedagógusai is, így a muzsikusként apa bizonyára megtanítja e mesterségre gyermekeit. E három csoportba sorolható hatások bonyolult egyvelege magyarázhatja meg a muzsikusként halmozódását a vizsgált zeneszerző-géniuszok családjában.

Érdekes mindezeket az Erkel család konkrét példája alapján is bemutatni, hiszen náluk is jól érzékelhető a genetikai adottságok és a külső körülmények, lehetőségek, elsősorban a családi milió és a társadalmi környezet: az alkalmak, igények, ízlés stb. kölcsönhatása. Erkel Ferenc zenei képességeinek kibontakozását a hazai elmaradott, provinciális társadalmi és zenei élet kétségtelesen akadályozta, illetve fejlődését számottevően befolyásolta. Erről ő maga is többször panaszkodott: „Nem tartozom azok közé, kikben az öntudat szerfelett fel van csigázva, kik magukat túlbecsülik, éppen nem, de annyit tisztán érzek s öntudatosan ki is merem mondani, hogy aránylag több bennem a készség, akarat és hivatás, mintsem az itt nyújtott létező alkalom azokat alkalmazhatni, érvényesíteni engedné.”

De hasonlóan érdekes és bonyolult kérdés gyermekei érvényesülésének problémája. Hiszen az átörökített jó zenei géneken túl Erkel Ferenc olyan atyai mestert is jelentett gyermekei számára, aki velük született kivételes adottságuk kibontakozását maximálisan elősegíthette. (Legalábbis kezdetben...) A zenét anyanyelvként, éltető elemként, legtermészetesebb kifejezési módként ismerhették meg, és ez meghatározó lehetett fejlődésükre. Állásaik betöltésénél és munkáik előadásakor is bizonyára nagy könnyebbéget jelenthetett apjuknak, az ország első koszorús zenészének híre, rangja, tekintélye. De apjuk nagysága, „mintája”, sőt erős akarata (talán nem tűnik tiszteletlenségnek, de ez sokszor zsarnokinak is volt mondható) később gátolhatta is saját, egyéni tehetségük kibontakozását. Erkel Ferenc idősebb kori művei, elsősorban operái közismerten az ún. „Erkel-műhely” termékei. A vasakarátú apa ugyanis ekkortájt gyermekeivel közösen komponálta műveit, és ez nemcsak a hangszerelésre, hanem a koncepcióra és a stílusra is egyértelműen vonatkozott. Ahogy Ábrányi Emil írta Erkel Ferencről: „...azok közé a régi patriarchális apatípusok közé tartozott, ki fiaitól nem tűrt ellentmondást, nemcsak zenészeti dolgokban, de még azokon kívül eső dolgokban sem...” Tehát amennyit segíthetett az első kézből és legmagasabb szinten kapott otthoni iskola az Erkel fiúk indulásában, annyira akadályozhatta ez később egyéni hangjuk megtalálását, saját talentumuk kibontakoztatását. Nehéz ma már megmondani, mi volt nagyobb, az előny vagy a hátrány.

Jellemző családi mendemonda, hogy amikor Erkel Elek megírta első operáját, azt barátai és néhány szakember elragadóan kiválónak tartotta, sőt még apja legjobb műveinél is magasabbra értékelték. S akkor maga Elek semmisítette meg a partitúrát, nehogy apjuk nemzeti nagyságát beárnyékolja. Mindezekkel csak azt a bizonyosan igaz, de objektíven nehezen igazolható tételt szeretném érzékeltetni, hogy az apa nagysága egy időn és határon túl gyermekei – a maguk korának és saját képességeiknek megfelelő – kibontakozását is gátolhatja.

Az Erkel-családfa értékelése egyértelműen a zenei képesség *piramis*-modelljének felel meg. Erkel Ferencig emelkedett e családban a zenei teljesítmény, majd az őt követő generációkban csökkent. Mindezek magyarázhatók a „jó zenei” gének véletlenszerű kombinálódásával minden egyes leszármazottban, a házastársak hozta gének szerepével vagy éppen Erkel Ferencnek a gyermekeire gyakorolt ellentmondásos hatásával.

Mégis, az Erkel Ferenchez hasonló nagy emberek genetikai értékelése az első pillanatban bizonyos fájó reminiscenciákat is kelthet bennünk a „régicicsőség” lehanyagolása miatt. Mert amennyire lelkesítő látni egy család teljesítményének felfelé ívelését és tetőzését, annyira lehangoló lehet ennek elévülését és szertefoszlását érzéklni. De ez csak a túlzó és szubjektív antropomorf szemlélet következménye. Biológiai nézőpontból a születés, az érettség-fejlődés, a pályacsúcs, majd a hanyatlás és a halál az élet elkerülhetetlen összetevője. A biológia „demokratizmusa” szempontjából pedig még „igazságos” is, hogy egyszer az egyik, máskor a másik egyén vagy család kap – a szerencsés génkombinációk révén – lehetőséget kivételes tehetsége bizonyítására és gyümölcsöztetésére. E véletlenszerű biológiai jelenségen túl az ember – egyedül az élőlények közül – megteremtette a lehetőséget a múlt és a jelen emberei által itthon és mindenütt a világon létrehozott értékek társadalmi konzerválására és átadására. Ez a sokat emlegetett szociokulturális öröklődés, aminek köszönhe-

tően a véges időtartamú emberi élet során alkotott kimagasló értékek társadalmi halhatatlansága és hasznosítása biztosítható.

Mindez a magyar zenekultúrára is kiterjeszhető. Hiszen igaz, Erkel Ferenc biológiai léte megszűnt, de a művei minden későbbi generáció számára képesek voltak megőrizni élete eredményeit, hogy élvezze és hasznosítsa azokat. A szociokulturális öröklődés a biológiai átöröklésnél tehát magasabb rendű. Mert ugyan Erkel Ferenc génjei – közvetlen hatásukat jórészt elvesztve – elvegyültek a népességben, viszont e gének közvetett hatása: az életmű más, biológiailag távol álló, de kiváló képességgel megáldott emberek munkáját megtermékenyítve tovább élt, sőt mind nagyobb magasságokba tört. Hiszen Erkel munkássága a magyar műzenében, például Bartók és Kodály művészetében folytatódik, ezt érzékeltette Kodály Zoltán is: „újra ott kell kezdeni, ahol Erkel abbahagyta”.

Ki kell térni még egy nagyon fontos természettudományos szabályszerűsége. Mint ultaltam rá, a mérhető emberi jellegek, így a zenei képességek is, harang alakú eloszlást mutatnak az átlagosak döntő túlsúlyával, mind kisebb részesedéssel a szélek felé. Ha azonban a zenei adottságok genetikai hajlamosságát vizsgáljuk, éppen fordított összefüggést kapunk. Míg az átlagosak nagy tömegében a veleszületett adottságoknak nincs különösebb jelentősége, addig a szélek felé ennek hatása egyre nagyobb. Így amolyan szabályként fogalmazható meg, hogy a zenei fogyatékosok és zenei géniuszok létrejöttében a genetikai hatásoknak meghatározó a szerepe. Igaza van Kodály Zoltánnak, hogy az éneklésre, zenélésre, a muzsika szeretére szinte minden embert meg lehet tanítani és ezzel életörömmük spektruma tágítható. Ugyanakkor bizonyára Kodály Zoltán sem állíthatná azt, hogy bach-i, beethoveni, erkeli vagy bartóki teljesítményre bárkit – akár maximális pedagógiai erőfeszítések és optimális környezeti feltételek mellett – képessé lehetne tenni.

A genetikus számára a zenei adottságok, különösen azoknak kivételes megnyilvánulásakor gondot okoz a szélsőségek jelentős genetikai hajlamossága. Hiszen ez is a központi idegrendszerünk mintegy 200 milliárd agysejtjének (a kötőszöveti glia-sejtek számát meg sem említve) függvénye, és a társadalmi lényvé vált ember fontosabb szellemi jellegeit a nagyon sok gén hatására visszavezethető hajlamosság talaján a külső hatások jelentősen befolyásolják. Csak két példát említek meg. Az általános értelmesség (hétköznapi nyelvben ezt okosságának mondják) hátterében mintegy 1000 génpár hajlamosító hatása áll. A kedélyállapot milyenségét is genetikai részről több mint 20 génpár befolyásolja. Hogyan lehet akkor, hogy a zeneszerző géniuszok értékelésekor az első fokú rokonokban olyan erős a muzsikások halmozódása, hogy az még a kromoszómák egy helyére visszavezethető génpár domináns öröklődését is meghaladja? A magyarázatok közül első helyen a családi minta és a szülők oktatási hatását kell kiemelni. Ráadásul régebben, a céhmesterségek mintájára, a fiúknak szinte kötelező volt apjuk foglalkozását folytatni. Mégis, a szokatlanul erős genetikai hajlamosság is szembeűnő.

Ennek magyarázata kettős lehet. Egyrészt az ének a legősibb jellegek közé tartozik, hiszen a madár is tud énekelni, de a szarvasmarha bőgése és a kutya vonítása is felfogható „zenei” hangként. Ráadásul bizonyos, hogy már az előemberek tudtak énekhez hasonló hangokat hallatni és tánchoz hasonló, ritmikus mozgást végezni, mielőtt még az emberi faj megtanult volna beszél-

ni. Ugyanakkor tudjuk, minél ősibb valamely jelleg, annál nagyobb a genetikai hajlamossága. Másrészt az éneklés a hallás függvénye. A hallószerv pedig a legősibb érzékszervek közé tartozik, ami jórészt megőrizte ún. konzervatizmusát az emberi fajban is. Ezért míg a központi idegrendszer betegségei (pl. szki-zofrénia) sok génhez kötött hajlamosság révén alakulnak ki, addig a süketség egy-egy kromoszómahely génpárjának hibáira vezethető vissza, amit a külső hatások nem vagy alig befolyásolnak.

Végül érdemes még egy kérdést feltenni:

Mit ér a művész, ha magyar? Az elmúlt húsz évben, amolyan hobbi-kutatás-ként és a magyar tehetséggondozás ügyének segítéseképpen, a zeneszerzők mellett értékeltem a magyar költő- és festőművész-géniusokat is. Természetesen megkíséreltem nemzetközi ismertségüket is feltárni. Szomorúan kellett megállapítanom, hogy a más kultúrákban élők és nyelveket beszélők a magyar költő-géniusokról szinte tudomást sem vesznek. A nyelvi korlátok megakadályozzák az ő varázslatos nyelvezetük lefordítását más nyelvekre. A magyar festőművészek nemzetközi alábecslése már indulatokat keltett bennem, hiszen az ő művészi megnyilvánulásuk univerzális, nem nyelvhez kötött. Mégis, Munkács Mihályról már nem tudnak, és nem fogták fel, hogy Szinyei Merse Pál, Mednyánszky László, Egry József vagy Csontváry Kosztka Tivadar van olyan, ha nem nagyobb festőművész, mint számos világnagysággént sztárolt francia vagy más művész. Lényegében csak két Magyarországon született festőművészt emlegetnek a legjobbak között. Ők Moholy-Nagy László és Vasarely, akik tudták a „magyar titkot”, hogy időben kell lelépni... Mindez a magyar kultúrpolitikusok bűne is, akik nem tudják a magyar festőművész-géniusokat a külfölddel elfogadtatni.

Jó volt ugyanakkor érzékelnem a magyar zeneszerző-géniusok nemzetközi megbecsülését. Az angol, német, francia és olasz kultúrkör legjobb lexikonjait feldolgozva, az 1700 és 1900 között született géniusok között szerepel Liszt Ferenc és Bartók Béla. Nekik köszönhetően a zeneszerző-géniusok relatív gyakoriságú nemzetközi listáján Magyarország az előkelő 3. helyet foglalja el. E hazában tehát a kivételes zenei tehetségeknek volt a legjobb esélye, hogy olyan kivételes muzsikus-talentummá váljanak, amely a külföld elismerését is kivívja. Ez a magyar zenepedagógia kiválóságát is bizonyítja, nagyon fontos, hogy ezt a „világbajnoki” helyezésünket ne veszítsük el.

A teljesség kedvéért ki kell térnünk Erkel Ferencre, aki nem szerepel a nemzetközi kiválóságok listáján. Elég azonban Vajda Jánost idéznem: „Kölcsey Himnusza, a Hunyadi, a Bánk bán zeneszerzőjénél akadhat idővel még nagyobb zeneköltő, de nagyobb érdemű nem.”

Irodalom

D. Nagy András: *Az Erkel család krónikája*, Balassi Kiadó, Budapest, 2009.

Kemény, L.: *Az Erkel család pozsonyi származása*, Nemzeti Kultúra, Komárom, 1933/2.

Kereszty, I.: *Az Erkel-család krónikájához*,

Fabó B. (szerk.) *Erkel Ferenc Emlékkönyv*, 1910.

Németh, A.: *Az Erkel család szerepe a magyar zenei művelődésben*, Kandidátusi értekezés, 1977.

Németh Csaba

Csak egy nagy érzés éltetett

(Részlet)*

Az életút vége (1887–1893). Élete utolsó évei a magányosság esztendei voltak, már csak ünnepi alkalmakkor lépett közönség elé.¹ A Nemzeti Színház fél évszázados jubileumán, 1887. szeptember 23-án a *Hunyadi-nyitányt* és az erre az alkalomra szerzett *Ünnepi nyitányt* vezényelte. Ez a mű végig a fia, Erkel Gyula kézírásában maradt ránk, a hangszerelése is Gyula stílusára vall: nosztalgikus visszatekintés a hősi, régmúlt időkre. Legfeljebb vázlatokat készíthetett hozzá az idős mester. Bizonyára több hangszeres művet is szerzett volna, ha nem kényszerül bele a színházi tapasztalatlanságba. A mecénatúra hiánya s az 1861 után iránta megmutatkozó kiadói közöny sem ösztönözte arra, hogy többet komponáljon, noha az alkotó erejét élete végéig megőrizte. A *Csel-variáció* s a *Duo brillant* sejteti, hogy mire lett volna képes a kamarazene műfajában. Operái zenekari részei pedig megmutatják a nagy szimfonikust, aki megbízás híján – az *Ünnepi nyitány* kivételével – sosem szólalhatott meg.²

Fél évszázados karnagy jubileumát későn kezdték el szervezni, ezért

nem lehetett időben megtartani. Operái díszkiadására a főváros 5000 forintot szavazott meg. Ennek átadását 1889. február 15-én köszönte meg Erkel. Ugyancsak a Fővárosi Tanács, illetve Király Pál kezdeményezésére ítélték neki oda a vaskorona rend harmadik osztályát. 1889. február 27-én nyújtotta át neki Beniczky Ferenc, az állami színházak kormánybiztosa. Ez volt a legnagyobb állami kitüntetés, amit megkapott. Némileg ellensúlyozta azt a hiányérzetét, hogy a tiszteletére a Vigadó termében rendezett díszbankettől távol maradtak úgy a kormány, mint a főúri világ, az egyházak és a burzsoázia képviselői is.³

Ünneplésből és köszöntésekéből azonban ennek ellenére sem volt hiány. Az ünnepélyes alkalmat 1888. decemberében, az Operaházban rendezték meg. Erkel a *Hunyadi I.* felvonását vezényelte, majd Jókai Mór az alábbi szavakkal köszöntötte az ünnepeltet: *„A fenségestől kezdve a népiességig, a paloták komoly méltóságától, a tragikum gyászáig, mindent feltalálunk eszményítve Erkel dalműveiben, ami magyar, ami a miénk. Ez örökíti meg Erkel alkotásait, míg magyar él, míg a magyar haza áll.”*⁴

Ezt követően a házigazdák nevében Gusztáv Mahler igazgató és Alszeghy Kálmán főrendező nyújtott át

* A gyulai Erkel Ferenc Múzeum által az évfordulóra kiadni tervezett *Csak egy nagy érzés éltetett* című CD-re szánt Erkel-életrajz záró fejezetei.

¹ Németh 1987, 81.; Szerdahelyi 1985, 42.

² László 54.; Somfai 154.; Németh 1979, 215.; Kassai 1995, 75.

³ Bónis 1973, 86–87. és 101.; Valkó 244.

⁴ László 54–55.; Gál 129.

neki egy emlékkoszorút. Az operaház személyzete ezüstserlegét Pauli Richard, a Nemzeti Színház koszorúját pedig Prielle Kornélia, valamint Fellekyné és Sárosi, míg a bécsi udvari opera aranyos babékkoszorúját Dunkl Nepomuk János, a filharmonikusok ezüstkoszorúját pedig Nikolits Sándor alelnök adta át a mesternek. A budapesti hangszerkészítőktől ezüst asztaldísz, míg a pozsonyi és a kolozsvári színházról további koszorúkat kapott. A nemzet ajándékaént egy aranyból készített cserfalevél koszorút vehetett át. Ezt az értékes, 520 gramm nemesfém tartalommal bíró, briliánsokkal ékített műtárgyat Bartsch Gusztáv ötvös készítette. Jobb oldalán 25, bal oldalán 24 tölgyfalevél található, és köztük 5–5 makkocská helyezkedik el. Középen, a két szálát összekötő lantot 50 db drágakövel díszítette. A szalagot formázó díszbe Erkel operáinak a címét véste bele. Ábrányi szerint: *„Az aranykoszorú költsége a legszerényebb dimenzióban valahogyan csak összekerült, de távolról sem azok részvételével, kik ez országban a vagyont, a jólétet, a hatalmat képviselik, hanem legnagyobb részt a művészet s irodalom szerénymódú munkásainak filléres adományaiból.”* Ha csak azt nézzük, hogy Erkel művei addig közel négyszázötven előadás során kerültek a közönség elé (ami összesen 292 972 Ft 43 krajcár bevételt hozott, akkor is elmondhatjuk, hogy rászolgált az anyagi elismerésre: a tevékenysége biztosította a magyar operatársulat fenntartásának lehetőségét.⁵

Ugyancsak az ünnepségekhez kapcsolódott, hogy szülővárosa képviselő-testülete 1888. december 31-én Gyula díszpolgárává választotta. Az ezt

tanúsító oklevelet 1889. március 2-án vehette át a város küldötteitől. Egyúttal azt is elhatározták, hogy emléktáblát emelnek a szülőházán, de erre már csak a halála után került sor.⁶

1889-ben visszavonult a Zeneakadémiaától is. Kisebb szerzeményekre azonban még ezután is futotta erejéből. 1890 nyarán mutatták be azt az alkotását, melynek születése körülményeire Érdy Lajos 1910-ben így emlékezett vissza: *„1890 nyarán egy Magyar album-lapot komponált Jelenik Zsigmond részére mélyhegedűre, zongorakísérettel. Egy szép magyar dallam, búsongó csendes choriambusokban. Mikor eljátsztuk, elmondta, hogy Jelenik rózsadombi nyári lakása kertjében, ahonnan szép kilátás nyílik a Margit-szigetre és a Dunára, támadt a kis mű eszméje. Egy magányos csónakázásra és csillagos éjszákára gondolt, és hozzá a régi magyar időkre.”* Ez a darab azonos a *Verbunkos fantázia*. Brácsára és zongorára témájával, melynek húszoldalnyi autográf kézírata Marosvásárhelyen került elő. Erkel nem komponálta meg hozzá a brácsa-szólam kétharmadát, de a zongoraszólamot nyolc ütem kivételével ő dolgozta ki. A művet a Magyar Rádió felkérésére Németh Amadé fejezte be, s ezt az Erkel Társaság első gyulai hangversenyén, 1990. március 15-én Kassai István be is mutatta Lukács Péter brácsaművésszel. Kassai pár nappal ezt követően találta meg Erkel Gyula kéziratát a gyulai Erkel Múzeumban, ami több eltérést is mutat az eredeti kézirattól. Noha a fiától származik és csaknem egyidős Erkel kéziratával, mégis kevésbé autentikus, mint a száz évvel később keletkezett Németh Amadé-féle befejezés, amely híven megőrizte Erkel szöve-

⁵ Németh 1984, 222.; Bónis 1973, 87.

⁶ Scherer 40.

gét. Erkel hátrahagyott kézírata még így csonkán is mestermű. Az idős mester ebben utoljára fordult vissza fiatalkori sikerei színteréhez, a hangszeres muzsikához. Egyben ékes bizonyítéka annak, hogy a művész még nyolcvanévesen is birtokában volt alkotókészségének. A darab a szüntelen alkotni akaró lángelme egyik utolsó próbálkozásának tekinthető.⁷

1890. november 7-én ünnepelte a Filharmóniai Társaság a nyolcvanéves mestert. A *Bátori Mária nyitányát* vezényelte el, majd nagy sikerrel mutatta be a *Kadenciát Mozart d-moll zongoraversenyéhez*, pedig nagyközönség előtt ezt megelőzően utoljára 1859-ben zongorázott. A mű egy lapnyi kézírata megvan a gyulai múzeumban *Fermate zum Mozart'schen d-moll Concert* címen, ismeretlen másoló lejegyzésében. Kozocsa Ildikó szerint a papírja 1880 utánra datálható. A szám Erkel kedvenc darabjait közé tartozott. A kortárs tudósító megállapítása szerint: *„Aki ez alkalommal hallotta az ő 80 éves újait, gyöngyözötes tisztaság, egyenletesség s bámulatós szabatosság és klasszikus értelmezéssel végig siklani a zongora billentyűzetén: az soha nem fogja feledni azt a frenetikus hatást, amelyet felidézett. Szünni nem akart a tapsvihár addig, amíg meg nem toldotta a műsort még egy szóló-darabbal: Liszt »Puritánok« felett való óriás nehézségű ábrándjának az eljátszásával, melylyel hajdan a legnagyobb feltűnést keltette. Két ily ellentétes stílusú s technikájú zongoradarabot 80 éves kézzel úgy tudni bemutatni, mint akkor Erkel Ferencznek még sikerült: az valóban a mesék országába tartozott s minden*

hallgatónál azt a kérdést vetette fel, hogy minő virtuóz lehetett 40 éves korában az, akin 80 év vihara száguld keresztül anélkül, hogy ujjain és izomerein kifoghatott volna...“⁸

1891. november 19-én, az Erzsébet királyné névnapja tiszteletére rendezett operaházi díszelőadáson Erkel vezényletével mutatták be a Himnuszt. Ekkor vezénylet utoljára az Operában.⁹

Közönség elé pedig utoljára az Országos Magyar Daláregyesület 25. évfordulója díszhangversenyén állt. 1892. augusztus 19-én a *Jókai Isten tartsd meg országunk királyát* kezdetű versére írt *II. Király-himnuszt* vezényelte.¹⁰ Utolsó művei, a Petőfi-versre írt férfidalai: *Elvennélek én, csak adnának* és *A faluban utcahórszat* ugyancsak ekkor kerültek bemutatóra.¹¹

Betegsége és halála. Szívós természetét hosszú ideig megőrizte, 78 éves koráig nem volt beteg. Ezt követően azonban az egészségi állapota jelentősen megrendült, felhagyott kirándulásaival és gyulai látogatásaival. Lakását is csak ritkán hagyta el. Ekkor a Király utca 84. sz. alatt lakott. (Kezdetben a Várban, az Úri utca egyik, Vérmezőre néző lakásában élt, majd a Nemzeti Színházhoz közelebb, a Magyar utca 1.-be költözött át. Később, ottani elfoglaltsága idején a Zeneakadémia Sugár úti bérházának II. emeletén kapott lakást.) Utolsó hét esztendejének nyarait a Svábhegyen töltötte. Placht hegedűkészítő mester villájában pihente ki fáradalmait. 1893-ban

⁷ Kassai 1995, 74–75.; Szász 111.; Szerdahelyi 1985, 43.

⁸ Kassai 1995, 75.; Legány 1975, 126.; Szerdahelyi 1985, 43.; Ábrányi 60.

⁹ Németh 1984, 226.

¹⁰ Legány 1975, 127.

¹¹ Gál 129.

a zord időjárás következtében tüdőgyulladást kapott. Ebből ugyan kigyógyult, de a szervezete nagyon legyengült. Május közepén felköltözött a hegyre, de június elején már annyira gyenge volt, hogy a kertbe sem tudott kimenni. Szívgyengeség lépett fel nála, s lábai is felmondták a szolgálatot. Lélegzése oly nehézzé vált, hogy már az ágyban sem bírt megmaradni, karosszékben töltötte éjszakáit. Kedélye elborult, nem fogadott látogatókat sem. Június tizedikén meghalt Elek fia. Ezt ugyan eltitkolták előtte, de megérezte: „Érzem, hogy megint eggyel kevesebben vagyunk” – sóhajtott. Mivel Lajos fia már nehezen bírta ellátni, magához kérette testvéreit: Istvánt és Ilonát. Ők az utolsó percig mellette maradtak. Sándor fia is meglátogatta, de hamarosan hazautazott, mert ő is betegeskedett. A mester június 15-én reggel teljesen elerőtlenedett, válságosra fordult az állapota. Délután meglátogatta az orvos és azt tanácsolta neki, hogy feküdjék ágyba. „Hagyjátok, nem megyek az ágyba!” – ezek voltak az utolsó szavai. Este fél tíz óra tájban szűnt meg dobogni a szíve.¹²

Halálhíre mélyen megrázta a fővárost. Nekrológok hosszú sora emlékezett meg arról, hogy ki volt és mi mindent köszönhet neki nemzete. Fényes gyászpompával temették el június 18-án. Az Operaház előcsarnokában, magas emelvényen állt ezüstszínű érckoporsója. A ravatalt temérdek koszorú borította. Reggel 9-től a gyászszertartás kezdetéig tízezrek rótták le kegyeletüket a hamvai előtt. A gyászszertartás délután 3 órakor kezdődött. A ravatalnál Zichy Géza intendáns és Mihalovich Ödön, a Zeneakadémia

igazgatója mondtak beszédet. A Filharmónia zenekara a Hunyadi László gyászindulójával búcsúzott egykori alapító-karnagyától. Az Operaház énekkara gyászzénekeket énekelt, köztük Erkel *Gyászdalát*. A hosszan húzódó gyászmenetben testületileg vettek részt mindazon egyesületek, intézmények, melyeknek munkájában valaha közreműködött. A Sugárút feketélt a tömegtől. A beszédek után a Kerepesi temetői sírja előtt minden szónál ékeesebben tisztelgett a nép, amikor karmesteri intés nélkül, a szívéből fakadt fel az ének: „Isten, áldd meg a magyart...”¹³ „Midőn szétoszlott a gyászoló közönség, a magyar múzsa úgy érezhette magát, mint aki vakító fényvel lefutott csillag után visszamaradt sötétségbe tekint. Elvitte magával a ragyogást és csak az üresség szürke homályát hagyta hátra. Utolsó nagy alakja szállt ő vele sírba annak a nagy időszaknak, melynek alkotó hősei kimutatták az utat a magyar számára. A művészet terén nagy kincseket hagyott örökségül a nemzetnek, mellyel egész lényé összeforrott. Ha megbecsüli és el nem tékozolja, nyomában fel fog épülni a magyar zene fényes csarnoka, úgy, amint azt szíve egész melegségével kontemplálta” – írta a kortárs.¹⁴

Politikai hitvallását következetesen végigvitte. Kezdetben szomjas entellektüel, virtuóz zongorista, aztán a rutinba belefáradt karmester, majd a sem korát, sem környezetét megérteni nem tudó, hajlíthatatlan öregúr, aki sem magával, sem a világgal békét kötni nem tudott.¹⁵

Vajda János szerint: „A Himnusz, a Hunyadi és Bánk bán zeneszerzőjénél

¹² Németh 1979, 216.; Szerdahelyi 1985, 43.; Gál 130–131.

¹³ Németh 1979, 216–218.; Gál 130–131.

¹⁴ Szerdahelyi 1985, 44.

¹⁵ Németh 1984, 9.

*akadhat még idővel nagyobb zeneköltő, de nagyobb érdemű nem!*¹⁶

Milyen ember volt Erkel Ferenc?

Mielőtt végképp elbúcsúznánk főhősünktől, vessünk rá még egy utolsó pillantást! Életútjának, műveinek ismeretében, elért eredményeinek, elszenvedett kudarcainak tükrében próbáljuk meg magunk elé idézni, hogy milyen ember is lehetett valójában Erkel Ferenc.

Életének különböző korszakából meglehetősen sok fotó, metszet vagy festmény maradt ránk, így a testi megjelenésére nem szándékozunk sok szót vesztegetni. Ezt a képek minden mondatnál hitelesebben mutatják meg az érdeklődők számára. Magas, testes, de nem elhízott, igazi úriemberes alkattal rendelkezett. Szakálla és bajusza egyre terebélyesedett, míg homlokán a haj egyre visszább szorult. Komoly, méltóságteljes arckifejezésének mogorvaságát csak a mélyen ülő szeméből sugárzó szelídség oldotta. Az élet viharai egyre morcosabbá, visszahúzódozóbbá tették. Az ifjú Gárdonyi is azt örökítette meg az idős mesterről, hogy: *„keserűarcú, nagyfejű ember volt, s a feje mindig a mellén lógott. Ha valakire ránézett, csak a szemöldökét emelte fel. Az öreg úr a fejét szokása szerint lecsüggesztve ült, s maga elé nézett.”*

Nem kedvelte a társaságot, fárasztotta a mesterkénti társasági élet szabályainak követése. Kevés barátja volt, de azok életre szóló barátságok voltak. Egy részükkel (Brassai Sámuel, Ábrányi Kornél) még fiatal korában ismerkedett meg, a többiek (Egressy Béni, Doppler Károly, Stéger Ferenc) munkatársai közül kerültek ki, s talán még a sakkozó Szén József is közéjük sorolható.

Bár színházi karmesterként napról napra közönség elé állt, mégis azt mondhatjuk, hogy nem szeretett szerepelni. Tudott örülni a sikernek, s kívánta is azt, de az olcsó népszerűséget megvetette, annak elérésére soha nem törekedett, amint az a *Himnusz*-pályázathoz történő hozzáállásából kitűnt. Egressynek hagyta volna ezt a dicsőséget is, míg igazgatója meg nem világította előtte, hogy itt nemcsak anyagiakról, hanem jóval többről, a hírnévről, a nemzet elismerésének megszerzéséről van szó. Sohasem kérkedett képességeivel, nem volt természetese a hiú pózolás. Mindig természetes tudott maradni, még sikerei tetőfokán is.

A kritikákat, kudarcokat is jól bírta. A külső szemlélő számára úgy tűnhetett, hogy leperegnek róla a bírálatok, persze attól még lelkében égő tüskéként megmaradhattak a szerzett sebek. Szakmai értelemben korrektség jellemezte. Bár nem volt elragadtatva Wagner műveitől, felismerte bennük a nagy zeneszerzőt és színpadra állította a darabjait. A beosztottaitól, munkatársaitól is megkövetelte a korrekt munkavégzést. Bizonyos szigorúság szükséges volt ahhoz, hogy egyben tudjon tartani egy egész zenekart, bár nem szeretett parancsolni. Nem hiányzott azonban belőle a kellő hiúság sem: *„Meg akarom mutatni a világnak, hogy ha Wagner-stílusban kell operát írni, hát én is tudok még öreg létemre is olyat írni, mint akárki más”* – jelentette ki.¹⁷ Amikor pedig Mosonyi megsértette, sokáig mellőzte műveinek a bemutatását. Azonban nem bizonyult haragtartónak sem, hisz később egyik legjobb munkatársa lett

¹⁶ Gál 77.; László 42.

¹⁷ Gál 126.; Legány 1975, 123.; Szerdahelyi 1985, 42.

az említett zeneszerzőnek, sőt még fiai zenei nevelését is rábízta.

Kortársai kiemelik szótlanságát. *„Elhallgatott, hogy kipihenje a huszonöt szót, amit egymás után mondott el, azután csöndesebb hangon folytatta”* – jegyezte fel róla Gárdonyi. Ábrányi szerint is inkább pusztá kézzel ragadt volna torkon egy oroszlánt, csak ne kelljen megszólalnia. Ám amikor szükség volt rá, nem rejtette véka alá a véleményét.¹⁸ Mindig kiállt az igaza mellett. Sokszor talán a kellelténél is nyersebben. Mivel nem értett a cizellált kifejezések használatához, nem különösebben válogatta meg a szavait. Emiatt tarthatták sokan rideg, morózus alkatnak, aki gyermekeit is zsarnoki szigorral neveli. Pedig levelei tanúsága szerint nem hiányzott belőle a gyengédség sem. Érzelmait azonban igyekezett palástolni.

Távol állt tőle a vezérszerep vállalása. Mégis sok olyan kezdeményezés (filharmónia, dalegylet, zeneakadémia, operaház) mozgatórugójaként ténykedett, melyek nélküle aligha válósulhattak volna meg. Mindez arra utal, hogy bár jobban szeretett háttérben maradni, de ez nem jelentette azt, hogy ne vette volna ki a részét a munkából. Jól bírta a napi rutint, a precíz, apró szervezőmunkát. Képes volt sok ember összefogására egy nagy cél érdekében. Ez viszont sok energiát kívánt és vett el tőle, így éppen fő tevékenységi területére, a zeneszerzésre nem maradt elég ideje. Minél előrébb haladt a korban, annál inkább szorult rá fiai segítségre. S még így sem volt képes betartani a határidőket, egyre nagyobb késésekkel kerültek színre a darabjai. Kortársai ezt kényelmes-ségével, vagy egyenesen lustaságával

magyarázták. Véleményünk szerint inkább arról lehetett szó, hogy a zeneszerzést csak amolyan úri passziónak tartotta, amiből nem lehet megélni, s családfenntartóként inkább érezte kötelességének a mindennapos feladatok pontos ellátását, amitől a megélhetése függött.

Elveihez mindvégig ragaszkodott és kitartott mellettük: reformkori-szabadságharcos ideájához akkor is hú maradt, amikor a többség már cserbenhagyta azt a kiegyezést követően. A divathullámokkal is így volt, nem hatotta meg a korszellem változása. Szavának mindig súlya volt, mert amit egyszer kimondott, azon nem volt hajlandó változtatni. Érdekes, hogy művészetét meglelt korában mégis egyfajta útkeresés jellemezte. Bár darabjai új vonásait fiai hatásának szokás tekinteni, azok aligha kerülhettek volna bele műveibe, ha ő maga nem ért velük egyet. Az sem hatotta meg, hogy ez nem feltétlenül találkozott a közönség igényeivel. Míg fiatalabb korában a kritika fanyalogva, a közönség ünneplelve fogadta a szerzeményeit, később ez a képlet megfordulni látszik.

A zene mellett a sakk és a kávéház jelentették életében a fő szórakozást. Örömmel járt, talán épp az otthoni gyermekzsivaj elől menekülve, a Würm, majd a Velence kávéházba a sakkozók közé. A legszívesebben ugyanis szűk baráti körben hallgatott és nézte, elemezte a játszmákat. Nagyon szerette az állatokat: feljűk talán jobban, szabadabban ki tudta mutatni érzelmeit, mint embertársai irányában. Talán a házassága is erre ment rá? Bundás nevű kutyája évtizedeken át hú társa volt, de egy szép vörös kandúrt is magához szoktatott. Míg bérkocsival járt haza, mindig volt a zsebében némi cukorka a ló számára. A természet iránt viszont nem rajongott, sétálni

¹⁸ Németh 1979, 189–190.; Szerdahelyi 1985, 26.

pedig kifejezetten utált.¹⁹ Mégis igazi kikapcsolódást jelentett számára a nyüzsgő fővárosi élet után a gyulai kastély körüli vadaspark csendje.

Reméljük, nem volt hiábavaló a visszatekintés. Ezáltal talán még plasztikusabb képet tudunk rajzolni Erkel jelleméről, személyiségéről. Elnézést kérünk azoktól, akik esetleg egyfajta hősi méltatást vártak volna el, de a magunk részéről úgy véljük, hogy egy hús-vér ember szerethetőbb tud lenni egy alabástromszobornál. Így a tőlünk telhető módon igyekeztünk fellebbenteni a fátylat hősünk nem egyszer ellentmondásos természetéről, de bízunk benne, hogy épp ezáltal sikerült közelebb hozni hozzánk és szerethetőbbé, elfogadhatóbbá tenni őt a ma nemzedéke számára.

Erkel emlékének ápolása Gyulán.

Amint említettem, a szülőházán az emléktábla felállítására a halálát követően, 1893-ban került sor. Halálhírét megilletődött szomorúsággal fogadták a városban: *„És mi Gyula városának legnagyobb szülöttjét, Gyula városának büszkeségét siratjuk benne”* – írta a Békés búcsúztatója.²⁰

A Békés című hetilapban már a zeneszerző halálakor megjelent Scherer Benedek felhívása, hogy köztéri szobrot állítsanak Erkelnek. 1893. szeptember 21-én Göndöcs Benedek apátplébános javaslatára eldöntötték, hogy ez mellszobor legyen. A szoborbizottság az ő elnökségével alakult meg, majd halálát követően dr. Fábry Sándor alispán vette át az irányítást. Országos gyűjtőmozgalmat indítottak, s ennek révén 1895 tavaszára 4800 Ft gyűlt össze. Március 5-én a fiatal művészt, Kallós

Edét kérték fel a szobor elkészítésére. Először azt tervezték, hogy a felállítandó artézi kutat ékesítené a szobor, de néhány újság kigúnyolta, hogy Erkelből kútfelügyelőt akarnak csinálni. A leleplezés ünnepi műsorának összeállítására az Operaház igazgatója megbízásából Erkel Sándor 1896. májusában Gyulára utazott. A szobor leleplezésére június 26-án 16.30-kor került sor. A beszédek után Somló Sándor szavalt a szoborra ez alkalomra írt ódáját. A régi Kispiac teret azóta Erkel térnek hívják. A családból részt vett az ünnepségen a zeneszerző öccse, Erkel Rudolf, a felesége, és a gyermekei közül Gyula, Mária és István. Este 7 órától a népkerti Pávilonban Erkel Gyula közreműködésével hangversenyt rendeztek, melyet táncmulatság követett. Erkel Rezső ekkor adta át a gyulai múzeumnak Erkel arany babérkoszorúját és két ezüstserlegét.²¹

1901. március 24-én megalakult a Színművészet Pártoló Egyesület, mely állandó színház felépítését szorgalmazta. A város április 30-án hozzájárult egy nyári színpark létesítéséhez. Az Erkel Színparknak elnevezett fa színház nézőtere 500 személyes volt. Június 20-án a *Hunyadi Lászlóval* nyitották meg. Erre az alkalomra írta meg ifj. Nuszbek Sándor ódáját Erkel Ferenc szelleméhez. Ennek sorai díszítik ma az emlékház márványabláját. Az utolsó előadás 1959. május 19-én tartották a színparkban, aztán lebontották az épületet.²²

Erkel születésének centenáriuma alkalmából a vármegyeházban 1910. november 28-án díszközgyűlést tartottak, majd hangversenyt rendeztek a díszteremben és leleplezték a szülőházon az új emléktáblát.²³

¹⁹ Ősz 140–141.; Bottlik 1985, 215. és 1993, 121.

²⁰ Szerdahelyi 1985, 43–44.

²¹ D. Nagy 17.; Scherer 41. Németh 1987, 33.

²² D. Nagy 17.

²³ D. Nagy 17.

1911. április 11-én a korábban megalakult gyulai sakk-kör a Gyulai Erkel Ferenc Sakk-kör nevet vette fel. Több nemzetközi Erkel Ferenc sakk-émlékversenyt is rendeztek: 1921, 1923, 1951, 1955, 1956, 1960, 1986. A sorozatot a kilencvenes években felújították, 2009-ben immár 29. alkalommal került megrendezésre.²⁴

1931. március 9-én, a *Bánk bán* 70. születésnapján a Békés megyei Kaszinóban tartottak megemlékezést.²⁵

Erkel halálának 50. évfordulóján, 1943. június 15-én az Erkel Ferenc dalkör és a polgármesteri hivatal Erkel-napot rendezett. A városi múzeum a következő évben a *Gyulai Dolgozatok* 5. köteteként megjelentette Scherer Ferenc írását Erkel Ferencről. A nagy zeneszerző halála után kiadott emlékalbumot követően ez volt az első életrajzi visszatekintés, mely különösen szülővárosával való kapcsolatának feltárásában hozott új adatokat.²⁶

1953-ban határozta el az Erkel Gimnázium magyarszakköre, hogy szakköri munkaként az iskola névadójának életét dolgozza fel. Ekkor és 1955-is jártak kutatási céllal az OSZK-ban, s egyre gyarapodott az általuk összeállított *Erkel-album*.²⁷

1955 júniusában a Hazafias Népfront javaslatára egy egész hónapot felölelő kultúrműsort szerveztek, melyet az Állami Népi Együttes díszelőadása nyitott meg, s Erkel Tibor zongoraestjével fejeződött be. A zeneiskola is emlékhangversenyt adott. Elhatározták, hogy ezután minden évben meg fogják rendezni az Erkel-kultúr hónapot.²⁸

²⁴ D. Nagy 17.

²⁵ D. Nagy 17.

²⁶ D. Nagy 17.

²⁷ Viharsarok népe, 1955. november 20.

²⁸ Viharsarok népe, 1955. június 26.

Az is gyulai javaslat volt, hogy 1960-at nyilvánítsák Jubileumi Emlékévnek. Ez a már öt éve meghirdetett Erkel-hónap egész országra történő kiterjesztését jelentette. Születésének 150. évfordulója alkalmából 1960. november 7-én városi ünnepséget tartottak, melyekre szép plaketteket készítettek.²⁹

1960. szeptember 24-én Meruk Vilmos, a Művelődésügyi Minisztérium Színházi és Zenei Főigazgatóságának vezetője nyitotta meg az első gyulai Erkel-kiállítást a múzeum akkori, Béke sugárúti épületében. A megnyitón több Erkel-kutató is megjelent: Bónis Ferenc, Maróthy János, Szabolcsi Bence, Újfalussy József. A bemutatott anyag a budapesti tárlat rövidített változataként november 15-ig volt megtekinthető.³⁰

Az első állandó Erkel-kiállítást 1962. július 22-én nyitotta meg Dankó Imre. Ez az Erkel-szobának nevezett tér valójában csak a múzeum előcsarnokából elrekesztett hely volt. A Béke sugárúti épület kiürítéséig, 1966. augusztus 14-ig állt fenn.³¹

²⁹ EFM Adattár 239.; D. Nagy 17.

³⁰ Dankó Imre: *Jelentés a gyulai Erkel Ferenc Múzeum 1962-ben végzett munkájáról*, Gyula, 1960, 7.; Adattár 301.; E. 83.83.1.; E. 75.130.1.: az OSZK dísztermében is ő nyitotta meg a kiállítást másnap, szeptember 25-én.; Adattár 510.: A városi tanács előtt az ünnepi beszédet Szerdahelyi István tartotta. A Múzeumbaráti Kör titkáráként ő volt az egyik motorja, s egyúttal a vezetője is az Erkel Emlékbizottságnak.; Irattár 257/1960. és 184/1960., valamint 207/1960.

³¹ Dankó Imre: *Jelentés a gyulai Erkel Ferenc Múzeum 1962-ben végzett munkájáról*, A gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai, 40. szám, Gyula, 1962, 7.; Irattár 106/1966.; Td. 84.910.: múzeumi munkanapló.

1963-tól kétévente rendezték meg a középiskolások szellemi vetélkedőjét, az Erkel Diák Ünnepeket, amely kisebb kihagyásokkal máig tartó rendezvényt sorozat.³²

Sikerült Erkel halálának 75. évfordulóján, 1968. június 16-án megnyitni szülőházában az első emlékkiállítást. Szilágyi Miklóst a rendezésben Herbály András zeneiskolai igazgató segítette. A *Magyar Zenetörténeti Tanulmányok* 1968-as, Erkelrel foglalkozó kötetét is ekkor adták át. A kiállítás 1970. május 31-ig volt látogatható. Október 27-én a Zeneiskola előcsarnokában a Zenemű Kiadó Vállalat könyv- és zeneműkiállítást rendezett. Este emlékhangversenyt is tartottak, melyen dr. Bónis Ferenc zenetörténész mondott beszédet. November 2-án a Múzeumi Hónap keretében házi hangversenyt rendezett a zeneiskola Erkel szülőházában.³³

1970. október 1-jén nyílt meg az újjárendezett múzeum a szülőházában. Este pedig a Zeneiskolában a budapesti Erkel Ferenc dal- és énekverseny díjnyerteseinek ünnepi hangversenyét hallhatták. A múzeum megnyitását az tette lehetővé, hogy Óváry Rózsa, Erkel dédunokája egy 273 darabból álló családi emlékgyűjteményt adott át Szerdahelyi Ferenc múzeumigazgató részére. Szerdahelyi nemcsak kiállításvezetőt adott ki, de népszerűsítő formában feldolgozta Erkel Ferenc életét, melynek több kiadása is megjelent, legutóbb 1985-ben.³⁴

1985. november elsején, Erkel születése 175. évfordulóján a Városháza dísztermében tudományos ülést tartottak, délután pedig megnyitották a dr. Czeglédi Imre múzeumigazgató által újjárendezett Erkel-házbeli kiállítást.³⁵

Az 1990-es évtized 1-jén Kassai István zongoraművész nagy jelentőségű Erkel-kéziratokat fedezett fel a múzeum Erkel-gyűjteményében. Ezekből az ő válogatásában Kiss Anikó és Németh Csaba rendezésében került sor a szülőházbeli kiállítás kibővítésére 1993-ban. Nem sokkal ezt megelőzően került kiadásra D. Nagy András és Márai György kötete, *Az Erkel-család krónikája*, melyben különösen a családtagok életrajzi adatai követhetők nyomon. Azóta ennek is megjelent egy bővített, átdolgozott kiadása.

Az újonnan felfedezett gyulai kéziratok fellendítették a Erkel-kutatást. Kassai István mellett különösen Sziklaváry Károly merített belőlük sokat, több tanulmánykötetben publikálták eredményeiket. 1990-ben gyulai székhellyel alakult meg az Erkel Társaság, mely Bónis Ferenc elnökletével látja el feladatát. Tevékenységének köszönhetőek a március 15-e alkalmával megrendezett ünnepi koncertek és a szeptember végén, évi rendszerességgel megtartott konferenciák, melyek anyagából azóta már több kötet is napvilágot látott.

Gyula városának lakói tehát továbbra is fontosnak tartják Erkel emlékének ébren tartását és igyekeznek kivenni részüket szellemének ápolásában, amint ezt jelen kötetünk is ékesen bizonyítja.

³² D. Nagy 17.

³³ Adattár 260. és 301.; Irattár 104/1967., 84. és 86/1968., 29/1970.: Bónis Ferenc áprilisi levele, illetve 42/1971.: Szerdahelyi jellemzése az Erkel-szoba teremóréről, Kemény Lászlóról 1971. február 15-én.; D. Nagy 17.; EFM Irattár 78/1969.

³⁴ D. Nagy 17–18.

³⁵ D. Nagy 18.

Irodalomjegyzék:

- Bónis 1973 = Bónis Ferenc: *Erkel Ferenc vas-korona-rendje*, in.: *Magyar zenetörténeti tanulmányok. Mosonyi Mihály és Bartók Béla emlékére*, szerk.: Bónis Ferenc, Bp., 1973.
- Bottlik 1985 = Bottlik Iván, in.: *Sakkélet*, 1985.
- D. Nagy = D. Nagy András–Márai György: *Az Erkel-család krónikája*, Gyula, 1992.
- Gál = Gál Zsuzsa: *Az én zeneszerzőm: Erkel Ferenc*, Bp., 1973.
- Kassai 1995 = Kassai István: *Erkel Ferenc hangszeres művei*, in.: *Erkel Ferencről és koráról. Magyar zenetörténeti tanulmányok*, szerk.: Bónis Ferenc, Bp., 1995.
- Legány 1975 = Legány Dezső: *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük*, Bp., 1975.
- Ősz = Ősz Gábor: *Erkel Ferenc és a sakk*, in.: *Erkel Ferencről és koráról. Magyar zenetörténeti tanulmányok*, szerk.: Bónis Ferenc, Bp., 1995.
- Szerdahelyi 1985 = Szerdahelyi István: *Erkel Ferenc*, Gyula, 1985.
- László = László Zsigmond: *Erkel élete képekben*, Bp., 1956.
- Németh 1979 = Németh Amadé: *Erkel*, 2. kiadás, Bp., 1979.
- Németh 1984 = Németh Amadé: *Erkel életének krónikája*, 2. kiadás, Bp., 1984.
- Németh 1987 = Németh Amadé: *Az Erkelek a magyar zenében*, Békéscsaba, 1987.
- Scherer = Scherer Ferenc: *Erkel Ferenc*, Gyulai Dolgozatok 5., Gyula, 1944.
- Somfai = Somfai László: *Az Erkel-kéziratok problémái*, in.: *Zenatudományi Tanulmányok. Az opera történetéből*, IX., szerk.: Szabolcsi Bence–Bartha Dénes, Bp., 1961.
- Valkó = Valkó Arisztid: *Erkel Ferenc hivatali működésével kapcsolatos levéltári akták*, in.: *Magyar zenetörténeti tanulmányok. Szabolcsi Bence 70. születésnapjára*, szerk.: Bónis Ferenc, Bp., 1969.

A nemzeti opera megteremtője nyomában

Erkel-emlékek Gyulától – a németvárosi tanító házától – az operaházi babérkoszorúig

Induljunk most egy rövid „sétára” a Dél-Alföld egyik nagy múltú városában, Gyulán. A sok vihart megért, a XV. század közepén kiépült vártól – a nevezetes Gyulai Várjátékok színhelyétől – kezdjük sétánkat. Arról a tájról, ahol 1400 tiszt kényszerült letenni fegyverét az orosz sereg előtt, egy dicsőséges – de a segítségül hívott túlerő miatt elbukott – szabadságharc után, 1849. augusztus 22-én. Közöttük volt kilenc – később Aradon kivégzett – főtisztünk is, az ő emléküket őrzi egy szoborkompozíció a vár közelében.

A város és környéke sok jeles személyiséget adott a magyarságnak, sőt az egyetemes kultúrának, s több ízben fogadta legjobbjainkat. Gyula méltón ápolja emlékeiket az Ajtóssy Dürer családtól Bartók Béláig. Természetes, hogy a város legismertebb alakjának, Erkel Ferencnek a nevét őrzi számos intézmény, iskola, könyvtár, patika, amint a vár és a híres gyógyító hatású fürdő közelében emelkedő modern szálloda is. A vár közelében az Erkel család jó néhány sarja lakott – az ún. Erkel házaknál –, azonban *Himnusz* megzenésítője Gyula egy sajátos városrészében nyitotta először szemét a világra.

Erkel Ferenc régi zenésznemzetség sarjaként 1810. november 7-én született Erkel József és Ruttkay Klára gyermekeként, Gyula „Németváros”-nak nevezett szegletében, a ma is álló katolikus templom szomszédságában.

Az egykori Németváros mai lakóházai között helyenként évszázados épületek is feltűnnek. A többnyire németek által lakott városrész szívében emelt szülőház ma – az Apor Vilmos tér 7. szám alatt – az Erkel Ferenc Emlékháznak ad otthont, amely bemutatja a család emlékeit és relikviáit.

A szülőház a Németvárosban, Gyulán

Több képzett muzsikust találhatunk a felmenők között: a dédapa, Erkel Vilmos zárdai zenemester Pozsonyban, a nagyapa, Erkel József szintén Pozsonyban zenetanár, templomi orgonista, majd zenész a Wenckheim-birtokon, Gyulán. Édesapja, ifj. Erkel József a gyulai németek tanítója, kántora. A bejárat bal és jobb oldalán nyílnak a tantermek, ahol az apa tanított, a jobb oldali terem után található a tanítói lakás, amelynek első szobájában született Erkel Ferenc.

Az édesapa később számadótiszt a Wenckheim-birtokon, ahol a kastélyszínházban maga is zenél a grófi zenekarban és orgonál a kápolnában. Ekkor ismerkedik meg Ruttkay Klárával. Összeházasodnak, tíz gyermekük születik, másodikként Ferenc, az első fiúgyermek.

(E kastély közelében, az egykori parkban áll az a fa, amely alatt – a hagyomány szerint – a későbbi nagy dalszerző a *Bánk bán* zenéjét alkotta.)

Az Erkel család meghatározó szerepet játszik mind Gyula, mind a magyar zene fejlődésében a XIX. században. Testvérei közül többen képzett muzsikusok, János és Teréz sok zenei estet ad Gyulán, Rezső (Rudolf) pedig támogatja a zenei életet. József öccse tenor operaénekes lesz, többször fellép Erkel Ferenc operáinak bemutatásánál.

Erkel Ferenc elemi iskoláit Gyulán végzi, már itt komoly zenei képzést kap apjától, aki hamar felismeri fia zenei tehetségét. Sokat jár a kastélyszínházba színi- és zenei előadásokra, illetve Rosty Pál zeneestjeire. Apját helyettesítve tízévesen már orgonál a templomokban, tuzemegy évesen hangversenyen zongorázik.

Bár középiskolai tanulmányait Nagyváradon kezdi, a pozsonyi bencés gimnáziumban folytatja és fejezi be 1822–25 között Henrik Klein, a magas képzettségű professzor, apja egykori zenetanára külön oktatja őt.

A fiatal Erkelt meghatározó zenei élmények érik a pozsonyi színház előadásain: Bihari János cigányprímástól először hallja a *Rákóczi-indulót*, ekkor lát először operákat, és itt vesz részt először Liszt Ferenc hangversenyén, akivel később jó barátságba kerül, s akinek majd pesti találkozásuk alkalmára kottába írja a *Rákóczi-indulót*. A régi színházat lebontják, a mai színházi épületet 1886-ban Erkel *Bánk bán*jával nyitják meg (a Magyar Királyi Opera előadásában, Erkel személyes vezetése/vezénylete alatt).

Az első pozsonyi színház

A mai pozsonyi nemzeti színház

A színházzal szomszédos, ma is álló – részben iskolaként működő- „Notre Dame” kolostor kápolnájában többször organál.

Néhány évi gyulai tartózkodás után 1828-ban gróf Csáky Kálmán Kolozsvárra hívja zenetanítónak. Ez az időszak egyrészt zenei fejlődését – különösen hangszerelésben és zenekari vezénylésben –, másrészt a magyarságtudat felébredését jelenti számára. Hangversenyeket ad grófi kastélyokban, palotákban, a kolozsvári színház felkéri karnagyi feladatokra.

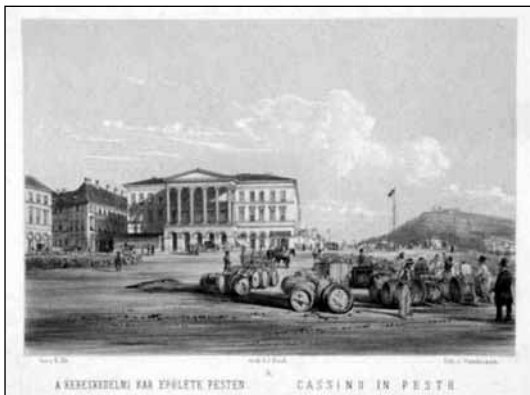

Brassai Sámuel

Kolozsváron ismeri meg a tudós polihisztor, zenetanár, zenekritikus Brassai Sámuel, aki ezután hűséges barátja lesz hat évtizeden át. Ő irányítja Erkel a magyar népzene felé, buzdítja a magyar témájú és magyar stílust felhasználó zeneművek megírására. Erkel több művét ajánlja neki, így a *Hunyadi László* operából a *Hattyúdalt*. Az opera eme részlete kerül először a közönség elé egyik hangversenyén, majd később 1843-ban.

Kolozsvárról zenekedvelő barátai meghívják Nagyváradra, ott is fellép több zeneesten.

Erkel 1834. május 4-én lép fel először Pesten a Nemzeti Casino felkérésére. Később is, főleg pályája első felében sokszor ad zongorahangversenyeket itt, a Széchenyi István alapította Nemzeti Casino dísztermében. A zenei estek közül több igen nevezetessé válik: 1835-ben Déryné Széppataki Rózát zongorán kíséri Hérolid *Marie* című operájának egyik áriájában, amely magyarul csendül fel, az első magyar nyelvű operabetétként a Casinóban. Ez év november 1-én Erkel itt mutatja be először Chopin *e-moll zongoraversenyét*, amely zenetörténeti jelentőségű, hiszen művészi érzékenységgel és hozzáértéssel ő tolmácsolja először hazánkban Chopin művét. A Casino székhelye ez időben a Kereskedelmi Csarnok, ma szállodaépületek találhatók a helyén.

A pesti Nemzeti Kaszinó épülete

A kolozsvári tapasztalatok után, az 1830-as évek közepétől a színházak opera-előadásai meghatározó szerepet töltenek be karmesteri pályáján.

1835. április 2-án a budai Várszínházban működő Nemzeti Játékszín bemutatja Erkel Ferenc vezényletével első operaelőadását, Rossini *Sevillai borbélyát*.

Alexander Schmidt igazgató felkérésére 1835 decemberétől a Városi Német Színház másodkarmestere. Művészi igénye Erkel a további szakmai fejlődés felé hajtja, ezért fogadja el a német színház ajánlatát. Ekkor lehetősége adódik elsajátítani a színvonalas opera-előadások rendezését, gyakorlatát, egyben

megismerni több olasz, francia és német dalművet. Az egykori német színház a mai Vigadó mögötti telken, a Vörösmarty térnél emelkedett.

Erkel az 1838-as évben már a Magyar, a későbbi Nemzeti Színházban dolgozik, amely a mai Múzeum krt. és a Rákóczi út sarkán nyitja meg kapuit 1837-ben. Itt Bellini *Ismeretlen nő* című operájának 1838. január 25-i előadásával mutatkozik be.

Erkel karmesteri pályájának kiteljesedésének helyszíne a Nemzeti Színház. Itt kerülnek színre operái, és az itt előadott operák színvonalából és népszerűségéből születik meg az ötlet, hogy legyen egy külön színházépület az operaelőadások számára, legyen egy operaház.

Irányítása alatt a Nemzeti Színházban magas színvonalú zenekar és nagyszerű énekesek alapozzák meg az operajátszás kezdeti szakaszát. Ebben az időben tűnik fel Pest-Budán a kiváló zenei képzettségű Schodelné Klein Rozália opera-énekesnő. A Budai Játékszínből átszerződik Lendvay Márton, a későbbi szövegíró Egressy Béni, Szerdahelyi József és az Udvarhelyi fivérek.

A három színház repertoárjaiból kitűnik, hogy Erkel legtöbbit olasz és francia szerzők műveit szólaltatja meg: Vincenzo Bellini, Gioacchino Rossini, Donizetti, Giacomo Meyerbeer, Daniel François Auber szerzeményeit, míg később előszeretettel Verdi, míg hangversenyein inkább a német szerzők: Beethoven, Weber, Mozart, Wagner művei vannak műsoron.

A Nemzeti Színház egyben a magyar nemzeti opera megszületésének helyszíne is. 1840. augusztus 8-án bemutatják Erkel első operáját, a *Báthori Máriát*. Az opera szövegét Egressy Béni írja, akinek Erkel a következő operájának, a *Hunyadi Lászlónak* szövegét is köszönheti. Utóbbi már mind kortörténeti, mind zenetörténeti szempontból kiemelkedő mű. Az opera a reformkor hangulatát sugározza. Magyarországon a „Meghalt a cselszövő” című kórusbetét – amint a „szabadságkórus” Itáliában – közkedvelt énekszám, és már a szabadságharc idején katonai indulóként szolgál. A *Hunyadi László*-ban először jelenik meg a magyar verbunkos és a népies múdál szintézise a francia-olasz operai formavilággal.

1847-ben már a kitűnő koloratúrszoprán énekesnő, Hollósy Kornélia éneklie a *Hunyadi László* új betétszámát, *Mária cabalettáját*, amelyet Erkel Teréz húga esküvőjére ír.

Erkel 1850-ben komponálja meg Szilágyi Erzsébet áriáját a *Hunyadi László* operához Madame La Grange francia vendégénekesnőnek, aki a szerepét magyar nyelven éneklie.

Erkel operaszerzői munkásságának csúcását, a *Bánk bánt*, 1861. március 9-én mutatják be, Egressy Béni utolsó szövegkönyvével, Katona József színművéből. Erkel lírai szépségekből és

A *Bánk bán* egyik jelenete Simándy Józseffel és Melis Györggyel

Emléktábla az Astoriánál

Első Magyar Nemzeti Színház az Astoriánál

A régi Zeneakadémia

drámai csúcspontokban gazdag műve elsöprő sikert arat. A Bánk bánt a kor nagyszerű operaéneke, Ellinger József nagy sikerrel szólaltatja meg.

1862-ben *Sarolta* című vígoperáját már mérsékelt lelkesedéssel fogadja a közönség, a *Dózsa György*ből a wagneri zene újításai érezhetőek. A *Brankovics György* című operája további újító formákat mutat. Az I. felvonás végén nagyszabású népi tánccal elindult a népopera irányában. Ebben az operában érezhető, hogy Erkel nagyon jól látja az opera fejlődését, és ő maga is ehhez igazodik.

Utolsó operája a *Névtelen hősök*, amelyben – az általa soha nem feledett – szabadságharc hőseinek emléke előtt tiszteleg. Később a színházat körbeépítették, majd lebontották, helyét ma emléktábla jelöli az Astoriánál.

Erkel Ferenc 1839-ben családot alapít, felesége, Adler Adél kitűnő zongoraművésznő, kilenc gyermekük születik.

Erkel több lakhelyét ismerjük a fővárosban: lakott Budán, az Úri utcai 24. szám alatti Czigler-házban, egyik, a Bástyasétányra néző lakásban. Később Pestre költözött, a mai Astoria szállótól egysaroknyira, a Magyar u. 1. szám alá, amely épület ma már nem áll. Nyaranta felköltözött Buda környéki nyaralójába, a ma Budakeszin felkereshető Erkel utcai villába. A régi Zeneakadémia épületében is lakott, az Andrassy út 67.-ben a II. emeleten, a mai Liszt Társaság székházában, a Múzeum feletti emeleten.

Utolsó éveiben a Király u. 84.-ben lakott, emléktábla idézi fel itt-tartózkodását, s a nyarakat a budai hegyekben, a Sváb-hegyen töltötte, ahol életét befejezte.

A régi Vigadóban, majd később jogutódjában, a mai Vigadóban sokszor ad hangversenyeket, illetve részt vesz jeles zenészek előadásain. 1840. október 4-én adja elő elsőként Pesten Beethoven *Kreutzer szonátá*-ját Leopold Jansa hegedűművésszel.

A koncertek repertoárja széles európai zenei tájékozottságára utal, a zenekritikák pedig a zongoraművész Erkel kiváló zenei képzettségéről, ízléséről, hozzáértéséről és virtuozitásáról számolnak be. Erkel nemzetközi elismerését mutatja, hogy több nemzetközi zenész kéri fel közreműködőnek pesti koncertjén, így James Oury hegedűművész, a londoni opera magánhegedűse, vagy Henri Vieuxtemps francia hegedűművész. Később pedig sok zenész és énekes szívesen fogadja el Erkel meghívását mind hangversenyeire, mind az általa vezényelt operák előadására.

Király u. 84.

Kolozsvári tartózkodásától kezdődően zenedarabokat komponál, elsőként Vieuxtemps hegedűművésszel közösen írt *Duo brillant* című műve jelenik meg nyomtatásban.

Erkel gyakran találkozik zenész barátaival, így Pesten a Rákóczi u. 13. szám alatti ún. Huber-házban is, a Doppler fivérekénél. Ma emléktábla látható a kapubejáró alatt, jeles alkotó- és előadóművészek nevével.

Gyulán, a szülővárosban a grófi Lovardában is fellép, itt vezényli Meyerbeer *Proféta* című operáját 1852 februárjában.

Erkel, a magánember szenvedélyes sakkozó. Hogy e tény akkoriban mennyire közismert, mutatja az is, hogy 1853 februárjában már láthat a Nemzeti Színház közönsége egy pantomim-előadást Erkel Ferenc és Szén József híres sakkjátékos játszmájáról: *Sakk-Játék „81” húzásban* címmel. Ő az egyik alapítója az első magyar sakkegyletnek, amely a mai Apáczai Csere János u. 15.-ben, az egykori Wurm kávéházban működött. Erkel a Pesti Sakk-kör elnökévé választották az első elnök, gróf Széchenyi Ödön lemondása után.

Az 1865-ban alakult Pesti sakk-kör a mai Rákóczi út 68. szám alatt, az akkori Velence kávéházban tartotta összejöveteleit. Szülővárosában, Gyulán a helyi sakkalapítvány a mai napig rendez Erkel Ferenc emlékversenyeket.

1853-ban megalakul a Pesti Filharmóniai Társaság, az akkori Nemzeti Színház zenészeiből, később az Operaház zenekari tagjai szintén csatlakoznak hozzájuk. Erkel hívják meg karnagynak, s e felkérésnek 1871-ig eleget tesz. A filharmóniai zenekar a Nemzeti Múzeum dísztermében tartja hangversenyeit. Erkel hosszú szünet után ismét előadást vállal, többek között 1854-ben eljuttatja Beethoven *Esz-dúr zongoraversenyét*, 1856-ban pedig Mozart *d-moll zongoraversenyét*. 1865-ben a hangversenyeiket átteszik az akkor megnyílt új Vigadóba, első előadásukon csendül fel Erkel vezényletével először Magyarországon Beethoven *IX. szimfóniája*.

Erkel szerepet játszik más zenei csoportok elindulásában is: karnagy a Nagymező u. 1.-ben működő Hangászegyletben (ma Bartók Béla Zeneiskola,

a terézvárosi templom szomszédságában), illetve az Országos Magyar Dalár-egyesületben.

Erkelt az 1860-as, 70-es években sok támadás éri. Végül operaigazgatói, karvezetői tisztéről lemond, azonban új megbízatás kap: felkérlik, hogy szervezze meg a zenészképzés fellegvára, a Zeneakadémia intézményét, amely 1875. november 14-én nyílik meg – először a Hal tér 4. számú bérházban – Országos Magyar Királyi Zeneakadémia néven. Igazgatói munkája mellett zongorát tanít és előkészíti a növendékeket Liszt mesterképzéséhez. 1879-ben adják át a Zeneakadémia (ma „régizeneakadémia”-nak nevezett) első épületét a Sugár úton, a mai Andrássy út 67.-ben, a Vörösmarty utca sarkán.

Ebben az épületben – gondoljuk csak el – Erkel, Liszt, Bartók, Kodály és mások emléke előtt tiszteleghetünk!

Életének utolsó időszakában álma megvalósul: Pesten, az akkori Sugár úton megnyitják az Operaházat 1884. szeptember 27-én. Az ünnepi műsoron három operarészlet csendül fel: *Hunyadi László* nyitánya, ezt maga Erkel Ferenc vezényeli, a *Bánk bán* I. felvonása és Wagner *Lohengrin*jének I. felvonása, ez utóbbiakat fia, Erkel Sándor vezényli. Erkelt az Operaház tiszteletbeli igazgatójává nevezik ki, míg fia, Erkel Sándor a zeneigazgató. 1888-ban, karnagyi működésének 50. évfordulóján, az operaházi ünnepségen az első babérkoszorút kapja az Operaháztól, Gustave Mahlertől az igazgatóság nevében és Alszegei főrendezettől, amely egyben az első ilyen elismerés Magyarországon.

Utolsó éveiben Placht hegedűkészítő svábhegyi villájában tölti a nyarakat. 1893 tavaszán tüdőgyulladást kap, májustól ebben a villában ápolják 1893. június 15-én bekövetkező haláláig. Az épület ma is látható a Diana utca és a Költő utca sarkán, melynek oldalán emléktábla jelzi a nagy zeneköltő halálának helyszínét.

Erkel sírját a Kerepesi temetőben találhatjuk meg a Deák-mauzóleum tövében, az utókor Kallós Ede gyönyörű emlékművével tiszteleg a mester emléke előtt, amelyet a Filharmóniai Társaság állíttatott.

Erkel hazai megbecsülése érezhető mindenütt az országban, szobrok, emléktáblák, utcák és róla elnevezett iskolák, művelődési házak őrzik emlékét: például Gyulán. Budapesten a Magyar Állami Operaház, Erkel színháza évtizedek óta szolgálja a klasszikuszene- és operaszerető közönséget. Budapesten még a XII. kerületi önkormányzat tövében, a Böszörményi út és a Kiss János altábornagy utca találkozásánál, a fák alatt Erkel egy már pályája derekán ábrázolt mellszobrát kereshetjük fel. A Kálvin tér közelében, az Üllői útnál tekinthetjük meg Erkel emléktábláját az Erkel utca sarokházán.

Budakeszi különösen büszke a zeneköltő emlékére – a már említett nyaraló emléktábláján túl – szobor, Himnusz-park, művelődési ház és utcanév is jelzi a helyiek tiszteletét.

Erkel sírja

Emléktábla a szülői ház falán

Szobor Gyulán

Az operákon kívül Erkel Ferenc számos műve maradt ránk, egy kantáta, karművek, zenei és balettbetétek, műdalok, zongoradarabok, hangszeres művek zongorakísérettel és zenekari művek.

Öröksége tovább élt tehetséges fiaiban, akik karnagyként, zeneszerzőként, zenepedagógusként jeleskedtek. Erkel Gyula kiváló zenész, karnagy, zenepedagógus és közel száz zenedarab és műdal szerzője, tanít a Zeneakadémián. Erkel Elek a Népszínház első karnagya, sok betétdal, népszínmű, operett szerzője. Erkel László jeles zongoraművész és zenetanár. Ő tanítja Pozsonyban Bartók Bélát is a katolikus gimnáziumban (a klarisszák kolostoránál), aki ezután nagy sikerrel felvételizik a Zeneakadémián. Az Erkel fiúk közül kétségtelenül a legfényesebb sikert a kivételes tehetségű muzsikusként és karnagyként, Erkel Sándor éri el. Több hangszeren remekül játszik, zenei karrierje magasra ível: a Nemzeti Színház karnagya, majd operaigazgatója, a megnyíló Operaház első igazgatója.

Az Erkel-örökség az említett leszármazókon keresztül épül be a magyar zenei képzésbe, akik azt a tanítványok által továbbviszik.

Erkel Ferenc életének történetét mi is zárhatná be legjobban, mint egy olyan műdal születésének emléke, amely hamar beépült a köztudatba és a magyar nép első énekévé vált, kifejezve az összetartozást magyar és magyar között, Magyarország múltja, jelene és jövője között.

1844. február 29-én a Nemzeti Színház akkori igazgatója, Bartay Endre pályázatot ír ki Kölcsey *Himnuszának* megzenésítésére. A közönség maga választja ki a legjobb pályaművet, Erkel Ferenc kompozícióját.

Gyönyörű emlékmű tiszteleg legszebb nemzeti imádságunk emléke előtt Budakeszin, ahol Kölcsey művének megzenésítője, Erkel Ferenc nyaralójában gyakran megpihent.

E dallamok felcsendülése azóta is megdobogtatja minden magyar szívét itthon és mindenütt a nagyvilágban.

*Deák Piroska, Messik Miklós, Szöllösi Annamária
Magyar Emlékekért a Világban Egyesület*

Elek Szilvia

A játszma

Dráma egy felvonásban

Személyek:

Erkel Ferenc – a darab elején 66 éves, később 70, aztán 70–80 közötti, majd 80 éves, kedélytelen, mogorva, zárkózott

Liszt Ferenc – 65 éves, 70 körüli, majd 75 éves, könnyed, barátságos világfí

Adél – (Erkel volt felesége), 19, majd 40 és 50 éves

Olga – (tanítvány), 23 éves

Lina – (tanítvány), 20 éves

Novícia – 20 éves

Egy színésznő játssza valamennyi női szerepet.

Történik: az 1870-es, 80-as években a Zeneakadémián, Erkel lakásában.

A lakás berendezése: íróasztal, két szék, háttérben zongora vagy pianínó.

A zongora fölött egy Lisztről készült arckép a falon.

1. jelenet

(Erkel lakása, dolgozószoba. Este van, gyenge petróleumlámpa fénye világít a dolgozóasztalon. Erkel gondolataiba merülve, az asztalra könyökölve ül. Előtte sakktábla. Hosszú csönd.)

ERKEL Úgy! Szóval fenyeget az úr...

Biztos Ön abban, hogy *(gondolkozik)*, tehát azt gondolja a tisztelt úr, hogy ilyesmivel célt ér nálam? *(Várakozik.)* Épp a gyaloggal... Nem rossz... Végül is – nem rossz. Sőt! Határozottan nemes lépés. Mondhatnám: elegáns. Egy ilyen avisóra muszáj belépnem... De csak türelem. Kéz a levegőben – várjon, várjon... Mintha épp a Trisztán előjátékára készülne a pálcája. Ugye, Langsam a tempója? Merthogy időre van szüksége a hallgatónak, hogy szíve legmélyére hatoljanak azok a lélekbe

markoló késleltetések. A maga Richard barátja ezt nagyon tudja, jól mondom? Idő pedig van. – Igen. Igen. Tehát – ha Ön így, akkor én: a futóval. Futó d5. – Áttörő támadás... Így. Uram? Megtisztelne, ha a továbbiakban sem kímélne. *(Hosszasan mered a sakktáblára. Majd hirtelen felpattanva az asztal túloldalához lép. Le sem ül, csak gyors pillantást vet a tábla másik oldaláról a figurákra. Erőltetett, utánzó hangon, gyors tempóban mondja.)* Kromatikus futam két kézzel, glissando föl és le, forte, presto. *A-dúr zongoraverseny?* Mi ez nekem? *(Lép, és az asztali sakkórára csap. Majd lassan visszaiül helyére, a másik oldalra. Vár, és figyel. Lassan saját, eredeti hanghordozásában folytatja.)* Hogyan? Úgy? Ön tehát mégiscsak igen kiváló játékos... Nocsak! Egészen meglep, uram!

Bár azt az órát – esetleg mellőzhetnénk, nem? Tudja, mennyire gyűlölöm, ha sürgetnek... Mindenestre, meg kell valljam, hogy Ön valóban remekül és megfontoltan játszik! Pedig mennyiszor hallottam Öntől: „Ó, hisz én nem is tudok sakkozni!” Emlékszik, amikor egy alkalommal belátogatott a Wurm kávéházba, s mi épp Szén, Spitzer és Vidor urakkal e nemes játék rejtelseiben fürdőzve, némaságba burkolózva gondolkoztunk egy megoldáson? Igen, akkor Ön a fülemben súgta, hogy valójában nem is ismeri még csak a legegyszerűbb szabályokat sem, emlékszik? Azóta talán gyakorolta... Jól gondolom? Merthogy a szabályok igen fontosak az életben. Még akkor is, ha, mondjuk egyesek úgy tartják, hogy rájuk azok nem vonatkoznak. Na persze, szó sincs arról, hogy Ön éppen e magukat kivételezettnek tekintők közé sorolandó... Ön minden tekintetben eleget tesz a társadalmunk által elvárt erkölcsi normáknak! Példás családapa, elkötelezett hazafi, igaz magyar – tehát, ahogy elnézem, egyetlen gyakorlati esélyét használta ki, tehát ez esetben királyom a g2-re teszem, s erre Ön... Az ördögbe is! Hisz én hívtam ide Önt! Ön nélkül – mik lennénk?... – Na, erre most kíváncsi vagyok... Mit fog... mit is fog... *(Elgondolkodik, lassan feláll, a másik oldalra megy, kézbe vesz egy figurát és újra a sakkórára csap.)* Prestissimo, molto! Akár a Walkűrök!

(Kopogtatás. Újra.)

2.jelenet

ERKEL *(felrezenve)* Tessék! Ki az?

(Fiatal lány lép be bátortalanul, kezében kottákkal.)

OLGA Bocsánatot kérek, igazgató úr, zavarhatom?

ERKEL Parancsoljon! Olga kisaszony, maga az?

OLGA Ábrányi titkár úr küldött Önhöz – órára. Azt mondta, Erkel igazgató úrral megbeszélték, hogy Liszt úr késése miatt ma is az igazgató úrhoz jöjjenek.

ERKEL Ó, persze, ki is ment a fejemből. Mikor is lesz az a hangverseny?

OLGA Holnap délután... És még bizonytalan vagyok néhány helyben... Valahogy nem áll kézre az oktávskála.

ERKEL Ilyet soha ne mondjon, kisaszony, hogy bizonytalan! Legyen magabiztos! Különbösen is, már eljátszotta azt a darabot a múlt héten azon a vacsorán, és nem is rosszul. Nemde? Nos – ha úgy gondolja, máris –, hallgatom.

(Erkel a zongora melletti hatalmas fotelbe ül. Olga már a zongoránál van. Idegesen lapozgatja kottáját, még valamit megnéz benne, aztán megadó sóhajjal átnyújtja Erkelnek. Olga zongorázni kezd. Hangfelvételtől szól Erkel zongorára írott Rákóczi-indulója. Egy darabig hibátlanul megy a zene, azonban egyszerre csak Olga megakad. Megáll, újra kezdi a nehéz oktávokat, de megint csak elrontja.)

OLGA *(hisztériás kitöréssel)* Megmondtam, ugye? Tudtam, hogy megakadok! Képtelen vagyok ilyen gyorsan megcsinálni! Liszt úr ráadásul legalább háromszor

ilyen gyorsan mutatta! Nekem ez nem megy!

ERKEL Kisasszony! Ha megnyugodna, kérem, ide figyeljen! *(Lassan, tagoltan, egy kézzel mutatja Olgának a nehéz részt – ez is hangfelvételtől szól.)* Látja, ilyen egyszerű. A mozgást kell éreznie. A csukló mozgását. Mintha köröket írna le a csuklója. Ha nem így próbálja, bemerevedik a keze. Remélem, nem fáj!

OLGA De... Szokott gyakorlás után...

ERKEL Látja? Ebből még baj is lehet. Tessék. Lassan, egymás után tízszer, csak jobb kézzel, figyelve a csukló által leírt körökre.

OLGA Jó. Majd így gyakorlom.

ERKEL Nem majd! Most.

OLGA Most? Liszt úr nem szokott az órán gyakoroltatni...

ERKEL Az Liszt úr. Én viszont gyakoroltatom. Na, nem hallom...

OLGA Igenis... *(Nekilát lassan, egy kézzel gyakorolni, egy frázist ismételtetni.)*

(Erkel ezalatt visszaül a fotelbe, fejét tenyerébe hajtja. Változnak a fények, érezhetően időben és helyszínben is máshol vagyunk, vagyis Erkel múltba kalandozó gondolataiban.)

ERKEL Minek ezt a részt annyiszor ismételtetni, hiszen már tökéletesen tudod! Biztos vagyok benne, hogy gyors tempóban is remekül megy! *(Feláll, és a háttal ülő lányhoz lép.)* Adél! *(A lány abba-hagyja a gyakorlást, és szembe-fordul Erkellel. Rövid ideig csak nézik egymást.)* Adél, te kiváló zongorista vagy! És – jobb vagy nálam! És – szeretlek... *(Csókolják egymást.)* Eljössz velem Pestre? Mondd, hogy igen! Megkaptam az állást a Német Színházban! Már kibéreltem egy belvárosi lakást!

Kitűzött koncertjeim vannak! Híres leszek! Fialat vagyok, s mégis, mindenem, amit csak el akartam érni, megvan, tudod! Már csak Te hiányzol az életembe! Adél, mondd, hogy eljössz velem, kérlek, mondd! És.....

ADÉL Elmegyek veled. És... *(Hosszú csók.)*

3. jelenet

(Sötét lesz. A monoton gyakorlás újra felhangzik. A zongora már teljes sötétben áll. Erkel ugyanúgy a foteljében ül, mialatt Olga változatlanul azt a pár ütemet ismételteti. A gyakorlás hangjai tovább szólnak. Háttul, a színpad végében, egy emelvényyszerű magaslaton megjelenik Liszt, amint kis íróasztalánál áll, háttal. Reverendát visel. Az asztalnál fiatal, szép novícia ül, neki diktál Liszt.)

LISZT Drága Barátom! Hogy miféle különös szeszélye a sorsnak az, hogy újból távol vetett minket egymástól? Miféle titkos akarata ez a Mindenhatónak, hogy engem megint hosszabb időre távol tartson szeretett szülőhazámtól? Én ezt meg nem mondhatom, jó Barátom. Pedig minden erőmmel azon voltam *(elgondolkozik)*, igen, tehát erőmmel azon voltam, hogy ezt az utamat minél hamarább megtehessem! Teremtő atyám mégis tartóztat. *(Megáll és a novícia kezét bámulja.)* Hogy magának milyen szép, hosszú ujjai vannak! Talán próbált már zongorázni velük? *(A novícia némán, és zavartan bólogat, nemlegesén.)* Ó, hol is tartottam?... Bocsásson meg!... Tartóztat, ugye, ezt már mondtam. Igen. Írja! A rendbe va-

ló belépésem bizonyos kötelezett-ségei miatt kénytelen voltam eleget tenni a bíboros úr kérésének; tanultam, tanulok, mint egy szorgalmas diák, leckéket magolok, amit gyerekként sohasem tettem. Holott inkább Krisztus-művemem dolgoznék, meg a pesti diákokkal vesződnék, meg Önnel vacsoráz-nék az Európa Hotelben... De nem is erről akartam írni most Önnek, hanem arról, hogy sikerült végre Weimarban műsorra tűzetnem az Ön Hunyadi-nyitányát! Úgy néz ki, hogy magam dirigálhatom ősz-szel, a zenei ünnepségeken! Ugye örül? (Megáll.) Ezt is leírta? Azt, hogy: ugye örül? (A novícia né-mán bólint.) Rendben. Folytas-sa csak... Wagner barátom pedig mániákusan Pesten akarja felépí-teni az operaházát, s eme meg-győződéséről eddig még senkinek sem sikerült lebeszélni őt. Sebaj, lényeg, hogy az első, legnagyobb lépéseket már megtettük a ma-gyar zene felvirágoztatásáért. És Wagner nélkül. Ügyeljen, kérem, a legfinomabb virágszálakra, főleg a kis Olga és Vilma kisasszonyokra, hogy könnyedén, és ne túl sokat gyakoroljanak! Hamarosan leszek újból az Ön lakásszomszédja – a falakon keresztül megint hallhatja glissandóimat, mint ahogy én is az Önéit, úgyhogy addig is maradok kiváló tisztelője, és elnöke Akadé-miánk élén, és az Ön Lisztje, igaz barátsággal...

(A zongoraszó a szöveg alatt lassan abbamarad. A novíciát sem látjuk már, csak Liszten a fény.)

Majd a fény újra Erkelen, s Liszt eltűnik.)

ERKEL Kisasszony, alaposan kigyakorolta, meglátja, kiváló lesz! Most

már menjen és pihenjen! Jó éjt! A holnapi növendékkoncerten találkozzunk.

OLGA (előrelép [a novíciából megint Olga lesz] halkán oson ki a szobából, és közben alig hallhatóan szól Erkelhez:) Jó éjszakát, igazgató úr!...Köszönöm az órát!

(Erkel visszaül a sakktábla elé. Mogyorván nézi a figurákat.)

4. jelenet

ERKEL Hát persze! Én hívtam Önt Magyarországra. Mennyi, de mennyi időmbe került! És – igazán nem is voltam biztos benne, hogy jól teszem... Ön, Liszt Ferenc, a valaha élt legkiválóbb művésze a zongorajátéknak, elkényeztetett virtuóz világfi, aki előtt királyok, hercegek, na és hercegnők hevernek. Magyar hazafi? Igen, Ön annak tartja magát, uram – de valóban, mily könnyű Önnek külhonban hazafinak lenni! Ön Rómában, Párizsban vagy Weimarban bármikor megszólalhatna magyarul! Ha legalább pár szót is tudna... De van fogalma arról, milyen érzés az, amikor az ember nem beszélhet, nem énekelhet, nem érezhet az anyanyelvén? Amikor azt érzi, hogy idegen hatalmak fosztják ki lelkét és szívét? Tudja, barátom, mennyire tiszteltem rendkívüli művészetét. (Átlép a sakktábla túoldalára, s kezébe fog egy figurát. Gondolkozik, csönd, majd váratlan harsány nevetésre fakad. Liszt hangját, hanghordozását utánozva:) Mennyit is kap Ön egy esté-re? Úgy értem, a gázsija – mennyire is... (Visszateszi a figurát, újra a saját oldalára lép, és saját hangján, komoran mondja:) A híre... Igen, Önre a híre miatt volt szüksége en-

nek a kisémmizett országnak. Ön nevet? Azt hiszi, győzött? Én meg úgy vélem, én győztem...Vagyis... Győzők és vesztek... A magyar virtus már csak ilyen... Persze, a tanítványok – velünk, az Ön kollégáival egyetemben – mind csodálják Önt. Próbálják is utánózni. Kell is a lelkesítő példa, az Ön nagysága mindnyájunkat lázba hozza, de ugye belátja: egy ilyen kis Olgának türelmes, heti rendszerességű oktatásra van szüksége, s nem az utazó virtuóz egy-két bölcs tanácsára... Oh, barátom, bocsásson meg nekem, agyam kissé túlterhelt a feszített munkától – talán igazságtalan vagyok Önnel. Lépjen! Ön következik. De az órához hozzá ne nyúljon – az ég szerelmére kérem!

5. jelenet

(Félhomály, hátul újból feltűnik Liszt. Megint diktál a novíciának.)

LISZT Tisztelt és kedves barátom, Erkel úr! Közös barátaink szájából hallom hazám vádjait. Tudom, Ön is így gondolkodik rólam. De mégis Ön volt az, aki leginkább mellém állt, aki minden lehetséges erőt megmozgatva kiharcolta, hogy a megalakuló Zeneakadémia elnöke én legyek! Ön, aki mindig is magyar honban élt s magyar dalt szívott az anyatejjel, engem befogadott az új magyar zene szentélyébe! Pedig saját állását, saját pozícióit veszélyeztette ezzel! Ön mint a Filharmóniai Társaság elnöke s a Nemzeti Színház zenei igazgatója, koncerteket rendezett nekem, vezényelni, zongorázni hívtott, s Ön, akit méltán tarthatunk hazánk első számú komponistájának, a magyar opera megteremtőjének, Ön az én világcsavargó

zenémet tűzte műsorra! S nemcsak az enyémet, hanem az olyan németét is, mint Wagner! Micsoda fenségesen nagyvonalú lélek az Öné! Önzetlen és páratlan! *(Meggímogatja a novícia arcát.)*

ERKEL *(még mindig a sakktáblát figyeli)* Lépjen barátom, Önre várok!

LISZT De megértem Önt. Ha azt állítja, a hírnév kedvéért én bármit megteszek... Igaza van. Igen. Leültem Bach úrral. Azzal a Bach úrral, akit Önök, otthon élő magyarok gyűlölnék. De leültem Deák Ferenc úrral is! Ha nem teszem, talán nincs ma Zeneakadémiánk! Ha nem vagyok ennyire ismert, ha nem lennék uralkodók és államférfiak gyakori vendége, mire menne velem?

ERKEL Látom, gyalogja előrenyomult. Szép elgondolás, de azért kis luk van a számításaiban...

LISZT Igen, abban is igaza van, hogy nem tudtam rendesen megtanulni a magyar nyelvet. De azt tudja, hogy értek, szinte mindent megértetek! Az a hároméves tanulmány nem veszett kárba! *(Liszt és a novícia már nem látható.)*

ERKEL Hogyhogy ennyi ideig gondolkodik? Lejár az ideje! Ez nem Önre vall! Csak nem öregszik Ön is? Amint látja, ha muszáj, már én is használom az órát... Vigyázzon, mert érik a matthelyzet!

6. jelenet

(Hirtelen erős fény lesz a színpadon. Adél lép be a szobába, gyorsan, idegesen. Itt már negyvenéves.)

ADÉL Franci? Elhozta a patikustól azt az orvosságot?

(Erkel nem válaszol, erőteljesen és elgondolkozva a sakktáblát figyeli.)

ADÉL Franci? Nem hallja, Önhöz beszélek?! Gyulának egészen felment a láza, legalább 40 fokos már! Az a gyerek életveszélyben van! A nevelőnő kimenőt kapott, a másik két fiú egymást tépi a gyerekszobában, a kicsinek most kötöztem be a sebet a térdén, mert csúnyán felsértette az előbb, a konyha úszik a felmosólében, mert a szakácsnő kiborította, estére vacsoravendégeket várunk, és maga, meg itt ül mozdulatlanul! Azt akarja, megbolonduljak?

ERKEL Kedvesem, Szén tegnapi feladványán gondolkozom... Egyszerűen nem tudom elhinni, hogy ilyet lépett, hogy lehet az, hogy rajtam így... De a gyerekzsivajtól lassan az én fejem is szétpattan...

ADÉL Franci, maga tényleg nem hallotta, mit mondtam? A gyerek rosszul van!

ERKEL Ó, Gyula!

ADÉL Igen, Gyuláról van szó! Kit érdekel most az a Szén?

ERKEL Ó, Istenem! A délelőtti próba után el kellett volna rohannom azért a gyógyszerért, ne haragudj, Adél, máris, azonnal megyek, mit mondtál, hány fokos a láza?

ADÉL Erre most nincs idő, menjen!

ERKEL Sietek, add ide a felöltömet, kérlek! És adj egy fehér inget is...

ADÉL Az most miért kell?

ERKEL Tudod, ha visszaértem a gyógyszerrel, rögtön be kell mennem a színházba, próbajátékot tartunk a tuttista hegedűsöknek. Emlékszel, nem? Mondtam már, hogy muszáj lesz kibővítenünk a zenekart a *Mesterdalnokok* előadására, Wagner már a reggeli gyorssal meg is érkezett, ő is részt vesz a válogatáson...

ADÉL Ez azt jelenti, hogy délután sem lesz itthon... az előbb Szén, aztán meg Wagner...

ERKEL Kedvesem, mondtam, előre megmondtam....

ADÉL És a vacsoravendégek...

ERKEL Nélkülem is ellesznek, tudod, este egy órát is tartok...

ADÉL Szóval mindent rám hagy, mint mindig! Egyedül boldoguljak el a beteg gyerekekkel meg az őrjöngő többivel, veszekedjek a szakácsnővel, bonyolítsam le a vacsorát a vendégekkel, akik mellesleg a főzeneigazgató úrhoz jönnek, nem pedig a feleségéhez...

ERKEL Kedvesem, kedvesem, te mindent meg tudsz oldani, és nem lesz ez mindig így!

ADÉL Nem? Mióta hallom én ezt?

ERKEL Ez most egy nehéz helyzet, de tudod, hogy...

ADÉL Évek óta, amióta hozzámentem magához, ezt hallgatom! Mindig csak nehéz helyzet van! De pénzünk, nyugalmunk – az soha! Franci, maga, magának minden fontosabb! Csak a színház, a zenekar, az opera, a komponálás, a tanítás meg a sakk! Meg a nagy nemzeti ügyek! És velünk, a családjával mi lesz? Hányszor, de hányszor megtehettük volna, hogy külföldre megyünk? Franci, maga híres, külföldön is elismert zongoraművész lehetett volna! Ha – ha elmegyünk innen! Hányszor hívták? És a zenéjét is már rég külföldön játszanák! Nem ebben a porfészek fővárosban! Kínlódva! Pénztelenül! Rettegve a besúgóktól, titokban szolgálva azt az ügyet, ami magának mindennél fontosabb... De megéri? Magának ez megéri? Nézze meg Lisztet! Neki van igaza, hogy külföldön él!

ERKEL Adél, kérlek...

ADÉL Elegem van.

ERKEL Adél, add oda a receptet!

ADÉL Azt mondtam, elegendem van. Ha Gyula meggyógyul, elköltözöm innen.

ERKEL Miket beszélsz?

ADÉL Jól hallotta! El fogok válni magától!

ERKEL Adél! Hiszen szeretlek...

ADÉL Tessék a recept.

7. jelenet

(Adél kirohan a szobából. Erkel döbenten áll, recepttel a kezében. Aztán ő is kisiet a szobából. Sötét. Felhangzik Erkel Rákóczi-indulója, nagyon jó előadásban [hangfelvételtől]. Adél újra belép a szobába, felkapcsolja a vilányt, egy pillanatig tanácstalanul áll, majd nagy indulattal a zongora fölött függő Liszt-arcképhez lép, leemeli a falról, leteszi a földre és kimegy a szobából.)

Erkel szobájában megint sötét lesz, s a fény a hátul ülő Lisztre vetül, aki most maga írja levelét.)

LISZT Kedves Barátom! Szeretném Önt megkérni arra, hogy távollétemben fogadja egy igen kitűnő tanítványomat, akinek már jó pár órát adtam itt Weimarban, de talán még nem eleget. Jó lenne, ha pesti tanítványaim közé fel tudná őt venni, ha nem is a teljes tanévre, de vendéghallgatóként néhány hónapra. A hölgyet Lina Schmalhausennek hívják, rendkívül tehetséges, de kissé szertelen, és épp az Ön rendszeres, következetes gyakorlási módszereire lenne szüksége. Biztosítom, hogy nem fog csalódni benne! A kisasszony a jövő hét közepén már valószínűleg Pesten lesz. Kérem, ne utasítsa őt vissza, és megérkeztemig foglalkozzon vele! Maradok az Ön irányában

mindig kiváló tisztelettel és köszönettel, Liszt.

(A zene Liszt szövegének vége felé erősödik, és a szoba fénye is. Erkel lendületesen nyit be a szobába.)

Fiatal lány zongorázik, Erkel belépésekor megáll a játékkal és zavartan feláll.)

ERKEL Bravó, kisasszony, ez igen! Az egész lépcsőház az Ön kiváló futamjaitól zeng! Gratulálok! Igazán kitűnően játszik! Ön lenne – Lina kiasszony?

LINA Akkor már tud rólam... Üdvözlöm, igazgató úr!

ERKEL Én is Önt; méghozzá a Magyar Királyi Zeneakadémia vendéghallgatói között!

LINA Hát felvesz? Nem voltam biztos benne, hogy – meg fogok felelni...

ERKEL Ugyan, kisasszony! Akiről Liszt elnök úr ilyen ajánlólevelet küld, az nem lehet akármilyen zongorista! Honnan is jött?

LINA Drezdából. És, köszönöm a bizalmát. Mindent megteszek, hogy a jövőben...

ERKEL Jól van kisasszony, erre most nincs szükség. Menjen be a titkár úrhoz, aki el fogja mondani Önnek a heti órarendet. A szállása rendben van?

LINA Igen. Minden a legnagyobb rendben.

ERKEL Jó. Akkor most hagyjon magamra. Mindjárt jönnek a fiaim, épp a legújabb operámon dolgozunk.

LINA A fiai is muzsikusok lennének?

ERKEL Bizony ám, és nem is akármilyenek. A hangszereléshez pedig nálamnál is sokkal jobban értenek. Tehát legközelebb; a zongoraórán találkozunk.

LINA Köszönöm, igazgató úr! Viszontlátásra!

8. jelenet

(Zene hangfelvétélről. Fényváltás. Egy kis idő múlva abbamarad a zene. Világos lesz. Erkel feláll a zongorától. Kottapapírjait összerendezi és becsukja. Majd egy metronómmal babrál, idegesen...)

ERKEL Magyar zene... Mi az? Feszés ritmus, amit a metronóm diktál, mi? Ah, kinek kell ez? *(Leteszi a metronómot.)* A nép dallamai! A nép hangszerei! Ott a cimbalom, nem? Beraktam a szimfonikus zenekarba. És? Más lett tőle a zeném? Wagnernek igaza van, hogy nem ír áriákat! Berlioz is kitalálta a maga formáit... Liszt is újít, hogy a csodába ne újítana? Istenem, hol vagyok én tőlük? Milyen zeneszerző vagyok én egyáltalán? Emlékeznék-e rám majd száz év múlva?

ADÉL *(ez már egy jóval idősebb Adél, hangját kívülről halljuk, valójában Erkel gondolataiból)* Franci, a himnuszodat az emberek az ország minden táján ismerik, úgy hiszik, ez egy népdal...

ERKEL Azt a pár nagyáriát még megtapsolják, de hát ezekben ott a magyar lélek tüze, az, ami lángol benne... Az tartja életben...

ADÉL A legnagyobb tapsot a Te operáid kapják, emlékezz csak, hány-szor játszottátok a *Bánk bánt* vagy a *Hunyadit*! És mindig telt házak előtt!

ERKEL Én csak a magyar szívet tudom megdobogtatni, de Wagner, meg Liszt – igen, ők egyetemesek!

ADÉL Te Operaházat állítottál fel egy olyan országnak, ahol az emberek még azt sem tudták, mi az az opera! És zenekart alapítottál egy szellemi sivatagban!

ERKEL De ők jobbak nálam! Liszt pedig – sokkal jobb!

ADÉL Magyar zenét vittél a színházba, a koncertterembe! Mindent feláldoztál a nemzetért! Mindent megtettél, amit csak lehetséges! Zeneakadémia sem lenne nélküled!

ERKEL Liszt mellett én – mindig csak másodhegedűs leszek...

ADÉL Hazáért feláldoztad a házasságodat...

ERKEL És Ferenc fiamat, akinek még a halálos ágyánál sem állhattam... Nem tudom, jól tettem-e...

ADÉL Mindent jól tettél.

ERKEL Mégis elhagytál, Adél!

ADÉL Franci, mindent jól tettél, és én már régóta nem haragszom rád. Fel kellett áldoznod magad. És engem. És a családi életünket. Az én dolgom az volt, hogy veled legyek, aztán pedig, hogy magadra hagyjalak.

ERKEL Pedig szerettelek...

ADÉL Én is téged, Franci. És még most is szeretlek...

ERKEL Átkozottul hiányzol, és hiányzik a bizonyosság, hogy...

ADÉL Hogy jól csináltad-e az éleletedet, igaz?

ERKEL Öreg vagyok már. Vissza kell nézennem. Igen, talán néhány dolgot: jól tettem. De nem hagy itt bent valami, ez olyan – csak neked merem elmondani... Ez...

ADÉL Ez a hiúságod, Franci.

ERKEL Hiúságom? Az... igen...

ADÉL Mindig első akartál lenni...

ERKEL Első, és a legjobb.

ADÉL És van, akin nem tudsz felülkerekedni.

ERKEL Igen. Hisz te...

ADÉL Mindig is tudtam. Tudtam, mi bánt a legjobban.

ERKEL Akkor mit mondasz? Mit tegyek ellene?

ADÉL Ne add fel!

ERKEL De hisz...

ADÉL Győzd le őt!

ERKEL De hát – mindent jobban tud nálam!

ADÉL Ez nem igaz!

ERKEL Nem?

ADÉL Ne add fel! Le kell győznöd őt!

9. jelenet

(Erkel felugrik az asztaltól, és dühödten körbe-körbe járkal.)

Hatalmas zongorazene indul, több darab szól egyszerre, mintha többen gyakorolnának. Liszt háttal ül, az emelvényén. Kinyilatkoztatásszerűen mondja:)

LISZT Gyermekekem, a szennyest otthon kell kimosni. A technikai problémákat a napi gyakorlások alkalmával kell megoldani. Az én óráim nem arra valók. Én a művek mondanivalóját keresem, az eszmét, ami nélkül az egész nem ér semmit.

ERKEL Kérem, kérem, álljon meg, kérem, hiszen ez a rész teljesen piszkos! Lassan, különféle ritmusvariációkkal át kéne gyakorolnunk, egy kézzel, kihangsúlyozva mindenhol az egyet! Igen, csak ezt a két ütemet!

LISZT Hagyja csak, kisasszony, majd én eljátszom, csak azt figyelje, mennyire engedem magam átadni a fokozásnak, úgy élem át ezt a hatalmas áradatot, hogy közben kézben tartom az eseményeket. Ilyen egy tarantella...

ERKEL Csak a kíséretet szeretném hallani, dallam nélkül...

LISZT Jöjjön, kisasszony, hagyja magát sodorni a táncsal!

(A kaotikus zongorazeneből vad tánczene lesz [Liszt Tarantellája]. Liszt előtt megjelenik Olga, vidáman pörögve, kacagva.)

OLGA Ön? Jön, Mester? *(Olga magához húzza Lisztet, s táncolnak, egyre lendületesebben.)*

ERKEL *(a zene és a két másik szereplő erősödő hangja miatt emelt hangon:)* Kisasszony, ne akarjon még gyors tempóban játszani! A tempónak meg kell érnie!

(Olga és Liszt már lejjebb, Erkel szobájában táncol. A tánc egyre vadabb, alatta női kacajok, egyre erősebb viháncoláshangok hallatszanak. Olga is kacarászik. A táncolók már Erkel mellett forognak. Liszt szoroson magához öleli Olgát.)

OLGA Igazgató úr, nem táncol? *(Hallhatóan kezd kifulladásra a táncól és Liszt szorításától.)*

LISZT Barátom, felkérheti a partneremet!

OLGA Ó, drága Mester, könyörgök, ne szorítson ennyire!...

ERKEL *(fülét befogva)* Kisasszony, magának külön kézzel, pedál nélkül, kottából kell gyakorolnia!

LISZT A hölgy kitűnően táncol! Még a zongorázásánál is különben! *(Olgához:)* Nem akarja meglazítani ezeket a szoros gombokat, kisasszony?

OLGA Ugyan, hogy mondhat ilyet?... Micsoda bál, micsoda multság! Miért nem jön velünk, igazgató úr? Önnek is táncolnia kell!

LISZT Olga!

OLGA Ferenc!

10. jelenet

(Hatalmas fény- és hangkavalkád lesz a színpadon. Erkel fülét befogva hát-ról, próbál kilépni ebből a képből. Hirtelen eltűnnek a táncolók, csönd lesz és sötét. Erkel a sakktáblánál ül újból, és a figurákat nézi.)

ERKEL Abbé úr, én a tanítványoktól a precizitást és a biztos technikát várom el. Ennek eléréséhez idő kell. És lassú, kitartóan lassú gyakorlás. Látja? A sakk. Itt is az idő a lényeg. Az az óra... Megszámolta már, mennyi hangot tud egy másodperc alatt leütni? Maga virtuóz... A szellem, a legmagasabb eszmék diadalához időre van szükség. Érti? Várni. Kivárni. Tudni, mire készül a másik...

LISZT *(újból hátul, az emelvényen ül, félig háttal)* Szenvedéllyel, tehetséggel, ösztönös ráérzéssel! Én bizony nem habozok a lépéseimmel... Tessék! Ha hívnak, megyek. Ha felkérnek, játszom. Ha ölelnek, visszaölelek... Erre mit lép, igazgató úr?

ADÉL *(hangja kívülről szól)* Franci! Az abbé úr saját lakosztályában szállásolja el egyes leánytanítványait! Te ezt tűröd?

ERKEL Mesterséges sáncolást tervezek. Majd a következő vonalzáró áldozattal ki lehet kezdeni a d5 huszár biztosnak látszó, valójában nagyon is labilis helyzetét...

ADÉL Az abbé nem írt magyar nyelvű nemzeti operát, mégis ott áll a szobra, ahol a tiéd, Franci! A te Operaházad előtt! Te ezt elviseled?

LISZT Igazgató úr, engem szorít az idő, sok feladatom van még! Ezért is zongorázom gyorsan!

ADÉL Botrány botrányra, vadházaságai, gyerekei... A szabadkőmű-

ves kanonok naponta misét hallgat, nem furcsa, Franci?

ERKEL A futó nem üthető...

ADÉL Az abbé élete egy erkölcsi fertő! Habzsolja az életet! Azt mondta, tanításért, koncertért többet nem vesz fel pénzt. Mégis övé az évi négyezer forint az államtól! A te fizetésed hol van ettől?

LISZT Barátom, támadom a vezérért!

ERKEL Nem! A kisstilú támadás nem az én stílusom...

ADÉL Győzd le őt! Most megteheted!

ERKEL Nem! *(Felpattan a sakktáblától.)* Abbé úr! Én a jobbot nyújtom önnek! És legmélyebb és legigazabb hálámat kell kifejeznem, és azt a köszönetet, amely őszintén, szívemből jön. Ön mindent – és még annál is sokkalta többet – megtett hazánk szellemi megújulásáért. Köszönöm ezt Önnek – a legnagyobb magyar muzsikusknak!

ADÉL Győzd le őt! Most megtehetnéd!

(Csönd. Erkel némán visszaül a sakktáblához.)

ERKEL Hát legyen! De azt az órát látni nem akarom többé! *(Ingerült mozdulattal lesöpri a sakkórát az asztalról. Hangosan kiáltva:)* Lina kisasszony! *(A szobaajtóhoz siet, és kiszól rajta a szolgának:)* Kérem, azonnal küldje be hozzám Lina kisasszonyt! *(Idegesen, tépelődve járkal.)*

(Belép Lina.)

ERKEL Kisasszony, mondja kérem, ma délután lesz órája Liszt úrral?

LINA Igen, igazgató úr! Ma egész délelőtt erre az órára készültem.

ERKEL Helyes, azt jól tette.

LINA Igazgató úr?

ERKEL Igen, igen... Meg szeretném kérni valamire... Ha befejezték a

zongoraórát, kérem, mondja meg az abbé úrnak, hogy jöjjön föl ide, az én lakosztályomba. Kihívom őt egy sakkpartira.

LINA Sakkpartira? De hisz Liszt úr nem is tud sakkozni...

ERKEL Igen, ezzel tisztában vagyok.

LINA Ön pedig....

ERKEL Azzal is... Szóval ne felejtsem el szólani neki!

LINA Természetesen, igazgató úr.

(Lina kiszalad a szobából. Sötét.)

11. jelenet

(Majd félhomály. Egy idő után Erkel megmozdul. Az asztalon rendezkedik, tologatja a tárgyakat, készíti a sakkozóhelyet. Majd leül az asztalhoz. És vár.)

LISZT *(hátról ül az emelvényen, levelet ír)* Kedves jó Barátom, igazgató kollégám! Úton vagyok újra, a vonathoz menet egy postakocsiban írom e sorokat. Kérem, bocsássa meg nekem eme modortalanságomat, hogy szó nélkül léptem ki Zeneakadémiánk kapuján! Váratlan sürgőnyt hozott a postás az imént, amelyben Cosima lányom Bayreuthba hív. Azonnal mennem kell, a boldogságtól szinte repülök! Hogy a lányom írt, és hív!

ERKEL Uram! Kedves, jó barátom! Tessék, csak tessék, foglaljon helyet nálam! Azért jött, ugyebár, hogy egy rendkívül korrekt és komoly játszmaiban megmutassa, mit tud.

LISZT Ne higgye, kérem, hogy megakarnék futamodni! Megkaptam az ön kihívását, és – bár igaz, nem vagyok egy jó sakkozó – el is fogadom azt. Csak hát most mennem

kell. Így e játszmaikat el kell halasztanunk.

(Valahol, távoli, halk hangon, lassú ketyegéssel megszólal a sakkóra. Olga gyámoltalanul – kottákkal a hóna alatt – belép a szobába. Erkel nem veszi észre.)

ERKEL Itt az ideje, hogy fehéren-feketén eldőljön, melyikünk a jobb. *(Most látja meg a lányt.)* Maga? Maga, kisasszony?

OLGA Bocsánat, igazgató úr... Zongoraórára jöttem... Négy órára beszéltük...

ERKEL Nincs óra, ma nem tartok órát! Jöjjön vissza holnap, baronessz!

(Olga ijedten kihátrál a szobából.)

OLGA Igenis – igazgató úr... Akkor holnap...

ERKEL *(mintha mi sem történt volna, folytatja)* Tehát barátom, ha – véletlenül – ön kerekedne felül, megígérem mint elnök, hogy önt azonnal felveszem a Pesti Sakk Kör tagságába. De ha mégsem, akkor kénytelen lesz elismerni fölényem.

(Erkel most hallja csak meg az óra hangját. Pillanatra elakad a beszédben és hallgatózik, majd folytatja. A sakkóra hangja is néha megszűnik, majd újra hallatszik.)

Nem szeretném megijeszteni, de tudnia kell, hogy jelen pillanatban engem tartanak az ország legerősebb sakkozójának. Amióta szegény Szén barátom *(megint hallgatózik)*, a világbajnok nincs az élők sorában... De ez ne befolyásolja önt! Még véletlenül sem! S hogy lássa, milyen úriember áll ön előtt; természetesen lépéselőnyt adok önnek.

LISZT Még azt is tudatni szeretném Önnel, hogy legkedvesebb kis tanítványomat, Lina kisasszonyt is magamhoz kérttem – tudja, a magunkfajta öregembernek már szüksége lehet egy gondoskodó, gyengéd női kézre is...

ERKEL S öné a választás, melyik színnel óhajt játszani... De azt az órát el kéne...

(Erkel felpattan, és elkezd keresni a sakkórát. Benéz a zongorába, az asztalon keresgél.)

LISZT Lina kisasszony a holnap reggeli gyorsal utazik utánam. Ég önnel. És várjon rám! Ha visszatérek, a sötétet fogom választani. Az ön odaadó barátja, Liszt...

(A sakkóra egyre hangosabban ketyeg. Erkel már kétségbeesetten keresi, hol lehet. Fülét befogja.)

ERKEL Nem, nem bírom, ez kibírhatatlan... Az idő... Hallod, Barátom? Itt szól... Hallod?

(A sakkóra szörnyű hangosan és idegesítően egyforma ütésekkel szól. Erkel erre az egész asztalt felborítja, sakkostul, mindenestül. A ketyegő sakkórát ekkor találja meg az asztal alatt, a földön. Felveszi.)

ERKEL *(egy darabig hagyja, hogy az óra e földöntúlian ijesztő ketyegéssel szóljon. Elkeseredve szorítja magához, szívéhez emelve, mire csönd lesz. Aztán szólal csak meg.)* Itt szól... Hallod?

LINA *(hangja távolról szól)* Kedves Erkel igazgató úr! A szomorúság-

tól mélyen lesújtva szeretném közölni Önnel, hogy szeretett mesterünk július 31-én, Bayreuthban örökre eltávozott e földről. Temetéséről lánya és unokái gondoskodnak. Tisztelettel: tanítványa, Lina Schmalhausen.

(Csönd.)

ERKEL Meghalt... meghalt... Tehát ő is – csak halandó volt... És – mindig – más időkben élt...

12. jelenet

Zene. Erkel: Három a tánc... Világos. Erkel öregén, betegen dolgozóasztalánál ül és ír.)

ERKEL Adélom, jó ez így nekem, hogy legalább – ha néha is – levelet váltunk. Legutóbb érdeklődéstől alkotói munkámról... Hát bizony, nem vagyok tétlen, hiába léptem már át a nyolcvanadik éven. Nemrég fejeztem be egy szép verbunkos fantáziát. Búsongó, emlékező dallama mélyhegedűn és zongorán szól. Talán Lisztre gondoltam, amikor írtam... Tudod, egy életem át készültem arra a játszámra. Mégsem játszottunk. Csak az óra ütései szóltak... De azok aztán... Hallgasd csak! – A dallama... De a győzelem Liszté, mégis... Megérdemli. És ezt a darabot is. A címe: *Három a tánc halálig*. Mit gondolsz? Tetszene neki?

VÉGE

Lanczkor Gábor

Márvány kockacukrok

Szatírdjáték

(Liszt és Erkel egy négyzet alaprajzú asztal két szemközti oldalán, egy-egy szék mögött állnak, Liszt jobbról, Erkel balról. Az asztalon minden irányban hosszan lelógó terítő. Liszt reve-rendában, Erkel bármely kor polgári viseletében. Az asztalon sakktábla, bábuk két kupacban és egy sakkóra. A jelenet hosszú belső csöndek szekvenciáival rendezendő meg, l. a szerzői szünetjelek nyomjelzőit.)

ERKEL Erkel Ferenc halott.

LISZT Erkel Ferenc halott?

(Csönd.)

LISZT Az unokaöcséd?

ERKEL Nem. Nem az unokaöcsém.

Az én egyetlen drága kisfiam.

(Csönd.)

LISZT Fogadd részvételemet, barátom.

ERKEL Köszönöm.

(Csönd.)

LISZT Hány éves volt az ifjú Erkel?

ERKEL Hat.

(Csönd.)

Levélben írta meg a feleségem,
hogy lázasan nyomja az ágyat a kicsi
fiam,
holnap lesz egy hete,
kérdeztem sürgönyben a feleségemet,
hogy mennyire komoly, hazautazzak-e,
azt mondja, nem kell, nem komoly,
erre ma reggel érkezik a sürgöny,
hogy meghalt a kicsi Ferenc.

(Csönd.)

LISZT Akarsz most sakkozni egyáltalán?
Nem lennél inkább egyedül?

ERKEL Sakkozzunk!

LISZT *(leül)* Sötéttel lennél inkább,
gondolom.

(Erkel is leül.)

ERKEL Mért gondolod?

(Csönd.)

Az én gyászom kontúrtales.

Nincsen színe se.

(Csönd.)

Alig ismertem ezt a kisfiút.

Pesttől kétszázötven kilométerre,

Gyulán haldoklik a fiam,

és nem rohanhatok oda,

mert Pesten itt a zenekar, az Opera,

a Zenekadémia, a tanítványaim,

nem mellesleg a felnőtt fiaim,

a primadonnáim, a bürokrácia,

amit nem hagyhatok rá senkire.

Tíz gyermekem közül meghalt a leg-
kisebb fiú.

Leszek én a sötéttel.

LISZT Legutóbb világossal voltál.

(Liszt fölvesz két bábút, a háta mögött a tenyerébe rejti őket, aztán Erkel elé tartja a két öklét, Erkel rábök az egyikre.)

LISZT *(kinyitja a tenyerét)* Sötét.

(Elkezdik fölrakni a bábukat, Liszt a világosakat, Erkel a sötéteket, és

amint mind a helyén, Erkel elindítja a sakkórát.)

ERKEL Parancsolj!

(Liszt kilép egy gyaloggal, e4, majd lenyomja a sakkóra gombját, Erkel kilép egy gyaloggal, e5, lenyomja a sakkóra gombját, Liszt kilép egy másik gyaloggal, f4, Erkel leüti, xf4, és lenyomja a sakkóra gombját.)

LISZT Mészárszék.

ERKEL Mészárszék, barátom.

(Erkel föláll, hátrébb teszi a maga székét, az asztalt hátrébb húzza, Liszt is föláll, egymásra bólintanak, fogják és fölemelik az asztalt.)

ERKEL Az óra járása szerint.

(Elfordítják kilencven fokkal az asztalt az óramutató járása szerint. Így Liszt háttal, Erkel szembekerül a nézőtérrel.)

LISZT Fogadd részvéteimet!

ERKEL Köszönöm, abbé.

(Liszt kilép a jobb oldali futójával, Fc4, lenyomja a sakkóra gombját, Erkel kilép a királynőjével, Vh4, és lenyomja a sakkóra gombját.)

ERKEL Sakk.

LISZT Sakk, sakk, sakk.

(Liszt kilép a sakkból, Kf1, és lenyomja a sakkóra gombját.)

ERKEL Honnan való a sakk-készlet, Ferencem?

LISZT Odesszában kaptam jó harminc éve, amikor arra jártam hangversenykörúton. Nemrég került elő egy régi útiládám fenekéről.

Ez vele a legelső partim.

ERKEL Mélyen megtisztelve érzem magam.

(Rácsap a sakkóra gombjára.)

És kitől kaptad?

LISZT Egy nyurga, sötét bőré fiatalembertől.

Perzsa arisztokrataként mutatkozott be. Egészen nyugatias volt a modora.

Átutazóban járt épp Odesszában.

ERKEL Honnan hová?

LISZT Nem emlékszem, barátom.

(Lenyomja a sakkóra gombját.)

Nagyon régen volt.

Akkoriban találkoztunk

először Carolynnal.

Meg Odessza előtt, Galíciában.

ERKEL Es milyen anyagból vannak ezek a figurák?

(Fölveszi a leütött világos gyalogot.)

LISZT Fogalmam sincsen.

ERKEL Nem fa. Nem márvány.

Nem csont és nem üveg.

Nem fém. Jó súlyosak.

LISZT *(elveszi a bábút Erkel kezéből)*

Az a baj, tényleg nem emlékszem, mondott-e róluk bármit is a perzsa herceg.

ERKEL Az ifju virtuóznak.

LISZT *(nyúlna a tábla felé)*

Nézzünk meg egy sötétet!

ERKEL Parti közben vagyunk, Ferencem!

(Leüti a sakkóra gombját.)

Hogy gondolod?

Csak úgy végigtapogatná a figuráimat?!

LISZT *(lenyomja a sakkóra gombját)*

Barátom, ne veszítsd el a humorérzékedet.

(Liszt eltűnik a színpalak mögött, majd egy pár fehér cérnakesztyűvel jön vissza.)

ERKEL Az lehetetlen, hogy ne kaptál volna

semmilyen történeti tájékoztatót az ajándékról, amikor a perzsa arisztokratád

kezedbe nyomta a sakk-készletet!

LISZT Nem emlékszem, Ferenc.

Annyian nyüzsögtek körültem aznap este!

ERKEL Megnézted egyáltalán ott helyben a bábukat?

LISZT Meg, persze, biztosan.

ERKEL De csak váltottál egypár szót a herceggel?

LISZT Hát persze hogy váltottam!

Megköszöntem az ajándékát!

(Liszt fölhúzza előbb a bal, majd a jobb kezére is a cérnakesztyűt.)

ERKEL Mióta mindketten a Zeneakadémián lakunk,

Ferencem, mért mindig énnálam

(lenyomja a sakkóra gombját)

sakkoztunk?

LISZT Mert minden egyes alkalommal ragaszkodtál hozzá *(lenyomja a sakkóra gombját)*, menjek föl én hozzád a másodikra.

(Liszt lehúzza a baljáról a cérnakesztyűt és odanyújtja Erkelnek.)

ERKEL Mire készülsz, barátom?

LISZT Van pálinkád Gyuláról.

ERKEL *(elveszi Lisztől a cérnakesztyűt)*

Parancsolsz?

LISZT Ezzel érvelsz, mikor sakkról egyezkedünk.

Remek a gyulai pálinkád, hadd tegyem hozzá!

Így aztán mért is ellenkeznek.

De ma délelőtt ellenkeztem.

Ma nálam sakkozunk.

Pálinka nélkül.

ERKEL Mért adtad ezt a fél párat ide?

LISZT Húzd föl!

A bal kezedre.

Vagy tőlem a jobbodra is húzhatod.

(Erkel fölhúzza a jobbára a kesztyűt, majd ballal lenyomja a sakkóra gombját.)

LISZT Most már megvizsgálhatjuk a perzsa herceg bábuit.

ERKEL Hogyhogy?

LISZT Ha szó szerint értjük a „pièce touché”-t

(ballal lenyomja a sakkóra gombját), akkor a lépés kényszere

csak a kézzel érintett bábukra vonatkozik. Tehát ha kesztyűvel nyúlok hozzájuk *(a kesztyűs kezével levesz két világos figurát)*,

akkor nem sértettem meg a szabályokat.

(Erkel ballal lecsapja a sakkóra gombját, a következő ütemben Liszt oda se figyelve szintén ballal ráüt a gombra. Erkel bal kézzel nyúl a gyalogjához, lép, b5, majd ballal lecsapja a sakkóra gombját.)

LISZT *(a táblára néz)* Nahát, Ferencem!

(Liszt bal kézzel fogja a futóját, leüti Erkel gyalogját, Fxb5, majd ballal lecsapja a sakkóra gombját.)

ERKEL Mészárszék!

(Liszt visszateszi a táblára a két saját bábuját, majd megfogják ketten az asztalt és megemelik.)

LISZT Ahogy az óra jár.

(Mindketten bólintanak, majd elfordítják kilencven fokkal az asztalt, így Liszt a bal oldalra kerül, Erkel a jobb oldalra. Maguk alá húzzák a széket, leülnek.)

LISZT *(levesz egy világos figurát a kesztyűs kezével)*

Mintha nagyon-nagyon finom cukorból lenne.

Nagyon finom kósóból.

(Szimatolgatja.)

Valami enyhén csillámos törtfehér ásványból.

ERKEL Van szaga?

LISZT Az útiláda bőrszaga.

(Visszateszi a figurát, jobb tenyerébe fogja a már leütött világos gyalogot.)

Gyanúsán súlyosak.

ERKEL Talan ólommagjuk van.

(Ballal lép, majd ballal lenyomja a sakkórát.)

Huszár f6.

LISZT Hogy értelmezed a szabályt, barátom,

ha egy játékos megnyalja a bábuját, az von-e maga után bármilyen retorziót?

ERKEL Lépnél?

LISZT Hát persze.

(Liszt leteszi a már leütött gyalogot, aztán bal kézzel a lovához nyúl, Hf3, és ballal lenyomja a sakkóra gombját.)

ERKEL (ballal nyúl a bábuhoz)

Királynő h6.

(Ballal nyomja le a sakkóra gombját.)

LISZT (bal kézzel d3)

Figyeld csak meg, mindketten a bal kezünkkel lépünk!

ERKEL Sőt, a sakkórát is a bal kezünkkel nyomogatjuk!

LISZT Zavarba ejt a kesztyű, nemde? (Jobb kézzel csapja le a sakkórát.)

ERKEL Dohányoztál már kesztyűben?

LISZT Egyszer megpróbáltam kesztyűben újságot olvasni!

ERKEL Lehetetlen, ugye?

(Erkel elővesz bal kézzel a bal zsebéből két kockacukrot, az egyiket leteszi Liszt elé.)

LISZT Mi ez, Ferencem?

ERKEL Kockacukor.

Ügyelek rá, hogy mindig legyen a zsebemben.

Néhány konflislóval már odáig jutotunk.

(Erkel kesztyűs kézzel leveszi Liszt egyik lovát, baljában ott a kockacukor, egymás mellett tartva egészen közelről nézi őket),

végül is elég régen élek Pesten, hogy fölnyerítenek, ha beülök a kocsijukba.

LISZT (ballal fölveszi a kockacukrot) Adjam ezt oda a másik lovamnak?

ERKEL (megnyalja a kezében tartott lovat, majd a cukrot)

Ez nem cukorból van, barátom.

Nem is sóból.

LISZT Milyen az íze?

ERKEL Kóstold csak meg te is!

(Liszt leveszi kesztyűs kézzel a másik világos lovat, és megnyalja.)

ERKEL Milyen?

LISZT Leginkább útiláda-ízű.

Szerinted?

ERKEL Van valami alig érezhető, mégis penetráns, gyöngé utóíze.

(Erkel megnyalja még egyszer a lovat, Liszt is így tesz.)

ERKEL (megnyalja a kockacukrot)

Nyald meg a cukrot is utána!

LISZT (megnyalja a kockacukrot)

Valóban, mintha lenne valami keserű utóíze.

Ahogy a cukortól elüt.

ERKEL Szerinted?

LISZT Nincs ötletem.

(Visszateszi a lovat.)

Nézzünk meg egy sötétet is!

ERKEL Hadd lépjek egyet még előtte!

LISZT Parancsolj!

(Erkel bal kézzel Hh5, majd jobbal lenyomja a sakkóra gombját.)

ERKEL Te is lépj egyet!

(Liszt a tábla fölé hajol, nézi, és lép, Hh4, lenyomja a sakkóra gombját. Erkel rögtön utána Vg5, aztán lenyomja a sakkóra gombját.)

LISZT Remek kis parti!

ERKEL Remek, remek!

(Liszt kesztyűs kézzel leveszi az egyik sötét lovat, és egész közel tartja a szeméhez. Erkel kesztyűs kézzel le-

veszi a tábláról a másik sötét lovat, és a szeméhez emeli.) (Csönd.)

LISZT Ez meg mintha szénből lenne, nem?

ERKEL Gyanús, gyanús.

LISZT *(mérlegeli a tenyerében)*

Ez is ugyanolyan nehéz.

ERKEL Fogadni mernék, grammra ugyanannyi, mint a fehér lovak.

LISZT *(tüsszent)*

ERKEL Egészségedre!

LISZT *(még egyet tüsszent)*

ERKEL Egészségedre!

LISZT *(még egyet tüsszent)*

Köszönöm!

ERKEL Egészségedre!

(Ő is tüsszent egyet.)

LISZT Egészségedre!

(Tüsszent.)

Miért ne tüsszentethetnének?

ERKEL Igaz, mért is ne tüsszöghetnének?

(Tüsszent.)

LISZT, ERKEL *(egyszerre tüsszentenek)*

LISZT Egészségünkre!

ERKEL Egészségünkre!

(Visszateszik a táblára a két lovat.)

LISZT Magyarországra!

ERKEL *(tüsszent)*

Magyarországra!

LISZT *(tüsszent)*

ERKEL *(tüsszent)*

A kisfiamra!

LISZT A kisfiadra!

(Tüsszent.)

(Csönd.)

(A sakktáblára merednek.)

LISZT Mit látsz?

ERKEL Látod te is?

(Csönd.)

LISZT Hallod?

ERKEL A két király...

(Csönd.)

LISZT Hallod?

ERKEL Túlsuttognak mindenkit...

Mindenki mást suttog...

Ők ketten ugyanazt...

(Csönd.)

ERKEL *(suttogva)* Nyúlj be az asztal alá...

(Liszt lassan benyúl a lelógó terítő alá. Egy pár fehér cérnakesztyűt húz elő, az egyiket Erkelnek adja. Fölhúzzák a fél párat a bal kezükre mind a ketten.)

LISZT *(suttogva)* Egy ajtó az, vagy nyitva van, vagy csukva...

(Erkel benyúl az asztal lapja alá. Egy üveglapot húz elő, amely pont beleilleszthető a sakktáblát szélében felező vajatba. Mutatja Lisztnek, aztán a helyére illeszti az üveget.)

ERKEL Hallottad?

(Csönd.)

LISZT *(suttogva)*

Ahogy az óra jár...

ERKEL *(suttogva)*

Cseréljünk helyet...

(Fölállnak, és az óramutató járása szerint kerülve helyet cserélnek. Leülnek, aztán előrehajolva nézik egymást az üvegen át.)

ERKEL Mit látsz az üvegen?

(Csönd.)

LISZT Valami furcsa gépet...

ERKEL Miféle gépet?

LISZT Egy csokoládéórlót. Látod te is?

ERKEL Írd le milyen...

LISZT Három nagy őrlődobja van.
Látod te is?

ERKEL Látom. Folytasd! Milyen?

LISZT Egymással százhusz fokos
szöveget zárva be,

őröl a három dobja.

Elhallgattak a bábuk...

Csak a csokoládémalom

kerekei forognak,

az óra járása szerint,

de csokoládé nélkül üresen...

ERKEL Elhallgatott a két király.

(Csönd.)

*(Erkel egyszer csak kikapja a sakk-
tábla tengelyéből és a földre ejti az
üveglapot. Fölállnak, nézik a törött
üveget.)*

LISZT Ripityára tört a csokoládéma-
lom...

Édesből édeset...

A keserűből keserűt...

Vagy az üvegszilánkokat

porrá őrölni...

(Csönd.)

ERKEL Hallod, megint elkezdtek su-
tyorogni...

*(Mindketten visszaülnek a széjükre.
Megszólal Liszt La lugubre gondola
című zongoraműve.)*

LISZT A két király...

(Csönd.)

LISZT Mért is nem kártyáztunk inkább?

ERKEL Most már mindegy, Ferencem.

*(Liszt és Erkel lassan benyúlnak az
asztal alá. Egy-egy tükröt húznak
elő, melyek éppen akkorák, hogy
egymásnak háttal beleilleszthetők a
sakktábla tengelyének vájátába. Egy-
másra bólintanak, összepasszítják, és
ketten együtt beillesztik a helyére a
dupla tükröt.)*

LISZT *(suttogva)*

Fölsikítottak a királynők...

ERKEL *(suttogva)*

Fölnyerítettek a paripák...

(Csönd.)

LISZT A mi szerepünk itt ma ennyi
volt, Ferenc.

*(Fölállnak, és féltérdre ereszkedve
nézik oldalról a bábukat.)*

LISZT Mint egy alomnyi macskakölyköt,

úgy fojtjuk vízbe őket

simára kifeszített kettős víztükörbe...

de kik ezek?

ERKEL Nem tudjuk meg soha.

(Lassan fölállnak.)

ERKEL Nem jössz föl hozzám egy te-
ára, abbé?

LISZT Menjünk, Ferenc!

*(Együtt el. A szín üres, a zene szól
még néhány percig, aztán hirtelen
abbamarad.)*

(Függöny.)

Az itt közölt három Erkel témájú darabot együtt – Haumann Péter, Jordán Tamás, Szalai Kriszta és Haumann Máté szereplésével – a Napkút Kiadó s a Hungarofest Klass Zenei Iroda közös rendezvényeként a Lotz-teremben mutatják be december 6-án este.

Pozsgai Zsolt

Molto Pavane

Erkel és Mahler – Játék egy részben

Szereplők:

Erkel Ferenc, 78 éves
Gustav Mahler, 28 éves

Történik:

Erkel lakásán, Gyulán, 1880 októberében

(Erkel nagy karosszékekben ül, vár. Nézi az ajtót. Oldalt pianínó, rajta kották, papírok. Csönd. Majd halk kopogás. Csönd. Kopogás újból. Erkel némán ül, néz. Lassan kinyílik az ajtó, Mahler bedugja a fejét.)

MAHLER Gustav Mahler.

ERKEL Erkel Ferenc.

MAHLER Nem Ferenc Erkel?

ERKEL Nem.

MAHLER Kopogtam.

ERKEL Nem hallottam.

MAHLER Mert nem vagyok magyar. Biztos csehül kopogtam. Azért nem hallotta, mester.

ERKEL Elképzelhető.

MAHLER Bejöhettek?

(Erkel bólint, Mahler bejön, megigazítja a ruháját.)

MAHLER Ez az egy felöltöm van. Elnézést.

(Erkel bólint.)

MAHLER Mint bizonyára tudomása van róla, Guido Adler, bécsi intendáns javasolt Pestre.

ERKEL Igen.

MAHLER Ferenc Beniczky, a pesti Operaház intendánsa hívni, aztán vezetni az Operaházat.

ERKEL Örülök.

MAHLER Beniczky úr küldött interjúra Önhöz. Az Opera intendánsa.

ERKEL Hallottam.

MAHLER Ezek szerint várt már.

ERKEL Igen.

MAHLER Nehezen találtam meg ezt a Gyula nevű várost.

ERKEL Mert messze van.

MAHLER És út sincs igazán.

ERKEL Nincs.

(Csönd.)

MAHLER Vagyis én leszek a dalszínház új igazgatója.

(Erkel bólint.)

MAHLER Úgy gondoltam, hogy ön kérdez, én pedig válaszolok.

ERKEL Igen.

MAHLER Ön kérdez?

ERKEL Szükséges?

MAHLER Nem szükséges. Magamtól is tudok beszélni. Csehországban születtem, Linz mellett kezdtem színházigazgatói tevékenységemet. Majd Ljubljanába kerültem, ott is az opera felvirágoztatásán fáradoztam, Ön nem kérdez, de én válaszolhatok, igen, Ljubljanában az opera felvirágozott működésem alatt. Majd a nagy híró

Olmütz következett, hitem szerinti munkában meggyőződéssel és teljes erőmmel a wagneri kultikus opera csillagát igyekeztem felhelyezni a meglehetősen szürke olmützi égre.

ERKEL És?

MAHLER Felhelyeztem. Biztos állíthatom, ma is ott ragyog. Wagner ragyogását amúgy sem lehet egykönnyen elhomályosítani. Gondolom, Ön is Wagner rajongója.

ERKEL Igen.

MAHLER Aztán Kassel következett. Kassel kitűnő város, a közönsége rendkívül műértő, úgy vélem, Wagner és az olasz opera méltó otthonra talált közreműködésemmel. Innen a híres lipcsei operaház, ahol volt szerencsém ismét vezetőként működni. Felteszem, Ön hallott a lipcsei Operáról.

ERKEL Hallottam.

MAHLER Innen Prágába vezetett az utam, haza. Ember térjen néha haza. Prágában az Új Német Színházban tevékenykedtem. Tevékenységem híre eljutott más tartományokban, talán Pestre is.

ERKEL El.

MAHLER A prágai Opera is megismerhette Wagner zsenialitását, és nekem ennyi már elég volt.

ERKEL Kiváló.

MAHLER Bizonyára tudja, jelentős mértékben komponálok. Csakúgy, mint ön.

ERKEL Tájékoztattak.

MAHLER Sajnálom, de eddigi pályám alatt nem hallhattam az Ön műveit.

ERKEL Én sem az önét.

MAHLER Ez azonban nem lehet gátja a kapcsolatunknak.

ERKEL Ez nem.

MAHLER Ma innen az Operaházba megyek. Beniczky intendáns úr

bemutat a társulatnak. Úgy gondolom, kellően hatásos beszédet fogok mondani, és az Önök túlságosan nemzeti színezetű operai repertoárját módomban lesz kiszélesíteni és bekapcsolni a mai zenei vérkeringésbe.

ERKEL Értem. Sok sikert hozzá!

MAHLER Úgy hallottam, ön új operán dolgozik.

ERKEL Igen.

MAHLER Ha olyan állapotba ér vele, ami már hallgatható, szívesen megteszem, kérem, üzenjen be értem! Nagy örömmel adok tanácsokat a továbbiakra nézve.

ERKEL Feltétlenül élni fogok a lehetőséggel.

MAHLER Nem egy kasseli vagy szlovén zeneszerző fordult hozzám ilyen kéréssel, és tanácsaim általában rendkívül gyümölcsözőek voltak.

ERKEL Természetesen.

MAHLER Kíván még tudni valamit?

ERKEL Nem.

MAHLER Interjú volt ez. Úgy hívják. Az Ön véleménye számít az intendánsnak. Ez ugyan nem befolyásolja a kinevezésemet, de feltétlen megtisztelő. Gondolom, jó benyomást tettem Önre...

ERKEL Igen.

MAHLER Kérem, ezt a jó benyomást közölje az intendánssal!

ERKEL Feltétlen.

MAHLER Köszönöm. Szívesen vettem volna, ha egy kávéval megkínál és hosszabban elbeszélgetünk, de látom, Ön fáradt és öreg. Öreg és fáradt, nem is kívánom tovább fárasztani.

ERKEL Itt a házban nincs kávé.

MAHLER Akkor majd a kávéházban. Nagyon örülök, hogy megismerkedtem Önnel.

ERKEL Részemről az öröm.

MAHLER Köszönöm.

ERKEL Kérem, menjen ki az ajtón, majd forduljon vissza, kopogjon újból!

MAHLER Kérem, ennek nincs akadály... csak nem értem.

ERKEL Ez nem baj.

(Csönd, Mahler zavartan áll, Erkel nyújtja a kezét.)

ERKEL A viszontlátásra!

MAHLER A viszontlátásra!

(Megindul, majd visszafordul.)

MAHLER Most akkor megint kopogjak?

ERKEL Kérem rá.

MAHLER Kérem.

(Kimegy, kis csönd. Majd kopogás.)

ERKEL Tessék!

(Mahler bedugja a fejét, majd belép.)

ERKEL Ön, felteszem, Gustav Mahler.

MAHLER Úgy van, de már...

ERKEL Erkel Ferenc vagyok. Erkel a családnevem, de mi előre tesszük, magyarok.

MAHLER Ez érdekes.

ERKEL Rajtunk kívül ezt csak a japánok teszik meg.

MAHLER Igazán?

ERKEL Vagyis rokonok lehetünk velük, nem gondolja?

MAHLER Ezen még nem...

ERKEL Erkel Ferenc vagyok, zeneszerző és karmester. Itt élek Magyarországon.

MAHLER Magyarország? Igazán?

ERKEL Ön fiatal, és rendkívül mozgalmas életet élt eddig. Nyilván nem ismerheti tevékenységemet, szakmai múltamat.

MAHLER Nos, nem volt alkalmam...

ERKEL Nyilván azt sem tudhatja, hogy gyűlölöm Wagnert.

MAHLER Valóban?

ERKEL Magyar vagyok, de a Habsburg Birodalomban születtem, és az Osztrák–Magyar Monarchiában fogok meghalni.

MAHLER Figyelemre méltó.

ERKEL 1840-ben írtam meg az első operámat. Ön hány éves volt akkor?

MAHLER Nos, én 1860-ban születtem...

ERKEL Bocsánat. Nem ismerheti. Én alapítottam meg itt 1853-ban a Nemzeti Filharmóniai Társaságot. Ön akkor hány éves volt?

MAHLER 1860. július 7-én...

ERKEL Elnézést. Figyelmetlen voltam. Közreműködésemmel alakult meg a Zeneakadémia.

MAHLER Ó, itt van Akadémia? Nem is tudtam róla.

ERKEL Van. Négy éve nyílt meg gyönyörű Operaházunk. Tetszik Önnek?

MAHLER Ó! Igen!

ERKEL Azt is én alapítottam meg.

MAHLER Úgy tudtam, a bécsi...

ERKEL Nem tudja jól. Rosszul tudja.

MAHLER Sajnálom.

ERKEL Én voltam az első zenei igazgatója, mondhatni fő-zeneigazgató.

MAHLER Igazán?

ERKEL Ezért küldték hozzám. Én itt amolyan... zenei tekintély vagyok, ha érti.

MAHLER Köszönöm, hogy erről tájékoztatott. Hálás vagyok érte. A nagy sietségben nem volt mód...

ERKEL Írtam tíz operát, egy kantátát, karműveket, kísérőzenéket, szám szerint hatszázötvenet, hangszeres műveket is természetesen.

MAHLER Azt szoktak a zeneszerzők. Hangszeres műveket.

ERKEL És zongoradarabokat.

MAHLER Azokat én is.

ERKEL És talán nem tudja, a magyar népnek van himnusza.

MAHLER Igen, ez egy új divat. A szlovénoknak is lett, pedig ilyen nép nincs is, hiszen a birodalom része,

mégis himnuszuk van. Nem is tudtam, hogy itt is...

ERKEL A himnusznak is én vagyok a zeneszerzője.

MAHLER gazán? Gratulálok, ez igazán...

ERKEL Ezt éneklük ünnepekkor. Vagy ha forradalom van.

MAHLER Itt szokott lenni forradalom?

ERKEL Előfordul.

MAHLER De most nem lesz?

ERKEL Egy darabig nem.

MAHLER Ennek örülök. Nekem nyugalom kell a munkámhoz, semmi láрма, csak a zene.

(Csönd.)

MAHLER Gratulálok az Operaházhoz. Nagyon impozáns építmény.

ERKEL Nem én építettem. Én csak megalkottam.

MAHLER Én zenekari dalciklust írtam már.

ERKEL Ez igen érdekes.

MAHLER Idén mutatták be első operámat. Lipcsében mutatták be, nos, meglehetősen sikeres volt, bizonyára hallott róla.

ERKEL Igen.

MAHLER Gondoltam. Messze eljutott a híre. Nos, meglehetősen jól hozott a konyhára. Igazából sokat kerestem vele. Sikeres volt, mondhatom. Azóta viszonylagos jólétben élek.

ERKEL Kiváló!

MAHLER Maga Csajkovszkij is ott volt a bemutatón. Maga Csajkovszkij is.

ERKEL Hallottam róla.

MAHLER Örültem neki, hogy ott van, mégiscsak egy legenda. Bár az érzelmes, avitt dallamokkal telezsúfolt zenéjét nem szeretem, ő azért mester. Akárhogy is nézzük.

ERKEL Csajkovszkij mester.

MAHLER Kismester. Ügyes kismester, nem? Szerintem az utókor hamar elfelejti.

ERKEL Nem tudom.

MAHLER Van még valami, amit el akar mondani nekem, Ferenc úr?

ERKEL Erkel. A Ferenc a keresztnevem. Ahogy önnek a Gustav.

MAHLER Igen, ez még szokatlan nekem.

(Csönd.)

MAHLER Akkor... végeztünk is... visszamennék, elfoglalom a szállásomat.

(Csönd, Erkel bólint, Mahler kicsit meghajol, elindul kifelé.)

ERKEL *(váratlanul)* A szállásra ne rendezkedj be! Nem lesz rá szükséged.

MAHLER Hogyan?

ERKEL Magam váglak ki ebből a városból, a hajadnál fogva húzlak végig az utcákon, mindenki szégyenére, úgy, hogy soha többet ne jusson eszedbe erre a földre lépni!

MAHLER Tudtam! Már amikor először megláttam, tudtam!

ERKEL Taknyos! Mit képzelsz, te lehetsz itt az igazgató, az én Operaházamban?

MAHLER Mondták, milyen maga! Mindenki mondta, azt hitte, meglepődtem?!

ERKEL Az én Operaházamban nem leszel igazgató, annyi tekintélyem még van...

MAHLER Semmilyen tekintélye nincs! Világosan megmondták, semmilyen!

ERKEL Egyelőre még az egyik fiam ott a vezető karmester!

MAHLER Tudom! Pocsék karmester, tegnap este volt módom rá, hogy megbizonyosodjak róla...

ERKEL A fiaim egytől egyig...

MAHLER Nem érdekelnék a fiai. Igen, erről is tájékoztattak, az Ön családja elfoglalta a város zenei életét, de ezt nem fogjuk hagyni!

ERKEL Ki nem fogja hagyni? Te?

MAHLER Sem én, sem a bécsi intendáns!

ERKEL Ez a Magyar Királyi Opera!

MAHLER Ez egy opera, ahol Wagner fogunk játszani, akár tetszik magának, akár nem.

ERKEL Ez az én nemzeti Operám! Itt magyarul fognak énekelni és játszani!

MAHLER Nem hiszem. És miért is kellene? Most is németül beszélünk!

ERKEL Mert te nem tudsz magyarul.

MAHLER Beszélhetünk csehül is, maga tud csehül? Beszéljünk csehül?

ERKEL Megelőzött már a híred, pondró, azt hiszed, nem tudok minden rólad?

MAHLER Az én hírem megelőz, valóban, mert nekem van olyan! Rólam tudják, ki vagyok!

ERKEL Linz! Linzi Opera! Azt mondd, annak a megalapítója voltál?! Linztől délre, egy koszos fürdőben, egy fából tákolt viskóban próbáltál meg működni, Bad Hall, ez a fürdő neve, igaz? Balszerencsédre kúráltattam már ott magam, ismerem a helyet.

MAHLER A műzának elég egy fakalyiba, ha igazi mollban szólal meg az élet!

ERKEL Kihagytál egy állomást, voltál két hétig Bécsben is, de az első bemutatkozásod után úgy kirúgtak, hogy Olmützig repültél.

MAHLER Az a Bécs még nem volt felkészülve...

ERKEL Olmützben három operaénekesssel és négy zenésszel próbáltál operákat játszani, igaz?

MAHLER Nem igaz. Hat énekes volt és tizenkét zenész. Öt operát tanítottam ott be! Ötöt! Tudja, mi az?! Bizet-t játszottam, Verdit játszottam!

ERKEL Hat énekesssel, kar nélkül?

MAHLER Igen! Megoldottam. Vezényeltem, és megoldottam!

ERKEL Tombolt a közönség! A műértő közönség!

MAHLER Nem kellett ahhoz közönség. Nem is nagyon volt. A fejlődéshez kellett Olmütz.

ERKEL És aztán Kassel, ahonnan két hónap után kiutáltak, igaz?

MAHLER Maga nyomoztatott utánam?! Maga a bécsi titkosrendőrséggel nyomoztat?

ERKEL Nem, csak váltottam pár levelet a barátaimmal. Ami nem szokásom, de amikor meghallottam, hogy egy huszonnyolc éves taknyost akarnak a nyakamra hozni, körülnéztem, igaz.

MAHLER Kasselen egy műveletlen, korlátolt, fogyatékos intendáns miatt...

ERKEL Wilhelm Treiber. Tudom.

MAHLER Ezt most honnan a francból tudja? Honnan ismeri?

ERKEL Kiváló zenetörténeti munkái vannak. Nem is hallottál erről?

MAHLER Engem ez nem érdekelt!

ERKEL Ott éltél Kasselen, és nem tudtad, ki az intendánsod?

MAHLER Mi? Treiber? A munkáit... de nem tudtam, hogy a Treiber az a Treiber...

ERKEL Nem is nagyon volt rá idő, hogy megtudd, mert onnan is kiraktak, mehetél a lipcsei operába...

MAHLER A lipcsei opera az egyik legszínvonalasabb német társulat, és oda hívtak! Hívtak! Hatéves szerződésem volt velük!

ERKEL Meddig voltál ott?!

MAHLER Ne tegezzen! Hallja, ne tegezzen!

ERKEL Meddig voltál ott? Amíg ki nem derült a viszonyod a híreske szopránnal, Johanna Richterrel?

MAHLER Na, ezt most honnan?! Hé! Ezt most...

ERKEL Itt is volt próbaéneklésen.

MAHLER Mi? Magánál?

ERKEL Szorgalmas szoprán. Szeret próbaéneklésekre járni.

MAHLER Megölm, ha egyetlen rossz szót is mer szólni Johannáról, megértette? Én neki írtam az első dalciklusomat!

ERKEL És? Tehet ő róla? Hogy rosszszak?

MAHLER Maga nem is hallotta!

ERKEL Egy Wagner-őrült ne írjon dallamos dalciklusokat, akkor sem, ha egy korosodó szoprán az ágyékába nyomja a testét!

MAHLER Ezt ismétlje meg!

ERKEL Nem ismétlem, nem volt olyan jó. És amikor hazakullogtál segédkarmesternek Prágába, kiderült, hogy pár év elég volt ahhoz, hogy végképp elfelejtsenek, kezdhettél mindent előlről.

MAHLER Aztán én vezényeltem először a *Ringet*! Én! Lipcsében!

ERKEL Mit kell Wagneren vezényelni?!

MAHLER Hatalmas siker volt Lipcsében!

ERKEL Miért vezényelted te? Mert meghalt a betanító, Arthur Nikisch.

MAHLER Meghalt, igen, és? Tehetek róla? Nem. Ajánlkoztam, hogy folytatom a betanítást! És nagy siker volt, igen, felmutathattam Wagnert, végre felmutathattam a mestert!

ERKEL És a zenekart is, amelyik a bemutató után nem volt hajlandó tovább dolgozni veled!

MAHLER Most ezt meg honnan? Honnan?

ERKEL Két tanítványom van abban a zenekarban. Közölték, hogy ezzel az idegbeteg Mahlerrel nem hajlandóak tovább dolgozni.

MAHLER Rossz zenészek voltak. Jól játszották akkor a *Ringet*, mert én tanítottam be nekik, azt jól játszot-

ták, miattam, de utána visszasüllyedtek a tehetségtelenségükbe. Így volt.

ERKEL Mi volt a címe az operádnak?! Amit ott bemutattak?

MAHLER Ezt nem tudja, nem?...

ERKEL Hallani akarom.

MAHLER A *Három Pintos*! Óriási siker!

ERKEL Ki írta azt az operát?

MAHLER Én!

ERKEL Nem!

MAHLER De!

ERKEL Weber írta. Akinek az unokájával henteregtél Lipcsében, és megszerezted tőle Weber befejezetlen operáját.

MAHLER Nem „befejezetlen”! Az csak egy töredék volt, töredék!

ERKEL De abból írtad az operádat.

MAHLER Tovább gondoltam, igen. És nem henteregtem az unokával, hanem megmutattam neki egy művet, és ő azt mondta, igen, Mahler legyen az, aki befejezi nagyapám művét! Így történt!

ERKEL De Weber kottája az átírást követően elveszett.

MAHLER Leégett a házuk és elégték a kották, igen, de szerencsére én már akkor kész voltam az operával.

ERKEL Milyen szerencse! Vagyis hat évet írtál alá Lipcsében. Meddig voltál ott?

MAHLER Majdnem három hónapot.

ERKEL És aztán Ljubljana.

MAHLER Elég volt, nem beszélgetek magával tovább.

ERKEL A híres szlovén Opera.

MAHLER Ne gúnyolódjon!

ERKEL Nincs is ilyen, hogy szlovén Opera.

MAHLER Én megteremttem volna, ha hagyják!

ERKEL De nem hagyták.

MAHLER Majd még visszahívnak. Majd még örülnének nekem.

ERKEL Nem fognak visszahívni. Ahogy ide sem. Mennyit időt töltöttél az eddigi állomásaidon? Átlag három hónapot?

MAHLER Volt, hogy egy évet...

ERKEL A téli szünettel együtt, tudom.

MAHLER Ezt én nem hallgatom tovább!

ERKEL Nem is kell. Itt ha kimégy a házból, jobbra, az utca végén van egy kávéház. Ott igyál meg egy kávé, és minél előbb hagyd el az országot!

MAHLER Ég Önnel!

ERKEL Viszont.

(Mahler dühösen kimegy. Csönd. Aztán kopogás.)

ERKEL *(kiszól:)* Mondom a házból ki, és jobbra.

(Mahler bejön.)

MAHLER Kopogtam.

ERKEL Hallottam.

MAHLER Azt kell mondani, szabad.

ERKEL Nem mondom.

MAHLER Különösen olyan embernek, akinek szüksége van rám.

ERKEL Nekem nincs szükségem rád.

MAHLER Azt hiszi, én nem tájékozódttam? Ha olyan jól megy a fiaival az Operaháza, miért kerestek meg engem, miért?

ERKEL Nem tudom, de ezért még fejbe verek pár embert.

MAHLER Mert magának már leáldozott, vége. A fiai pedig képtelenek folytatni azt, amit maga elkezdett. És mit kezdett el? Ki maga egyáltalán? Egy név, még az sem rendes, fordított név!

ERKEL Elég! Takarodjon innen!

MAHLER Megkerestek, hogy a maga Operáját nemzetközivé tegyem. Hogy híre legyen Európában, ezért kerestek meg, és én ezt a munkát el is végzem!

ERKEL Kötve hiszem.

MAHLER Mert a maga zenéje két bérlet közönségén kívül senkit sem érdekel.

ERKEL Azt mondtad, nem is ismered a zenémet.

MAHLER Nem, de ismerem a témáit. Miféle témái vannak, mi? Tessék, kiírtam az operáit, még leírást is kaptam róluk... *Báthori Mária, Hunyadi László, Bánk Bán, Sarmolta, Brankovics György* – kik ezek?

ERKEL Azt neked nem kell tudnod...

MAHLER Ezzel akar Ön európai operát létrehozni? Miért nem ír nagy témákat, mint Verdi vagy Wagner, vagy valami rendes szerző, akik az egész emberiség történelmét akarják feldolgozni. Tessék! Írt maga egy *Aidát* vagy *Klepoátrát*, vagy valamit?

ERKEL Én a magyar nép történelméből...

MAHLER A magyar nép történelme senkit sem érdekel. Megpróbálta eljuttatni ezeket az operákat Párizsba is, igaz? Mi történt.

ERKEL Nem sikerült...

MAHLER Bécsbe még talán, de azt is csak azért, mert a bécsi udvar fel kívánja mutatni, hogy támogatja az Ön népe kultúráját, szintiszta politikai okokból.

ERKEL Párizs azért nem sikerült, mert nem volt pénzem a kottákat lemásoltatni, érted?! És most azonnal...

MAHLER Nincs olyan, hogy nemzeti zene! Nemzeti opera, érti? Maga nem hallotta meg az idő szavát!

ERKEL De. Most is azt hallgatom. Rosszul is vagyok tőle.

MAHLER És hogy alkot maga, mi? Az utóbbi időben, hogyan, mi?

(Erkel nem szól, csak dühösen néz.)

MAHLER Ül a magaslaton, körülötte a fiai, és írják együtt az operákat! Mindenki tudja, hogy egyedül képtelen befejezni akár csak egyet is!

ERKEL Mert a fiaim tehetségesek. Segítenek.

MAHLER Nem segítenek, kénytelenek végrehajtani az utasításokat. Különb en éhen halnának, hiszen maga csak akkor támogatja őket pénzzel, ha kizárólag Önnek dolgoznak.

ERKEL Ez nem igaz!

MAHLER Maga képes feláldozni a fiai életét, csak azért, hogy maga ragyoghasson a színpadokon és hangversenytermekben! Maga egy zsarnok, mindenki tudja. Rájuk telepedett, pedig lehetne saját életük, saját műveik, ha annyira tehetségesek. Nemcsak a fiai! Mária! Ő lehetne az első igazi zeneszerző, aki nő, igaz? De ez sem fog megvalósulni soha!

ERKEL Nem akadályoztam meg...

MAHLER Maga már most itt a zenei élet nagy öregje, a nagy varázsló, miért nem engedi el őket, miért? Mert akkor nincs több bemutató, igaz? Ha ők nem dolgoznak magával, akkor vége Ferencnek, igaz?

ERKEL Erkel! Erkel! A Ferenc utána jön...

MAHLER Maga lehet, hogy nagy nemzeti szerző lesz, de úgy, hogy a fiairól senki sem fog tudni többé!

(Csönd.)

ERKEL Ők... mindent értem... szeretetből...

MAHLER Azt hiszi, nem tudom, kit hívtak ide előttem? Felix Mottlot, a valóban tehetséges német karmestert.

ERKEL Kibirhatatlan alak volt.

MAHLER Mennyi ideig maradt itt? Talán két hónapig? Ő, aki felvirágoztatta a német operákat, idejött, és két hónap múlva elmenekült, maga miatt menekült el, rá akart telepedni... én nem fogok elmenekülni, érte?! Én itt maradok. Az Operaházból pedig kivágom a maga rokonait, mert csak jót teszek velük. Írjanak maguktól műveket, vonuljanak el dühösen.

ERKEL Mottl jó karmester...

MAHLER Nocsak!

ERKEL De csupa idegent... csupa idegent akart idehozni...

MAHLER Ez egy birodalom. Magyarország egy birodalom része. Nem idegenek.

ERKEL Ez nem egy birodalom része. Ez egy ország, Magyarország.

MAHLER A zenében nincsenek országok.

ERKEL Azok nincsenek. De vannak nemzetek. Az én zenémben ott van az egész nemzet lelkiismerete, és ha most azonnal nem taksz el innét...

MAHLER Összeírtam a maga utóbbi sikereit... Tessék: *Névtelen hősök*. Opera. Hány előadást ért meg?

ERKEL Hatot.

MAHLER Négyet. Hazudtak magának még kettőt. Négyet, azt is félházzakkal. Majd *István király*. Az nemrég volt. Ez egyébként érdekel. Szent Istvánt ismerik még az illírek is. Maga ezt is képes volt elrontani. Hány előadást ért meg, hányat?

ERKEL Bemutattuk... szép volt...

MAHLER Senkinek nem kellett. Különb en is, ezt is a fiai írták, nem is maga.

ERKEL Segítettek... csak segítettek benne...

(Elhallgat, néz maga elé. Mahler közelebb lép.)

MAHLER Rosszul van? Hívjak valakit?

ERKEL Senkit se hívj ide! Ha ez azért... mert el kell pusztulnom, pusztuljak el... ha téged azért küldtek, akkor teljesítsd be a küldetésed...

MAHLER Küldhettek orvosért...

ERKEL Benne van... minden zenében ennek a nemzetnek minden lélegzetvétele... igaz, hogy ezt csak mi halljuk, ezt a lélegzetvételt csak mi halljuk belül, talán senki más... igaz. És jól is van ez így. Az *István* nem jó opera, igaz. De a *Bánk* jó. Az sikerült. Nem egy Weber... de jó... és azt még egyedül... el kellett volna zavarnom a fiaimat, talán valóban. És megdögleni a *Bánk bán* után.

MAHLER Dehogy, amit maga létrehozott...

ERKEL Fogd be a szád! A *Brankovics* jó... majd egyszer valaki jön, és úgy adja elő... ahogy mindig is szerettem volna. Én nem tudtam... nem tudtam rendesen betanítani és elvezényelni. Nem a kottát láttam soha... hanem azt az élményt akartam felidézni, amit akkor éreztem, amikor írtam... ez nem jó. A *Dózsa*... igen, a *Dózsa* is sikerülhetett volna, de a fiaim elrontották, azt akartam, hogy alkossanak, dolgozzanak, tanítsam őket, legyek én a mesterük, nem jó, az apa ne legyen mester, mester csak idegen lehet, igazi mester csakis idegen... Csajkovszkij, mondod... a kismester... te hülye vagy, fiam, Csajkovszkijnál nincs nagyobb mester, nyomába sem ér a te német Wagnered, Csajkovszkij a közös eredet, mindenféle nemzet és nép közös eredete. Néha felzavarom itt a gyulai zenészeket, és játszatom velük éjjel, hajnalban. Megfizetem őket, már ha tu-

dom, egész életemet nyomorban éltem, de őket néha megfizetem, játsszák. Rossz zenészek, de Csajkovszkijt jól játsszák, vagy csak én hallom belülről jónak, nem tudom, nem is érdekel, itt ülnek a szobámban és játszanak. Én pedig néha sírok, annyira tehetségtelennek érzem magam mellette. És talán így is van ez. Csak tudod, fiam, az ember néha hisz másoknak. Tudom, ez baj, de néha megteszem. Te félsz a forradalmaktól, én őrzöm magamban az egyetlen tiszta és szent forradalmat... semmit sem tudsz róla, a hülye német nevelőid elhallgatták előled, itt volt egy forradalom, tudod? Nekem nem volt benne részem, kevés részem volt, ha csak annyi nem, hogy volt egy este, amikor egy német fércmű helyett az utcáról beözönlő emberek a Nemzetiben az én *Hunyadi László*mat akarták hallani. Egy barom német bohózat helyett azt az operát, amit még én... látod, azt valóban én komponáltam, minden hangjegyében ott van a teljes életem. Te nem tudod, ki az a Hunyadi László, és ez nem is fontos. Te ezt nem élheted át sohasem. Szólt az opera, az áriák, és ott ültek azok, akiknek valóban írtam. Soha nem fogod megérteni, mit éreztem akkor. Igen, ott is el lehetett volna pusztulni. Téged pedig most azok hívtak ide, akik a mi nagy „kiegyezésünk” után a német, az európai kultúrát akarják kizárólagossá tenni. Én nem egyeztem ki soha, én ebben nem vehetek részt. Szépen, csendben beleöregedtem ebbe a nemzetbe. Belebújtam ebbe a nemzetbe. Nem látok ki belőle. És nem is akarok. Jó itt. Egyezzen ki, aki akar. Én csak magammal akartam kiegyezni, egész

életemben magamban – és a végére rájöttem, felesleges. Nincs kiegyezés önmagunkkal. Nem kell. Nem lehet. Felneveltem sokat, sok kis kiegyezést. Három fiú, egymás után. Nem láttam ki belőlük. És akkor jött egy leány. Ilona. Meghalt. Tizennégy éves volt. Bele-rokkantam. Nincs ilyen, nem lehet. Ember ne temessen el gyermeket. Ez egy rossz rend. Rossz sorrend. Disszonancia. Mint Wagnernél. És meghalt még egy fiam, Ferenc. Halott fiú. Nincs már. Beteg volt? Vagy menekülni akart előlem... menekülni akart a kiegyezés elől... te nem tudod, mi mit érzünk erre a szóra, talán így németül nem is hangzik sehogy... a fiaim, akik élnek, őket én kényszerítettem a kiegyezésre. Rosszul tettem, igazad van. Nincs kiegyezés. El kellett volna zavarnom őket. Bécsbe, Berlinbe, a te Ljubljanádba, Lipcsébe, akárhová, hogy olyanok legyenek, mint te. Öntörvényűek, önfejúek, európeerek.

MAHLER Én sem a zenét írom. Engem ír a zene.

ERKEL Ezt is loptad. Ezt sem a tied, Liszt mondta ezt is. Ő lesz valaki, látod, Liszt igen. Őt szeretem. De megközelíthetetlen. Ő nem jön ide, beszélni velem. Nem akar. Ellenség, azt mondják. Erkel és Liszt. Pedig Liszt elvezényelte a *Hunyadi-nyitányt* Bécsben, mert azt akarta, hogy mutassák be az operát. Az én operámat. Pedig ő nem is szereti a műfajt. Én pedig vártam Liszt újabb és újabb műveit. És ahol lehet, bemutattam. Pedig nem barátom, nem dolgozom vele. Ő sem velem. Egymás műveit játsszuk. De az nem barátság. Kötelesség. Látod, ezt szeretem. Ez rendben van.

(Csönd, Mahler hallgat.)

ERKEL Egyedül vagyok. Régóta. Feleségem sem bírta ezt a zsarnokságot, jól mondod, zsarnok voltam. Az is vagyok. Így is döglöm már meg. Közel lehet. Legutóbb írtam valamit... és észrevettem benne Wagnert. Üzentek. Wagner üzent, menjek már a francba! Ennyi volt. Ennyi élet volt a tied. Az már egy másik, amit most írsz. Fejezd be! Elmehetsz.

MAHLER Ez a pianínó rendesen fel van hangolva?

(Erkel csak felnéz rá.)

MAHLER Jól van, nem kell mindjárt harapni. Leopold Sauer! Prága...1848... nem akkor volt a forradalom itt? Ez aztán a pianínó... cseh... prágai. Mint én. Én is lehetnék pianínó. Nemzeti pianínó.

ERKEL Azon csak én játszhatok!

(Mahler nem törődik vele. Leül mögé, elkezd játszani az A-moll zongoránygyes egyik részletét. Erkel először dühösen tápáskodik fel, de megáll, és a dühe érdeklődésbe megy át. Hallgatja a fiú játékát. Majd lassan odamegy hozzá. Mellé ér. Mahler játszik. Erkel odahúz egy másik széket, leül mellé. Mahler befejezi a tételt, ránéz Erkelre. Erkel is játszani kezd. A Magyar ábrándok egy részletét. Mahler érdeklődve figyel, láthatóan nagyon élvezi a zenét. Erkel befejezi, felnéz. Mahler ismét játszani kezd. Most már mintha Erkel is mosolyogna. Nem biztos. Lehet, hogy csak megtévesztő módon esik arcára a fény. Játsszanak. Aztán vége. Utolsó hang. Ülnek, néznek maguk elé.)

VÉGE

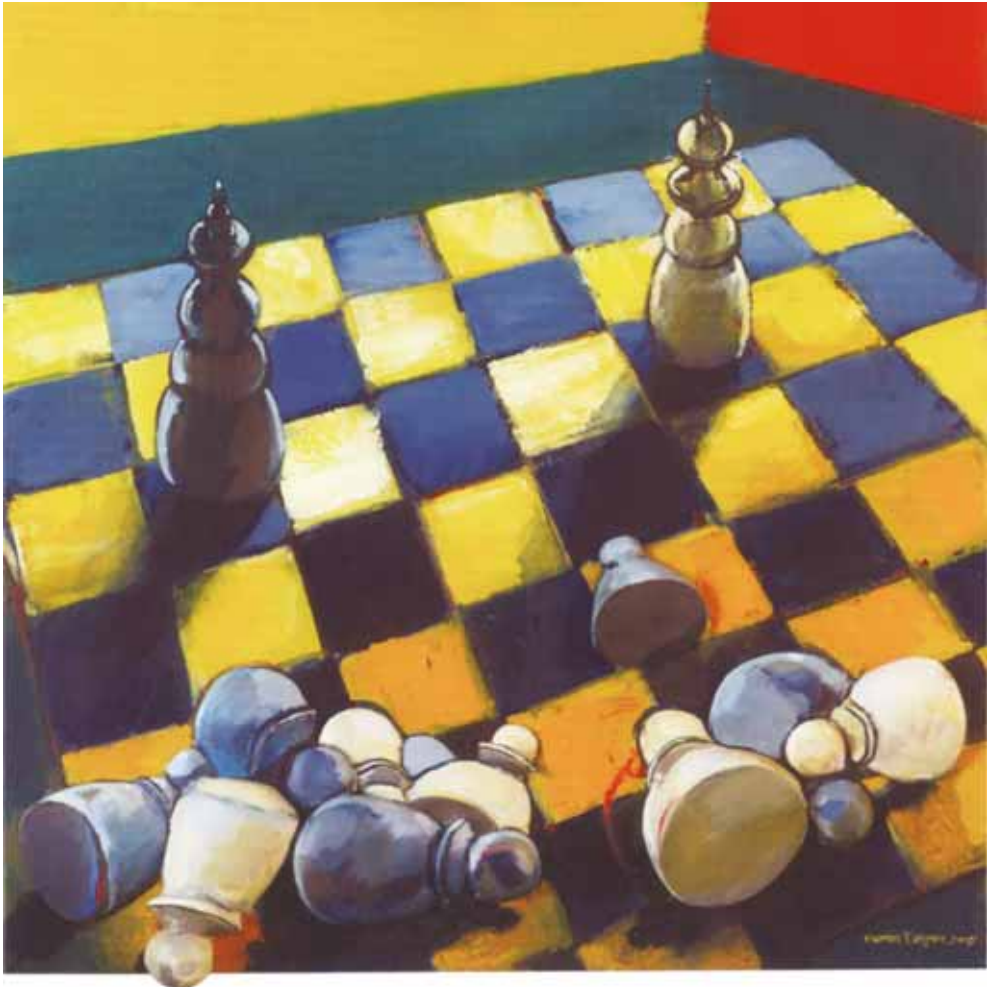
FÜR EMIL
VIGYÁZAT, VEZÉRCSELI!

LUZSICZA ÁRPÁD
DÉJÀ VU

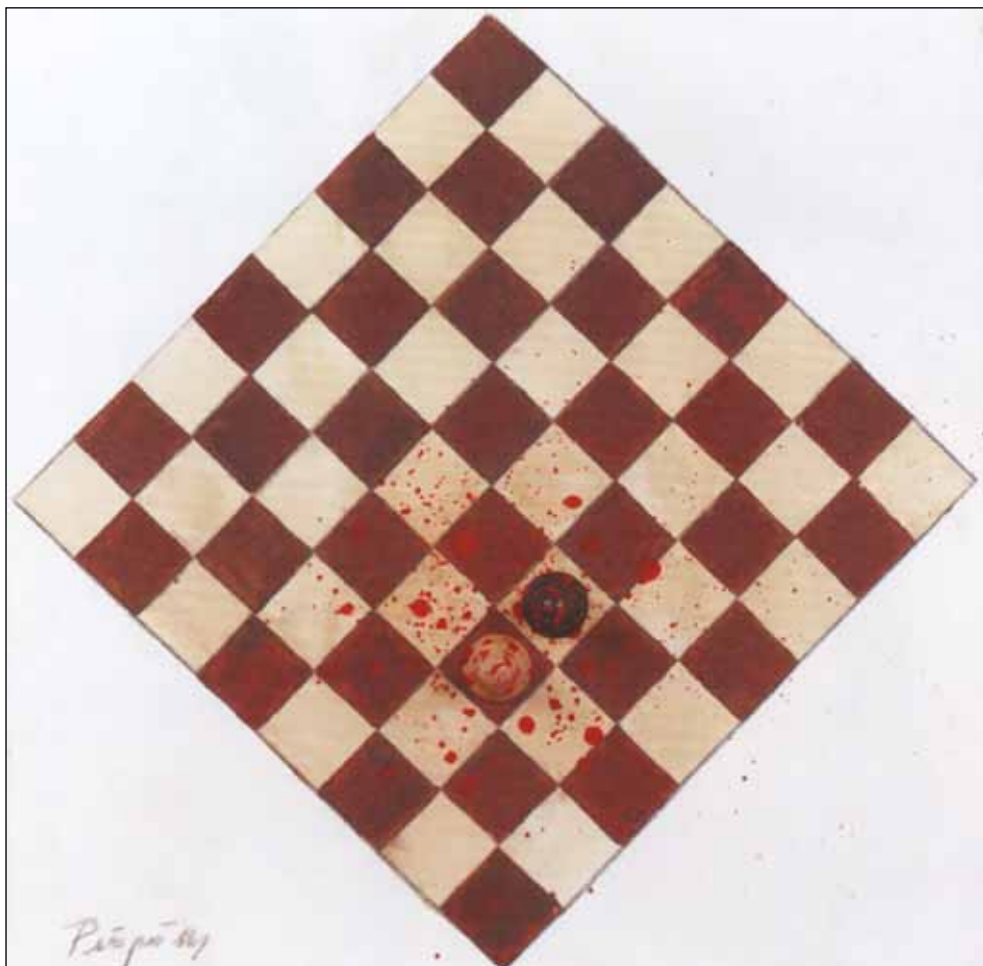
ZSANKÓ LÁSZLÓ
A PARASZT

KOVÁCS TAMÁS VILMOS
PATT

HARASZTY ISTVÁN
HÁTTÉRBÁB

PÜSPÖKY ISTVÁN
CÍM NÉLKÜL

PATAKI TIBOR
FÜGGŐJÁTSZMA

SZURCSIK JÓZSEF
SAKKMATT

Prológ

Hogy hol születtem? Már nem is tudom...
 Rongyokban letek az országúton,
 Vagy tán tükrös gyémánt tüzében égve,
 Aranyló szárnyakon függtem a légtér?
 S földre szálltam, mint a napsugár...
 Nagyon-nagyon rég volt, mikor születtem.
 Több ezredév suhant már át felettem.
 Apámról emlék nem maradt reám,
 Ködös nagy agyvelő volt az anyám,
 Ki egykor régen árván itt hagyott,
 S azóta élek: én a SAKK vagyok...

Vagyok a hajnal: hírnöke a napnak,
 S a későn cammogó nagy alkonyatnak.
 A hangom cseng, vagy mint kuvik kiált;
 Az élet jöttét jelzem, s a halált.
 Vagyok madárdal, nyárnak hirdetője;
 Vagy szélzúgással jelzem a telet.
 Vagyok szivárvány a mosolygó égen,
 S villámcsapás sötét felhőd felett.
 A kettős pont vagyok és semmi más,
 Ki a jövő küszöbén lakom.
 Vagyok a húron első rezdülés,
 S az első csók szerelmes ajkakon.

Vagyok színes, szelíd, hívó harangszó,
 Csaták előtt az ágyú dörrenés,
 Vagyok az élet első mozdulása,
 S a bárd alatt a végső reszketés.
 Kettőspont vagyok én semmi más,
 Tragédiák előtt vészkiáltás,
 Egy kettős pont, egy jelző készülék,
 Melyet bizton követ valami szép,
 Valami nagyszerű kép:
 Magasztos érzés, gondolat vagy eszmény,
 Megölt törekvés, törpe ideál,
 Fenséges élet, borzasztó halál!
 Többet mit mondhatok? Én a SAKK vagyok.

S utánam most, a kettős pont után,
 Mint két, erőtől duzzadó titán,
 Csatára kél két harcrakész sereg.
 – A kürt se szól, a bőrdob sem pereg.
 Nem hallik itt sem „rajta”, sem „előre”,
 Fagyasztó csend borul a harcmezőre.
 Az ÓRA jár, perc-perc után pereg,
 S a csendben ím a legszebb harci tettnek
 Nagy GONDOLAT rugói megszületnek.
 Lassan a kép is megelevenül:

Mint préda éhes sasmadárnak karma,
 A sor GYALOGSÁG támad kétfelül,
 S meg nem hátrál a vad LOVAS rohamra.
 SÁNCOK húzódnak és mögöttük áll,
 A győző, vagy halálraszánt KIRÁLY.
 Mert ő a tét, miatta vérzenek,
 Miatta áll a véres ütközet!
 S amíg a nagy királyi sírt megássák,
 Estlenül mozdulnak el a BÁSTYÁK.
 S minden erőt új támadásra visznek,
 Elérobognak mind a KÖNNYŰ TISZTEK.
 S a széles vállú, óriás VEZÉR,
 Ki harcol két-három vitéz helyett,
 S az ELLENTÁMADÁST így dobja vissza!
 Csupán érzés, mert látni nem lehet:
 Anyagtalan, hogy mint folyik a vér,
 S a KOCKÁS harcmező mohón beissza!

Az óra jár: perc perc után pereg,
 Szétszórva már az ellen hadsereg,
 S romokba dőlt a bástyatornyú vár...
 FUTÁR száguld a győzelmi hírral
 S a hős vezér előtt kaptákba áll:
 Ott túl a fronton meghalt a király...!

(Ismeretlen szerző műve)

Csom István

A sakk bűvöletében

Koszorús zeneköltőnk, a nemzeti opera megteremtője születésének bicentenáriumán a tisztelgők sorából nem hiányozhat a magyar sakkozók népes tábora sem. Kevesen tudják, hogy a XIX. század középső évtizedeiben hazánk egyik legerősebb játékosának számított, később pedig vezéregyénisége és gyámoltója a honi sakkozásnak.

Atyjától tanulta meg a játék szabályait. Feltehetőleg pozsonyi diákévei alatt – mikor is a nagynénik vendégszeretét élvezte – szerezte az első gyakorlati tapasztalatokat. Itt-tartózkodása idején az 1925-ös országgyűlés, a reformkor szellemisége bizonyára meghatározó élményt jelentett nemzettudatának formálódásában.

A muzikuscsalád többgenerációs öröksége és elsőrendű zenei képzése korán kijelölte életútját. A pesti közönség előtt 1834-ben egy sikeres hangversenyen mutatkozott be, aminek köszönhetően már a következő évben szerződést kínáltak neki és Pestre költözött. 1838 januárjától elnyerte a Pesti Magyar Színház (a későbbi Nemzeti) vezető karmesteri állását. Zenei pályafutása mondhatni ettől kezdve töretlenül kiteljesedik. Három évtizeden keresztül hűséggel maradt a Nemzeti Színház szolgálatában. Méltán írhatta róla 1861-ben Vajda János: „A Kölcsey-himnusz, a Hunyadi, a Bánk bán zeneszerzőjénél akadhat még idővel nagyobb magyar zeneköltő, de nagyobb érdemű alig!”

A kor divatja szerint a társasági élet a kávéházi összejövetelekre koncentrált. Erkel sakk iránti vonzalmát kielégítendő gyakori látogatója a Wurm udvar kávézójának, ahol a játékosok és az érdeklődők rendszeresen találkoznak. E helyhez kötődik majd a Pesti Sakk-kör megalapítása. Tehetsége és az újonnan elsajátított elméleti ismeretek birtokában hamarosan kitűnik partnerei közül és a legjobbak méltó ellenfele lesz. Szemtanúja és tanácsadói minőségében közvetve részese a magyar sakk első, feltűnést keltő nemzetközi sikerének. A nevezetes Cafe de la Régence nagy hírű törzsasztala kihívását elfogadva a Szén–Grimm–Löwenthal mestertriász vezette magyar csapat az 1843–1845 közötti levelezési mérkőzésen diadalmaskodott az egyértelmű esélyes francia csapat felett. PEST–PÁRIZS 2:0!

A szabadságharc bukását követő véres megtorlások és a Bach-korszak korlátozó intézkedései szétzilálták a magyar közéletet. A mártírok és az idegen földre menekülni kényszerültek között ott találni a sakkozás híveit is. Grimm Vince, a „Kossuth-bankók nyomattója” a kisázsiai Aleppóban, Löwenthal János Jakab a tengeren túl talált menedéket. Ő később Londonban telepedett le, ahol a sakkélet aktív szervezője és az első angol sakkszövetség titkára lett.

Szén József, az első nemzetközileg elismert sakkszerzőnk megmaradt hivatalában. Körültekintő, megfontolt döntésre vall, hogy jogi végzettsége és ügyvédi diplomája ellenére levéltárosi foglalkozást választott, ugyanis a nyugodtabb munkakörben magánügyei intézésére, utazásokra több esély kínálkozott.

Az 1851-es londoni világkiállítás kultúrtörténeti érdekessége a westminsteri St. George’s Chess Club által rendezett első nemzetközi saktorna volt.

A meghívottak listáján ott szerepelt honi sakkozásunk erőssége, a „csendes, kifogástalan viselkedésű” városi levéltárnok, Szén József neve is, aki csak Ságody Ferenc polgármester jóindulatú ajánlásának köszönhetően kaphatott útlevelet. Az elismerést érdemlő 5. hely megszerzésével – csak a végső győztes Anderssen ellen vesztett – hálálta meg a bizalmat és „...szerzett nagy dicsőséget hazájának” – írja a Pesti Napló tudósítója.

Az abszolutizmus évei alatt szervezett sakkélet nem lévén, legjobbaink csak alkalmanként találkoztak. A játékerőben fokozatosan izmosodó Erkel Ferenc és az egyetemi tanár Récsi Emil 1854–55 táján már nemcsak méltó ellenfelei voltak Szén Józsefnek, de jó néhányszor le is győzték mesterüket. Egy-egy ilyen mérkőzés eseményszámba ment és szó szerint szép számú kávéházi nézősereget vonzott. Akkor még kötetlen volt a gondolkodási idő, így egy-egy játszma gyakorta az éjszakába nyúlt.

1857. január 13-án Szén József tifusz következtében elhunyt. Erkel Ferenc koránál, sakkbéli tudásánál és az őt övező nagyrabecsülés és tisztelet okán magától értetődően lép az örökébe és lesz a hazai sakkozás vezére, vezető személyisége. Az elkövetkező két évben őt tartják az első számú játékosnak, bár egyre ritkábban ül asztalhoz. A korabeli feljegyzések szerint az utolsó komoly egyéni mérkőzése 1859. január 22-re datálódik. Pedig voltak csábító ajánlatai. Az 1867. évi párizsi vilákiállítás versenyére, majd a baden-badeni elit tornára is kapott meghívást, de zenei elfoglaltságára hivatkozva mindkettőt lemondta. Ha nem is versenyzett, a sakk ügyétől sosem fordult el. Elsődleges feladatának tekintette egy rendszerben működő sakkélet felélesztését.

A politikai helyzet kedvező alakulása, Bach menesztése bátorítást adott a Pesti Sakk-kör újraindításának kérelmezéséhez. 1859 márciusában a Gresham palota helyén álló Európa kávéházban Erkel Ferenc elnökletével ideiglenesen megalakul a társulat. A nagy hatalmú Protmann rendőrigazgató az ádáz sakkcsatákban veszélyt szimatolva nem engedélyezi az egyesület működését, így az feloszlatni kénytelen. Öt év elteltével gróf Széchenyi Ödön, a neves pártfogó személyes közbenjárásának köszönhetően a Hivatal a megismételt kérelmet már nem utasítja el. 1864 októberében a Velence kávéház ad otthont a Pesti Sakk-kör alakuló ülésének, és 1865. január 22-én, a közgyűlésen megtörténik a tisztikar megválasztása. Érdemeire való tekintettel közfelkiáltással gróf Széchenyi Ödön kap bizalmat és foglalhatja el az elnöki széket, az alelnök Erkel Ferenc lesz. A pikáns helyzet a következő, 1865. november 12-én tartott közgyűlésen oldódik meg, mikor is a távol levő gróf Széchenyi Ödön levélben tagsága megtartása mellett elegánsan lemond posztjáról elfoglaltságára és sakkbeli hiányosságaira hivatkozással. Új elnökké titkos szavazással egyhangúlag Erkel Ferencet választották meg. Ezen tisztségét csaknem 29 éven át, 1893. június 15-én bekövetkezett haláláig megőrizte.

Erkel Ferenc sakkhoz való kötődése egészen különleges. Messze túllépte a kellemes időöltés, a szórakozás határait, és mondhatni, egész életét végigkísérő, szellemét izgalomban tartó szenvedéllyé vált. A zene rajongói talán joggal kifogásolták, hogy a sakk sok szabad időt rabolt el alkotói tevékenységéből, de mi, a túloldalon lévő sakkbarátok úgy véljük, ez inkább kölcsönhatás, az inspiráció és a szárnyaló gondolatok formájában visszafizetődött. Hisz ő maga mondja: „...miként a sakktablán a képzelet képzeletet szül, eszme eszmét kerget, elnyom, újból ébreszt, de a nagy hajzában rendet tart az ész.”

Erkel Ferenc–Szén József

Pest, 1855

Királycsel

1.e4 e5 2.f4 exf4 3.Fc4 Vh4+ 4.Kf1 g5 5.Hc3 Fg7 6.g3 Mac Donnel lépése a gyors fejlődés gondolatával. **fxg3 7.Kg2 Vh6 8.hxg3 Vg6 9.d4 d6 10.Hf3 h6 11.e5 Kd8** Elvileg ajánlatos a nyíló e vonalról elvinni a királyt, de konkrétan 11...He7 12.exd6 cxd6 13.Be1 Hbc6 14.Hd5 Kd8 kikerülné a bonyodalmakat. **12.b3** Récsi Emil felismerése, mellyel megoldódik a fekete mezejű futó játékba hozatala. **He7 13.Fa3 Fd7 14.exd6 cxd6 15.Vd2** Tökéletes a felvonulásterv. **Hbc6 16.Bae1 a6** a fenyegető Hb5 ellen, így azonban a b6 mező gyengül meg. Világos minden tisztje ideális helyen van, kezdődhet az akció. **17.d5 He5 18.He4** A d6 gyalog védtelen és Va5+ nyeréssel fenyeget. A közbeiktatás 18...Hxc4 19.bxc4 a megnyíló b vonal miatt még kellemetlenebb a sötét számára. **Hc8** az egyetlen védő lépés.

19.Hxd6! Hxf3 A d6 huszár nem üthető, mert 19...Hxd6 20.Va5+ Kc8 21.Vc5+ nyer. **20.Hxb7+!?** Objektíve a prózai 20.Kxf3 lett volna a legesélyesebb folytatás, 20... Hxd6 esetén most 21.Va5+ nem nyer fonalasan, de a 21... Kc8 22.Vc5+ Kb8 23.Vxd6+ Vxd6 24.Fxd6+ Kc8 25.g4 utáni végjáték győzelemmel kecsegtet. Például ha 25...f5 26.gxf5 Fxf5 27.Be7±.

20...Kc7 21.d6+ Kb8! Kevésbé jön számításba 21...Kxb7, mert 22.Fd5+ Kb8 (azonnal veszít 22...Fc6 23, Vb4+ Hb6 24, Be7+ miatt) 23.Fxf3 g4 24.Vb4+ Fb5 25.Fe4 f5 26.Vc5 után jó nyerőesélyesek maradnak.

22.Hc5!! Megdöbbenő vezéraldozat. Kérdés, hogy a sötét király köré szövögetett mattháló kiállja-e a próbát? Sajnos a partiban nem kaptuk meg a választ, így a késői elemzőre hárul ez a feladat. **22...Fc6** Jó lenne tudni, hogyan született meg sötét döntése. A korabeli sakkozók mattot vizionáltak. Néhány évtizede Barcza nagymester hívta fel a figyelmet, hogy lukas is lehet ez a háló. Vizsgálódjunk mi is egy kicsit. Tehát 22...Hxd2 23.Hxd7+ Ka7 24.Fc5+ Hb6 25.Fxb6+ Kb7 26.Fd5+ Kc8 27.Fc5 Vxc2 28.Hb6+ Kd8 29.Ff2 A király megmenekült ugyan, de az állás egyáltalán nem egyértelmű. Változat megadása nélkül az erőteljes 25. Be7 lépést ajánlja Ozsváth András *Harcászat 64 mezőn* című könyvében. Az egyidejűleg több fenyegetés elhárítása egy külön elemzés témája lehetne.

23.Hd7+ Elterelő hadművelet **Fxd7** 23...Kb7 24.Vb4+ Ka7 25.Vc5+ Kb7=
24.Vb4+ Fb5 25.Fxb5 Hxe1+ 26.Bxe1 Vxc2+? 26...Vxd6 27.Vxd6+ Hxd6
 28.Fxd6+ Kb7 29.Be7+ Kb6 30.Fd3 Fd4 31.Fe4± 26...a5 27.Vc5 Ba7 28.Fc6
 Ba6 29.Be7 Bxc6 30.Vxc6 Hxe7 31.Vc7+ Ka8 örökös sakkal döntetlen **27.Fe2+**
Ka7 28.Va5! Fd4 a fenyegető 29.Fc5+ ellen **29.d7! Vc6+** Sötét veszítene:
 29...Hb6 30.Vxa6+ Kb8 31.Fd6+ után. **30.Ff3 Fb6** 30...Vxd7 31.Fc5+ Fxc5
 32.Vxc5+ Kb8 (32...Hb6 33.Be7 Bad8 34.Fc6+-) 33.Be4 a5 34.Ve5+ Vd6
 35.Vxh8± **31.Fxc6 Fxa5 32.Be8 Hd6 33.Fxd6 Bd8 34.Fe5 Bg8 35.Ff6 Bg6**
36.Fxd8

Sötét feladta. **1-0**

Alig hihető, hogy ez a parti 155 évvel ezelőtt született. Utánjátszása ma is esztétikai élvezet, ugyanakkor jól példázza halhatatlan zeneköltőnk sakkozói felfogását, hitvallását, amelyet az egykori jó barát Dr. Vidor Zsigmond imígyen örökített meg: „...eszmegazdag pozíciókban, ha látta is a bábok egyedül tőle függő lecserélése mögött a biztos nyereséget, száraz végjátékot nem provokált rovására a szépnek. Mert nem a pusztán nyereség vagy veszteség ténye, hanem a küzdés folyásának mikéntje döntött az ő szemében afölött, kinek milyen a sakkszellem. Igazi sakkszellemet ahol látott, látni vélt jellemet is...”

Erkel Ferenc emléke előtt tisztelegve szeretném ezt a gyöngyszemet közkinccsé tenni.

Csom István
 nemzetközi nagymester

Erkel Ferenc üzenete¹

Bodnár Dániel

Erkel Ferenc üzenete az ezredforduló magyarjaihoz

Honfitársaim! Magyarok az Ezredfordulón!

„Az 1810-es esztendő kiemelkedő évjárat a zenetörténetben. Ekkor született Robert Schumann, Frédéric Chopin, valamint Erkel Ferenc, a XIX. század egyik legnagyobb magyar muzsikusa.”

Ma, kedves hallgatóim, születésének 200. évfordulójára emlékezvén arra keresem ünnepi beszédemben a választ, hogy milyen üzenetértékű tanulságot hagyott örökül számunkra, az ezredforduló magyarjainak, fiataljainak.

A felvilágosodás eszméje, a reformkor hihetetlen hatással volt a magyarok szellemi életére, amely magával ragadta a kor hangzásait is. Zenénk pedig kézen fogva haladt az irodalommal. A századfordulón Bihari, Csermák, Lavotta, a verbunkos zene hőskorának ünnepelt hegedűvirtuózai, komponistái hatására nemzeti táncok sora jött létre.

A verbunkos egy sajátosan magyar zenei stílus, amely egy nemzeti karakter kialakulását segítette elő. Nyelvezetét – az olasz-francia opera ízeivel elegyítve – Erkel felhasználta operáiban is: pl. *Bátori Mária*, *Hunyadi László*, *Bánk bán*, *Dózsa György*, *Brankovics György*, *Erzsébet*, *István király*, és a szabadságharc soha el nem múló emléke előtt tisztelgő *Névtelen hősök*; ezek a közönség által igen lelkes fogadtatásban részesültek. A *Bánk bán* a felsoroltak közül kétszeresen is kultúrkinccs: Katona József történelmi drámájának éppúgy nincs párja a magyar irodalomban, mint Erkel operájának a magyar történelmi dalművek sorában. Az alkotó kritikussai – s talán még ellenfelei is – e művekben a magyar nemzeti opera megszületését méltatták.

Már közel húsz éven át dirigálta a Nemzeti Színház zenekarát, amikor becsült hangásztársai kezdeményezésére a Filharmóniai Társaságot megalapította. Liszt elnökletével létrejött az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia, amelynek igazgatásával őt bízták meg.

Operáiból számos kóruszámot énekeltek a gomba módra szaporodó dalárdák, amelyek mozgalmuk betetőzéseként Országos Magyar Daláregyesületet alapítottak. Erkelt az ország a dalárünnepségeken keresztül ismerte meg igazán, a tőlük kapott országos karnagy címet a legnagyobb elismerés, amit százazrek szeretetétől indítva nemzetétől kaphatott.

Az ezredforduló magyarjaihoz élete az üzenet, amelyet ő maga így közvetítene nekünk: „Tartsátok meg, zenei anyanyelvként őrizzétek híven a verbunkost, a Zeneakadémiát, az Operaházat, a Filharmóniai Társaságot, a kórus-

¹ Az E-nyelv Magazin két, most született szónoki mintabeszéd közlésével emlékezik a zeneszerzőre.

mozgalmat – zenei életünk panteonjait! Kezeteket imára kulcsolva, fejeteket az ég felé tartva, hogy hozzám is felérjen, soha nem múló nemzeti büszkeséggel énekeljétek a Himnuszt és a Szózatot! Míg így cselekszettek, addig maradtok meg Magyaroknak!”

Köszönöm a figyelmet!

A IV. Mercurius Veridicus középiskolai retorikaverseny győztesének beszéde (Széphalom, 2010. április 10.).

Thierry Ferenc Erkel Ferenc emlékére

„Legyen béke, szabadság és egyetértés!”²

Üdvözlöm Önöket!

Fehér a papír, feketék rajta a hangjegyek. Fehér és fekete, mint a sakkfigurák, melyek jelképei a jó és rossz viszonyának. S mint ahogy a lépéseknek is helyükön kell lenniük a sakkjáték során, akképp a hangjegyeknek is. Egy rossz lépés, egy rossz hang tönkretetheti a kompozíciót, a pillanat varázsát.

Azzal kezdem, hogy a kétszáz éve Gyulán született Erkel Ferenc sakkozó volt. Alapítója és első elnöke volt az 1864-ben alakult Pesti Sakk-körnek, s a Magyar Sakkszövetség elődjének haláláig elnöke maradt. Gárdonyi Géza szavait idézem: „A nyolcvanas évek végén tagja voltam a Pesti Sakk-körnek. Az elnök Erkel Ferenc nem igen járt máshova, mint oda. Egy télen minden este ketten maradtunk utolsóknak, és hogy az öreg úr néha beszéléses kedvében volt, hallgattam.

– Kedves bátyám uram, – mondtam neki egyszer, – én azt gondolom, hogy mindig apró véletlenségek irányítják az élet kocsirúdját. Hogyan lett zenészsé?

Az öreg úr keserűarcú, nagyfejű ember volt, s a feje mindig a mellén lógott. Ha valakire ránézett, csak a szemöldökét emelte fel. Akkor is úgy nézett rám.

– Hát nem hiszi, hogy a tehetség veleszületik az emberrel?

– A tehetség veleszületik, de hogy a művészetnek miféle terére jut, oda véletlenség löki.

Maga elé nézett. Aztán azt mondja:

– Hát hogy én mért lettem muzsikos? azt már nem tudom, mert igen korán kezdtem. Hanem hogy miért lettem magyar muzsikos, arra emlékezem.”

Erkel magyar muzsikos volt, bár családja holland származásúnak tartotta magát, és első tanítója egy lengyel emigráns. A Pesti Városi Német Színház karmestere kiválóan írt és beszélt németül, mégis, alacsonyabb jövedelemért is, átpártolt az új Magyar Színházhoz annak felépülése után. Fontosabb volt számára magyarsága, mint a pénz. Példáját megszívelhetnék sokan ma is.

² Idézet a Landerer & Heckenast nyomdában a márciusi ifjak által kiadott kiáltványból, a 12 pontból.

De térjünk vissza Gárdonyihoz, mit ír, miért is lett Erkel magyar muzsikusz?

„– Volt nekünk egy furfangos mindenesünk, akit én nagyon szerettem. Este is, ha csak tehettem, kiszöktem hozzá a konyhába és lestem minden szavát. (...) És amint ott ül bóbiskolva a tűzhely padkáján, hát hallom ám, hogy dúdol valamit. (...)

Én bámulva hallgattam, s a dal bűbája és szagatottsága megragad. Csodálkozva látom, hogy a dal egyességét ezek a szünetek nem hogy zavarnák, hanem inkább emelik. Pedig mondom, csak úgy halkan a foga közül dúdolt s magának, mint a macska, mert félig aludt.

Én aztán lefeküdtem, de soha ezt az estét nem feledtem el. Később is, hogy zenész lettem, sokat gondolkoztam ezen. Ebből értettem meg, hogy mi a rubató és hogy a metronómot, a taktusmérőt hova tegye a magyar muzsikusz? Csapja a földhöz!

Az az egyszerű parasztmindenes, aki írni-olvasni se tudott, az lett a vezetőm az egész pályámon.”

Egy egyszerű magyar ember dalla indította útjára, és ő lett az, ki megalkotta a magyar emberek dalát. A magyar lélek ünnepe, a gyönyörű muzsika, mely elkísér bennünket életünk során, *Himnuszunk*, melyet neki köszönhetünk. Imádság, mellyel minden évet kezdünk, győzteseinknek járó legfőbb jutalom, ünnepeink része. Szent zene, melyet a stadionokban felállva énekel a tömeg, s melynek megzavarása az udvariatlanság, a kulturátlanság netovábbja.

Az *Egri csillagok* írójának a *Himnusz* születéséről is van egy Erkel-adomája. E szerint Bartay András, aki a Nemzeti Színház direktora, a *Himnusz* megzenésítési pályázatának kiírója volt, egyszerűen bezárta Erkel

egy szobába azzal, hogy addig nem enged ki, amíg meg nem zenésíti Kölcsey Ferenc versét.

Az anekdota szerint a pályázat leadását megelőző napon mindössze egyetlen óra alatt készült el a mű.

Szép a történet, kár, hogy vélhetően nem igaz!

A *Himnusz* megzenésítésére kiírt pályázati munkákat benyújtásuk időrendjében, sorszámmal látták el. Mivel Erkel műve az egyes számot kapta, nem utolsóként, hanem éppen legelsőként adhatta be pályaművét. Pályázási szándékára utal az a tény is, hogy nem volt tagja a bíráló zsűrinek. Az idő tájt elképzelhetetlen lett volna, hogy őt kihagyják a bírálóbizottságból.

Ünnepelt, elismert zeneszerző volt, megnyerte a pályázatot. Mégsem a pályázat tette himnusszá a *Himnusz*t. A magyar közönség, a nemzet emelte fel művét a szent jelképek közé. Hiszen egészen 1903-ig Haydn műve, az osztrák császári himnusz volt az állami himnusz. Erkel művét többször is betiltották. Mindhiába. Az egyetlen állami himnusz a világon, amelyet semmilyen törvény, sem uralkodó, kormány vagy országgyűlés nem tett kötelező érvényűvé. Csupán alig több mint húsz éve, a rendszerváltás után került hivatalosan az alkotmányba. Nem a hatalom választotta ki jelképének, hanem a nemzet!

Erkel Ferenc zenéje elkísér minket mindenhová, bármerre járunk is a nagyvilágban. Hangjegyei láthatatlan tintával lelkünkbe íródtak. Útravalónk, melyet magunknál hordunk, bár sokszor nem is tudunk róla. Kevesen tudják, de útlevelünkkel a himnuszunkat is magunkkal visszük. Az adatlap borítójának dombornyomása a kézirat szövegének részletét tartalmazza, az útlevél lapjain pedig UV-fény alatt látszanak a zenemű kottái.

Erkelről beszélni nem más, mint a magyar lélekről beszélni. Megemlékezni róla, önmagunkon való elgondolkozás. Édesapám mondogatta gyerekkoromban, hogy figyeljem a *Himnusz*t, amikor játsszák, kihagynak belőle egy futamot. Sokszor eldúdolta. Aztán a Korona hazahozatala után már nemcsak a *Szózatot* lehetett hallani és énekelni, hanem a *Himnusz*t is úgy játszoták, ahogyan édesapámtól hallottam.

Gimnazistaként francia tagozatos voltam, és tanultuk a Marseillaise-t, a francia himnusz, ami nem más, mint egy vérpezsdítő induló. Aztán a híradóban Mitterrand elnök egyik reptéri fogadtatásán lassú, bánatos, vontatott zeneként hallottam viszont. Nem értettem és ma sem értem, miért kellett gyászzenévé lassítani az egykor pergő marseille-i dalt. Ma már tudom, hogy a magyar himnusz is lelassították a húszas években. A trianoni depresszió következményeként lett szokás lassan játszani. De tudják önök, hogy himnuszunkat eredetileg életteli ütemekkel írta meg Erkel? 1844-ben ezekkel az ütemekkel fogadta kitörő lelkesedéssel a magyar közönség. A magyar himnusz bizakodó, pozitív érzéssel teli műnek született, nem vontatott, lassú, szomorú alkotásnak.

Sohasem hallottam úgy a magyar himnusz, ahogyan Erkel Ferenc megalkotta. Itt lenne az idő, hogy eredeti formájában megismerjük nemzetünk szent zenéjét. Talán lesz zenekar, mely oly módon játssza el, és lesz karmester, ki úgy vezényli, ahogy ezt a muzsikát megkomponálták.

Erkel Ferenc a családján kívül a zenét és a sakkot szerette. A sakk-táblát, melyen bármely gyalog, ha útját sikerrel bejárja, átváltozhat azzá, amivé szeretne. Csupán hét lépést kell előre megtennie kitarón és bármi lehet, ami csak akar. S bár egyenként lépünk utunkon előre, társainkon múlik, meddig juthatunk. Egyedül elvérzünk, együttműködve nem veszthetünk.

Erkel zenéje egygé forrasztja a lelkeinket, s amíg a lelkek összeérnek, addig mindig lesz remény, nemzet és jövő!

Az emberiség több mint ezeröt-száz éve játssza a sakkot. Örök része a kultúránknak.

Erkel zenéjét több mint százötven éve játsszuk. Örök része a kultúránknak.

Fehér a papír, feketék rajta a hangjegyek. Tiszták.

Köszönöm, hogy meghallgattak!

Dokumentumok nyomán

Szőnyiné Szerző Katalinnal Elek Szilvia beszélget

A három nagy személyiség, Haydn, Erkel és Liszt évfordulójára rendre három egymást követő évben kerül sor, s ilyenkor, egy-egy jubileumi év alkalmával gazdagabbnál gazdagabb rendezvényeket, előadásokat, kiadványokat láthatunk, hallhatunk. A programok előkészítését minden esetben elmélyült kutatómunka alapozza meg, amelynek nélkülözhetetlen forrása a mindenkori hagyatéék. Jelen beszélgetésünk helyszíne igazán inspiráló; kétszáz éves, elsárgult színházi plakátok, kéziratos kották és múlt századi operettdivák rézmetszetei között ülünk ugyanis az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának helyiségében. Kalauzunk, Szőnyiné Szerző Katalin zenetörténész, aki 1994-től 2008-ig az OSZK Zeneműtárának vezetője volt, természetesen már régóta otthonosan mozog ebben a csodálatos világban. Először az Erkel-hagyatékról kérdeztem.

Szőnyiné Szerző Katalin: A Zeneműtár története érdekesen fonódik össze az Erkel-hagyatéék múltjával. Ugyanis a Zeneműtár mint külön gyűjtemény létrejöttét nagyrészt annak köszönheti, hogy 1904-ben az Erkel család eladta az akkor még a Nemzeti Múzeumban működő OSZK Kézirattárának a náluk őrzött kéziratos Erkel-hagyatééket. Itt érdemes megjegyezni, hogy amíg Liszt Ferenc a Zeneakadémiára hagyományozta könyv- és kottatárát, az az Erkel Ferenc, aki Liszt elnökségével párhuzamosan a Zeneakadémia első igazgatója volt, nem a Zeneakadémiára, hanem a Nemzeti Könyvtárra bízta hagyatékát. Mivel ezzel a hagyatékkal a Nemzeti Könyvtár gyűjteményébe egy olyan nagy, összefüggő kottakézirat-egység került, amelynek kezeléséhez már komoly zenei végzettséggel rendelkező szakemberek és külön tárolási módszer volt szükséges, a könyvtár vezetői elhatározták egy önálló zeneműtár létrehozását. Sajnos közbeszólt a világháború, majd Trianon, ezért végül 1924. május 1-jén nyílhatott meg D'Iszo Kálmán vezetésével a Zenei Osztály, amely fő feladatának tekintette, hogy a már korábban a nagyállományban és egyéb helyeken meglévő zenei egységeket egy külön gyűjteménybe szervezze. A könyvtár még ebben az évben megjelentette Erkel Ferenc zenei leveleinek annotált bibliográfiáját, vagyis a tőle származó és a neki írt leveleket, és egy másik kötetben megkezdődött a zenei kéziratok feldolgozása. Különös és megható, hogy az Ms. mus. 1 jelzetű mű éppen a *Hymnus* kézírata, vagyis a *Hymnus* 1844-ben beadott pályázati példánya.

Elgondolkodtató, milyen kevés műve jelent meg Erkelnek még életében nyomtatásban, s halála után is hány évtizednek kellett eltelnie, mire megérették a feltételek egy tudományos Erkel-összkiadás beindításához. Vagyis fájóan hiányzott egy olyan tudományos, a kutatók és a zenei világ számára kézbe adható nyomtatott partitúrasorozat, melyből egy olyan Erkel-hagyományt lehetett volna a világ elé tárni, amely méltó Erkel nevéhez és ahhoz a művészi színvonalhoz, amelyet neve a magyar, és tegyük hozzá, az európai operatörténetben is képviselt.

E. Sz.: *Ugye jól tudom, hogy a Bánk bánt a II. világháború óta ismét eredeti formájában a tavalyi évadban mutatták be színpadon Magyarországon, s az első autentikus budapesti előadásra pedig idén novemberben, éppen Erkel születése napján kerül sor?*

– Igen, pontosan így van. Ennek egyébként egyrészt szerzői jogi oka van, hiszen 1943-ban lejártak a szerzői jogok, és ezt kihasználva a hivatásukban és meggyőződésükben hívó, és tegyük hozzá, jóakarattal közreműködő Oláh Gusztáv, Nádasy és Rékai triász oly módon modernizálta zeneileg és dramaturgiailag – elsősorban Katona drámájához közelítve – a remekművet, hogy hosszú időre megalkották a XX. század második felére érvényes általánosan ajánlott *Bánk bán*-olvasatot. Az 1993-as Erkel-centenárium tájékán viszont már egyre több kolléga vitatta az ő *Bánk bán* elvetését. Legalább CD-n és kitűnő előadóművészekkel megszületett az első hangzó szembesítés. Kiderült, amit sokan sejtettünk, hogy ha annak idején már az 1861-es *Bánk bán* is nagy sikerrel tudott megszólalni, akkor vétek elvetni az eredeti verzió klasszikus értékű, örökbecsű zenei anyagát.

– *Ezek szerint az összkiadás ügye, ha lassan is, de mégiscsak előtérbe került, és megjelentek az első nyomtatott partitúrák. Ha jól tudom, az előkészületekben önnek is jelentős része volt.*

– Igen. Amikor én 1989-ben a könyvtár Zeneműtárába kerültem, egyik elsődleges munkámmá vált, hogy ebben az óriási hungarica gyűjteményben többek között Erkel gyűjteményét is gondozzam, s a kiállítások, évfordulók kapcsán azt, amit ebből fontosnak tartok, kollégáimmal felmutassam. Ez az Erkel-gyűjtemény akkor már nemcsak az előbbieken említett Széchényi könyvtári hagyatékából állt, hanem kibővült Erkel karmesteri működésének teljes kottarepertoárjával, saját operáival is, azzal az anyaggal tehát, mely 1981-ben, az Operaház rekonstrukciója idején a Zeneműtárba került. Ez az úgynevezett „használaton kívüli kottatár”, vagy népi nevén „Bánya”, 1984–85-ben a budai Várba került, az Országos Széchényi Könyvtár jelenlegi épületébe. Amikor azután a Zeneműtár vezetését 1994 januárjától átvettem, az én feladatom lett ennek a hatalmas, addig még rendezetlen 300 polcfolyóméternyi anyagnak a könyvtári rendezése. Tudományos akadémiai pályázattal négy éven át, fiatal zenetudósok bevonásával sikerült az első „nagyrend” megalkotása: a nemzeti színházi magyar szerzők operarepertoárjának leválasztása, lapról lapra való végigolvasása, könyvtári állományba vétele. Ennek eredményeként ma már tudományos szempontból is értékelhető könyvtári rendszerben található és szolgáltatható a régi Nemzeti Színházról örökölt muzeális kötetek.

Az Erkel-hagyaték digitalizálását ehhez a projekthez szervesen kapcsolódva már egy következő ütemben kezdtük el. Immár a Zenetudományi Intézet vezetésével, és szintén egy négyéves pályázat keretében, még hozzá úgy, hogy az Erkel-kéziratokhoz kapcsolódóan az OSZK Színház-történeti Tárának Erkel-színpadképeit, -jelmezterveit és egyéb színházi vonatkozású dokumentumait is rögzítettük digitálisan, mintegy 80 ezer felvételen. Ez olyan háttérmunka volt, ami kevésbé látványos, amelyről kevesen tudnak, ugyanakkor e nélkül a csapatmunka nélkül, korszerű módszerekkel az Erkel-összkiadást aligha lehetett volna elindítani. Mondhatni, hogy a hazai zenei összkiadások történetében korszakváltást jelentett az a tény, hogy a sok helyről összegyűjtött források

összehasonlítható zenei anyagát – hosszú mikrofilmcsíkok, xeroxok megfelelő ütemeinek a nehézkes kikeresése és összevetése helyett – mára már egyetlen kattintással egymás mellé rendelhetjük a számítógép képernyőjén. Mindannyiunkat, akik ebben a pályázatban részt vettünk, az hajtott, hogy a 2010-es Erkel-évfordulóra felgyorsítsuk az előkészületeket, s elkészülhessen legalább az operakiadások első sorozata. S ez így is lett; nagy nemzeti intézményeink összefogásával, remek közreadókkal, a Rózsavölgyi-cég kiadásában megjelenhettek a *Bátori Mária*, a *Hunyadi László* és a *Bánk bán* kötetei.

– *Mi van még hátra, melyek lesznek a következők?*

– Tudomásom szerint a *Sarolta* lehet a következő nyomtatásra váró mű, de a végleges sorozattervet az újabban előkerülő források, Erkel Gyula hagyatékának még ismeretlen darabjai módosíthatják.

– *Térjünk vissza újból az évfordulók megünneplésére! Ön már számos korábbi nagy évforduló alkalmával készített emlékezetes kiállításokat, gondoljunk csak a Haydn-kiállításokra, például Le Mans-ban, vagy itt Budapesten a Széchényi Könyvtárban az 1993-as centenáriumi Erkel-kiállításra. Ebben az évben is egyik gazdája volt egy Erkel-kiállításnak, amelyet elsősorban Erkel zeneakadémiai működésének szentelt, helyszínül azt a Régi Zeneakadémiát választva, amely otthont adott valamikor Erkel és Liszt Zeneakadémiájának.*

– Igen, nagy öröömre szolgált Domonkos Zsuzsa, a Liszt Ferenc Emlékmúzeum igazgatónőjének felkérése, hogy most Erkel zeneakadémiai igazgatói szerepével foglalkozzam. Annál is inkább örültem a feladatnak, mivel ez volt az a téma, amellyel korábban, zeneműtári minőségemben még nem foglalkozhattam.

– *Nagyon időszerű ez a kiállítás, hiszen aligha tudja az emberek többsége, hogy mennyit is tett Erkel a hazai zenei és kulturális életért. Azzal pedig végképp nem lehetnek tisztában, hogy a Zeneakadémia létrehozását is elsősorban Erkel Ferencnek köszönhetjük. Benne nemcsak az intézmény alapító igazgatóját, hanem egy különlegesen kiemelkedő, kiváló tanár egyéniséget is tisztelhetünk.*

– Igen, a Kézirattárban őrzött s ezen a kiállításon kiállított levelekből kirajzolódik egy olyanfajta tanári arcél, amely számomra is meglepetésként szolgált. A mindennapok küzdelmei között – az alapítással járó gondok, a szervezés, az órabeosztások, a kicsi tanári fizetések, a különböző intrikák, a protekciókérések, az épülethiány, pénzhiány, tehát ezen problémák közepette, amelyek teljesen olyanok, mint amelyekkel ma is nap, mint nap szembesülünk – Erkel hihetetlen diplomáciai érzékkel oldotta meg a szinte megoldhatatlant. Csodálatos belső ereje, hite és megkérdőjelezhetetlen elkötelezettsége volt. Kitűnő tanár, s egyben fantasztikus zongorista lehetett, aki Pesten például bemutatatta Chopin *e-moll zongoraversenyét*. Kisvárosokból érkezett Pestre, és aztán nem akart innen elmenni, sehova máshova. Mindig itthon akarta a hazai zenei életet szolgálni.

– *Mondhatjuk tehát, hogy Erkel az örök magyar dilemma megtestesítője? A menni vagy maradni kérdésére gondolok, vagyis arra a problémára, amellyel a mai napig küzdenek honfitársaink; itthon maradván szívósan küzdeni, a tehetség ellenére vállalva az ismeretlenséget, vagy külföldre menve, távol a hazától hírnevet szerezni...*

– Igen, ez Erkelre teljes mértékben érvényes. Igaz, hogy neve egyszer-egyszer felbukkan például Bécsben, de már Párizsban nem járt szerencsével, s nem is akart aztán soha külföldre menni. Persze, az ő külföldi – lehetséges – karrierjébe alaposan beavatkozott az akkori politika is. Olvashatjuk a korabeli bécsi lapok tudósításáiban, hogy még a negyvenes évek elején bölcs várakozással nyugtázták Erkel berobbanását a magyar zenei életbe, de amikor egyértelműen látták már, hogy milyen hatalmas személyiség – ez ugye a *Himnusz* megszületése utáni időkre tehető –, ott akadályozták, ahol csak lehetett. Nem véletlen, hogy legszebb operái, kamaraművei – az alkalmi és gyenge megszólalásokat nem tekintve – Bécs határán túl nem tudtak a világ operaházaiba, koncerttermeibe eljutni.

– *Óhatatlanul felvetődik az emberben a kérdés, ha az akkori Zeneakadémia működésére gondolunk: milyen kapcsolat is lehetett Erkel és Liszt között? Liszt ugyanis épp annak a bizonyos másik fajta művész típusnak a képviselője, utazó világpolgár, mai szóhasználattal élve, valódi sztár volt.*

– Amikor ők a Zeneakadémián egy épületben laktak – Liszt az első emeleti lakosztályban, Erkel pedig a második emeletiben –, Liszt ment mindig fel Erkelhez, még hozzá naponta. Kikérte tanácsait, bevonta döntéseibe. Ha pedig külföldön tartózkodott, levélben tette meg mindezt. Liszt saját tanítványait is Erkelre bízta távollétében. Ez egy kölcsönös megbecsülésen alapuló kapcsolat volt. Mindketten becsülték a másikban azt, ami öbelőlük hiányzott. Liszt például soha nem mérkőzhetett azzal a kapcsolatrendszerrel s azzal a mérhetetlen szeretettel, ami Erkel itthon körülvette. Erkelnek viszont, azért mert itthon élt, nem lehetett meg az a világra való kitekintése, nyitottsága, ami Lisztnek természetesen volt.

– *Erkel hazafiságáról, hazaszeretetéről, a magyarság iránti elkötelezettségéről sokat hallhattunk már. De vajon a dokumentumokból nyomon követhetőek-e életének azok az állomásai, amelyek során e szép vonásai kialakultak?*

– Hogy magyar zenésszé váljon, ehhez az kellett először is, hogy a háromnyelvű Gyulán gyermekeskedjen, majd pedig Pozsony után Kolozsvárott is befogadják, fontos feladatokat bízzanak rá. Hogy pontosan mikor került Kolozsvárra, nem tudjuk, csak azt, hogy 1834–35-ben hagyta el a várost. Itt a magyar arisztokrácia köreiben dolgozhatott, akik sokkalta inkább magyarok voltak mindig, mint például az ország nyugati részén élő főuraink. Erkel mint fiatal ember Kolozsvárott kapta meg a sorsdöntő érzelmi és zenei impulzusokat, a magyar zenész hivatását. Abban az erdélyi városban, ahol 1822-től már magyar nyelvű kő színház működött, és a magyar nyelvű operajátszás alapjait is lerakták az első magyar dalművekkel. Ezekről a gyökerekről legszebben saját szavai beszélnek:

„Ami vagyok, azt mind Kolozsváron töltött éveimnek köszönhetem. Ott műveltem ki magam zongoraművésznék, ott tanultam legtöbbet, ott lelkesítettek, ott kötötték lelkemre a magyar zene felvirágoztatásának ügyét és ott telt meg szívem a szebbnél szebb magyar-székely népdalok árával, melyektől nem tudtam többé szabadulni, s nem is nyugodtam meg addig, míg ki nem öntöttem lelkemből, amit már akkor éreztem, hogy ki kell öntenem.”

– *Erkel Ferenc évfordulója kapcsán mi az a gondolat, amelyet a mai kor embere tanulságul megőrizhet magának?*

– Széchenyi István használja naplójában több helyen azt a kifejezést, hogy „élettudomány” kell a dolgok, a közjó előmozdításához. Ez azonban nem azonos a mai értelemben már csak pejoratívan alkalmazott „életművészet” szóval. Azt gondolom, hogy Erkel és korának számos más nagy személyisége, mint Széchenyi és Liszt is, a szó szoros értelmében az élettudomány kiváló művelői voltak. Tudták, hogy egy probléma megoldásához milyen eszközökhöz folyamodjanak. Nem a kifogásokat keresték; mindig jó érzékkel tudták, hogy kihez kell fordulni, milyen taktikai lépéseket kell megtenni, hogy a nagy ívű tervek-ből valóban megvalósuló művészeti, tudományos élet szülessen. Így ezeknek a dokumentumoknak, a kiállításokon látható forrásoknak egyik kézzelfogható értelme az, hogy a bennük rejlő tartalom a mai embernek is fogódzót, ösztönzést és saját életére vonatkozó példát mutasson.

Csorba István

A Himnusz és a Szózat védelmében

Két nemzeti énekünk máig ható népszerűséggel él a magyar anyanyelvű népesség ajkán honunkban és a más országokban élő honfitársaink körében.

Hallgatjuk, „énekelgetjük”, ki-ki a maga módján, lelkesen, megszokásból, vagy sehogy. Számos alkalommal – állami, egyházi, iskolai stb. – ünnepségeken, évfordulókon hangzanak fel ezek a felemelő dallamok. Hol hangszórón keresztül, hol élő zenekar játékaival, olykor spontán, egy vállalkozó szellemű énekeshez csatlakozva, a templomokban orgonakisérettel.

De mintha manapság megcsappant volna a lelkes, fennhangon való, aktív, közös éneklésükben való részvétel!

Az elmúlt évtizedekben tudatosan is háttérbe szorították mindkettőt. A *Himnusz*t még csak-csak lehetett hallani, játszani, énekelni, de a *Szózat*ot – nagyon kevés kivételtől eltekintve – száműzték a magyar közéletből. Közismert tény, hogy még Kodály Zoltánt is felkérték annak idején egy új magyar himnusz komponálására, aki persze nem állt kötélnek. Ugyanakkor az *Internacionálé* vagy a szovjet himnusz szinte kötelező jelleggel szerepelt az állami és iskolai ünnepségeken.

Többször tapasztalt, lehangoló élményem volt az, amikor a műsorvezető a következőt jelentette be: „Most pedig hallgassuk meg a *Himnusz*t” – és eljátszotta egy zenekar, vagy hangfelvételtől hangzott el énekelhetetlen magasságban.

Manapság – úgy tapasztalom – ismét ébredőben van társadalmunkban egyre szélesedő körben az egészséges, torzításoktól mentes, őszinte nemzeti öntudat, a jó értelemben vett hazapártolás, hazaszeretet érzése. Két nemzeti énekünk újraélesztésével méltón hozzájárulhatnánk ehhez a nagyszerű mozduláshoz, ha minden lehető alkalommal és helyen tisztán, lelkesen, csengő énekhangokon szólalnának meg az ünneplők közös részvételével, ezzel is kifejezve nemzeti összetartozásunkat.

Mindezekhez elsősorban a kulturális kormányzat egyetértő támogatására, pártfogására, elhatározására van szükség. Továbbá be kell vonni ebbe a munkába országunk muzsikusait, énektanárait, karvezetőit, zenekarvezetőit, akiknek a segítségével a kitűzött cél megvalósítható. Szakmailag a következő tennivalók szükségesek:

1. Ha élő zenei kíséret járul az énekekhez, akkor annak hangneme a két „b” előjegyzésű B-dúr hangsor legyen! A többnyire 4 hanggal feljebb leírt és használt kottákat e szerint kell transzponálni! (A keresztény egyházak korál-könyveiben megtalálhatók a B-dúros orgonalejtések!)

2. Ha hangfelvételen – énekkar vagy zenekar előadásában – hangzanak fel, akkor is kizárólag a fenti magasságú feldolgozást lehessen használni! (Jó volna, ha a Magyar Rádió Énekkara és Zenekara készítené egy ilyen felvételt, ami azután széles körben elterjeszhető lenne!)

3. Ha nem áll rendelkezésre kíséret vagy felvétel, akkor fel kell kérni egy jó hangú énekest, énektanárt a dallamok megfelelő magasságban való elkezdésére.

4. Kezdetben, egy jó ideig, az alkalmak moderátorainak fel kell szólítani a résztvevőket a közös éneklésre!

5. A médiában (újságok, tv, rádió stb.) többször meghirdetve kapjon hangot, biztatást ez a törekvés!

Mindnyájunk önzetlen odaadásával és segítségével – Erkel Ferenc emléke előtti tisztelgő főhajtással, születésének közeledő 200. évfordulóján – ismét méltó helyet foglalhatnak el nemzeti énekeink egész társadalmunkban, mindennapi életünkben, közös összejöveteleinkben.

Böjthe Pál

Remi

Darvas Ferenc nyugalmazott vasúti tisztviselő, életének nyolcvanhetedik évében úgy döntött, elegendő időt töltött a földön, ideje megtérnie őseihez.

A gyerektelen, már régóta előzvegyült úr déli sétája után otthon tartózkodott. Helyére rakta az ide-oda letett néhány holmit, elmosogatta ételhordó edényét, a tányérokat, evőeszközöket. A megürült konyhaasztalról levette a rádiót, ráérős léptekkel az előtérén át a szobába ment. Az éjjeliszekrényre helyezte a rádiót, az ágyról levette a takarót, gondosan összehajtva a közeli székre tette. Szuszogó mozdulatokkal tiszta ágyneműt húzott, a párnát kellő magasságba rázta, a paplan sarkát hívogatón félrehajtotta. Bekapcsolta a ház egyetlen hangforrását, a fotel kényelmes ölébe húzódva látszólag a délutáni magyar adást hallgatta. Más napoktól eltérően, most értékeletlenül koppantak a hangok a falaknak. Fülére láthatatlan kapu csukódott, így védve az elmét, hogy bármi megzavarhassa az utolsó stratégiai húzás megszervezésében. A kulcskérdés, amire minden épült, elegendő időt kapjon dolga elvégzéséhez. Senki meg ne zavarja, ne keressék őt, ameddig a nagy álom súlytalansága ölébe nem veszi. Az otthonon belüli teendőket egyetlen huszárvágással ágyban fekvésre cserélte. A kinti világ bonyolította a dolgát. Ha valakinek feltűnik tartós hiánya, talán bekopog. Jól tartotta magát. Maga ment nap mint nap a közeli ruhagyár étkezdéjébe, megmászta a két fordulóra osztott huszonkét lépcsőfokot, türelmesen kivárta sorát, amíg a három egymáshoz fűzhető edénybe beteszik az ebédet és vacsorát, majd „Kezét csókolom, aranyom” köszönéssel távozott. Tudta, onnan nem fogják keresni, hiszen annyian járnak, kinek tűnne fel a hiánya? Alaposan átgondolt újból és újból minden mozzanatot. Megkönnyebbülve állapította meg, elegendő lesz a kettős bejáratot egymásra csukni, s a konyhaablakot megnyitni, mintha szellőztetne. Felállt, kiment az előszobába. Valamennyit álldogált, miközben azon tűnődött, mozgalmatlan jelenléte hitelesítése érdekében vajon kitegye-e az ablak alatt álló apró asztalra a kövérkét. Ha most megöntöznék, elegendő lenne. Nem vízigényes, nem hervad. Becsukta a külső ajtót, majd a belsőt. Nem zárta be.

– Most már mind együtt maradunk, nem teszek ki senkit – döntötte el.

Belépett a konyhába, az ablakot kitámasztotta, a színes fátolyfüggöny alját kilengette a napsütésbe.

– Te mehetsz – bocsátotta útjára.

Megfordult, egyenesen előrenézve visszasétált a szobába. Az ajtót becsukta, leült a fotelba. Később az ágyban feküdt, frissen borotválkozva, tiszta pizsama volt rajta, de hogy mindezt mikor tette, mikor történt, arra már nem emlékezett. Ő, aki örökmozgó volt világ életében – még akár tegnap vagy ma délelőtt- most mozdulatlanul hevert órák hosszát, ami egyáltalán nem esett nehezére. A rádió folytonosan beszélt, vagy éppen zenélt, magában maradván a múlt időben.

Darvas Ferenc nem aludt, ébren sem volt, nem gondolkozott, nem álmodott. Egyáltalán semmit sem tett, csak egyenletesen lélegzett. Az eltávozást

leheletnyi fal emelkedése jelezte, ami aztán egyre jobban és egyre gyorsabban vastagodott, áttörhetetlen bölcsőben ringatva megfáradt lakosát.

Így múlt el majdnem három nap. Úgy tűnt, a terv sikeresen kivitelezhető. De az építmények ritkán tökéletesek. Az ágyban fekvő köré vastagodó burok teste nem zárt kellőképp. Valahol repedés keletkezett, amelyen beszivárgott az élet zaja. A már nagyon készülődő Darvas úrnak hirtelen az az érzése támadt, képtelen megtenni az utolsó, legfontosabb lépést, mert valami állandóan visszahúzza. A háromnapos lebegés álomba csapott át. Magát látta, meg a karmyújtásnyira álló célt. Kívülről szemlélte mozdulatait, ám bárhogyan figyelte, nem találta, mibe akadhatott bele, miért nem tudja maga mögé gyúrni az arasznyi távot. Összeszedte türelmét, maradék erejét, részletes elemzésbe fogott. Akkor vette észre, hogy fejét hozzákötötte valaki egy falhoz. Roppant mulatságosnak találta a füléről lógó spárgát, amely alig engedte moccanni. Megpróbálta hirtelen mozdulattal elrántani. A madzag megnyúlt, visszaugrott eredeti hosszára, ismét megnyúlt. Jó játék ez, de mi közöm hozzá? – tűnődött a látottakon. Még jobban összpontosított. Akkor a spárga megmutatta magát teljes egészében. Betűkből állt, értelmét sikerült lassan megfejteni: A KOLOZSVÁRI MAGYAR OPERA MEGHÍVJA... Itt mindig visszaugrott eredeti hosszára, a végét nem tudta elolvasni.

Hirtelen kinyitotta a szemét. ...MA ESTE FÉL HÉT ÓRÁTÓL... Könnyűnek, erőtlennek és teljesen kiszáradtnak érezte magát. ...A NEVES TENOR FELLÉPTÉVEL... A rádióban ismételtették szabályos időközönként a rendkívüli előadás reklámját. A céltalan lebegés lassan leülepedett, három nap után először ismét gondolkozni kezdett. Az agya önműködően kapcsolt be, a gondolatok egymásba fonódva hirdették az életet. Mérheterlen lassúsággal leemelte magáról a takarót, majd ugyanígy felült. Lába erőtllenül nyugodott a szőnyegen, ő maga nagyon megfogyatkozva ült az ágyon. De az agya élesen működött, kérlelhetetlenül adva tudtára, a ma esti előadáson ott kell lennie.

– Meghallgatnám még egyszer a „Száz hős csatát küzdöttem én” – állt fel megadóan, roppant erőfeszítést téve. Megivott egy nagy pohár ásványvizet, néhány perc múltán még egyet. Éhséget egyáltalán nem érzett, eszébe sem jutott az étel. Elaraszolt a fürdőig. Nem mert beülni a kádba, attól tartott, esetleg nem tudna kiszállni. Lassú mozdulatokkal eltávolította borostáját, állva lemosta magát. Sötét színű öltönyt vett, szürke, keskeny szabású nyakkendő kötött hozzá. Ujjai egy pillanatig megálltak a szövetben domborodó, címerszerű díszben. Pontosan középre igazította a bogot.

A három napja szabadon engedett függöny kitaróan bolondozott a szellőben. Elhaladt a csukott ajtó előtt, kalapot emelt a közös udvar egyetlen ékének, a lendületesen terebélyesedő diófának, majd kilépett az utcára. Egyenletes lassúsággal lépdelt le a kilométernyi távot. Jegyet váltott, a pénztárosnővel épp úgy viselkedett, mint máskor.

– Köszönöm, kedvesem!

Leült a plakátoknak biztosított nagy kirakatüvegek előtti betonpárkányra, türelmesen várt. Talán órák teltek, talán csak egy angyal röppent el. Az utca zajával keveredő faltövi csendben megszólalt a művészeket figyelmeztető csengő, amely jól kihallatszott az épületből. A bejárat irányába hullámozó nagy embertömegben találta magát. Így sodródott a helyéig, az erkélyen az első sorba, a fal mellett. A nyitánynál és az első képeknél erős érzés kerítette hatalmába,

úgy érezte, muszáj fejét a bársonnyal bevont falnak hajtania. Bensőjében zengett a „Ha férfilelked...”, aztán többet nem hallott semmit.

Csak az előadás végén vette észre a személyzet a tragédiát. A városháza temettette el mint örökös nélküli elhunytat, a temetés rendes lefolyásáról egy különös akcentussal beszélő férfi gondoskodott. Mielőtt az ajtót lezárták volna, az idegen engedélyt kért, hogy magához vegye az elhunyt sakkjátékát. Némely tanácskozás után a hivatalosságok beleegyeztek, ám minden alapos keresés ellenére, nem került elő a játékszer. Így zárult az ajtó az elárvult lakásra.

Az udvaron álló diófa volt Darvas Ferenc öröme, és bosszúságának forrása is egyben. Áron, a néhány házzal arrább lakó gyerek rendszeresen besettenkedett az udvarra s felmászott a dús koronára. Nem tört, nem szaggatta a leveleket, az öreget mégis mérhetetlenül ingerelte az általa pimaszságnak minősített ismétlődő jelenet. Ő volt különben a közös udvar egyetlen lakója, aki ezt észrevette. Az is igaz, az egyetlen, aki mindig otthon tartózkodott. Egy napon a konyhaablaknál lógó függöny mögé ült, türelemmel kivárta, amíg megjelenik a gyerek. Bátor léptekkel vágott át az üres udvaron, néhány ügyes mozdulattal az ágak közé tornászta magát. Erre várt a lesen tartózkodó. Kezébe vette sétabotját, diadalmason kilépett az ajtón. Már a járdáról kiabálta:

– Most megvagy, Áronkám!

A gyerek mozdulatlanul húzta meg magát a sűrűben, de az öreget nem tudta átverni.

– Ha kell, holnap reggelig őrizlek – legyezett botjával az ágak felé –, azonnal gyere le!

Hosszas csend következett. Ezalatt, talán a reggeli rádióműsor ihletésére, az öreg taktikát változtatott:

– Na, te csirkefogó – szólt az ágak közé –, ha megmondod, ki volt Erkel Ferenc, büntetlenül elmehetsz. Még apádnak sem mondlak meg! – nyomatékosította ajánlatát.

A gyerek ösztönösen nem válaszolt. Megérezte, az ilyen fontoskodókat, akik állandóan fitogtatják tudásukat, nem kell félbeszakítani. A néma, anyagtalan tusa eltartott némely ideig, majd Áron egyet gondolt, gyors mozdulatokkal az alsó ágra ereszkedett, pontos ugrással a fűbe érkezett. Mire Darvas feleszmélt, már a kapunál állt. Hátát biztosítandó, fél szemmel hátralesett. Üldözője változatlanul a fenyegetőzés helyén posztolt. Fél lábbal a járdán, a nyikorgó kaput lengetve, azon tűnődött, vajon még heccelje-e az öreget, vagy elegendő lesz ez a zenei aláfestés. A következő lépést talán meg sem gondolta, inkább szikraként pattant elő. Elengedte a kaput, visszalépett az udvarba, a férfitől biztonságos távolságra megállt. Feléje hajolt, suttogva, de jól érthetően azt mondta:

– Ő írta a himnuszunkat.

Gyorsan lakatot tett a szájára és kiszaladt az utcára.

Néhány nappal később példátlan eset történt a Dézsma utcában. A felesége halála óta mindenkitől elzárkózó Darvas Ferenc öltönyt vett magára, nyakkendő kötött, mint hivatalba járása idején, a könyvespolcra levett egy szabályos, fából készült dobozt, ujjai közé szorítva azt, elhagyta otthonát. Mindig magasabb eszmék ápolgatása közt élt, csak a felesége tartotta a külvilággal a kapcsolatot. A szomszédjait sem ismerte. Áron nevét azért tudta, mert az eleven gyereket né-

hanapján még mások is szidták. Ösztönösen indult fel, a piac irányába. Lassan ment, figyelmesen benézett minden alacsonyabb kapu fölött. Néhány számmal arrább megállt, belépett egy másik közös udvarra. Ez már nem véletlenül történt, ugyanis meglátta azt, akit keresett. Áron suhant be a sorház egyik ajtaján. A látogató megjegyezte magának a barna ajtót, pontosan addig ment. Leolvasta Keller Elvira nevét, majd bekopogott. Fiatal, kíváncsi tekintetű nő lépett elő.

– Tessék!

– Elnézést a zavarásért – mondta a férfi, mintha minden szót külön csomagolná ki selyempapírból –, ön Áron édesanyja?

Az asszony gyanakodva nézett a fiára. Egyedül nevelte szerelemgyerekét, ebben a jellegtelenségbe sorakozó apró lakásban. Udvariasan, ám közömbös hangon kérdezte:

– Miben segíthetnék?

Mivel a férfi nem szólt, csodálkozva kérdezte:

– Rosszat tett a fiam?

Ez színjáték volt, mert Elvira részletekbe menően tudott gyermeke csintalanságáról, de már belefáradt a hol megalapozott, hol túlbecsült panaszokba.

– Nem, nem – válaszolta kimerően az ajtóban álló.

A nő ismerte látásból az utcájából. Behívta. Rövid társalgás következett, kevés magyarázkodás, némely mentegetőzés, végül egyezség:

– Nem bánom, csak éppen terhére ne legyen, senkit ne zavarjon.

Attól kezdve Áron mindennap átment sakkozni. Soha jobbkor nem jöhetett volna a segítség. Szegény asszony sokat emésztette magát, vajon mivel tölti idejét egyedül a fia, amíg ő dolgozik. Ilyenformán mindenkinél fordulatot vett a nyári vakáció folyása.

Az első napot Áronéknál töltötték. Elvira hamarosan elment dolgozni, a nagyon zsenge és az idősödő férfiú kettesben maradtak.

– Hoztam egy sakkot, tudsz játszani? – tette az asztalra dobozát Darvas.

– Van egy barátom, vele szoktuk taszigálni a figurákat. Jól tud. Én csak az ő kedvéért játszom.

– Akkor itt a legfőbb ideje, hogy megverd!

Nagy gonddal nyitotta szét a megrepedezett táblát, a bábokat az asztalra tette. Tetszetős méretű, kopott, csontból faragott figurák sorakoztak. Játsszotak, s főleg beszélgettek.

– Apádat hogy hívják?

– Nincs nekem olyan.

– Az enyém is fiatalon halt meg – küzdött zavarával a vendég.

– Nekem nem is volt – tette hozzá a gyerek.

– Édesanyád vigyáz rád – próbálta elejét venni Darvas a bonyodalomnak.

Áron nem törődött az öreg szemérmességével:

– Mi csak ketten élünk. Jani bácsi szokott időnként hozzánk jönni, de ő sem marad éjszakára.

– Lépjél! – terelte a szót Darvas. És mostantól szólíts Feri bácsinak, jó? – tette hozzá.

A nap békésen telt el, majd az elkövetkező délutánok is Feri bácsinál. Áron érdeklődve fedezte fel, hogy a sakk nemcsak parasztok, lovak, vagy éppen vezérek ide-oda tologatása, hanem jóval több annál. A barátja már próbálta ma-

gyarázni neki, hogy meg kell gondolni a játékot, tervet kell szőni, de őt untatta. Most valamiért mégis felcsigázta s képzeletét. Aztán az egyre több játszma és egyúttlét egyebet is magával hozott. Oldódott a hangulat, a fiú merevsége alábbhagyott. Egy nap egyenesen rákérdezett:

– Tessék mondani, én hogy kerültem ide?

Az idősödő ember pontosan értette a kissé félszegre sikerült kérdés lelkét.

– Tudod, mi a nevem. Apámat ugyanígy hívták. S már több mint száznegyven éve, családkban egy férfi mindig a Ferenc nevet viseli. – Nagyobb szünetet tartott, s mint különben mindenhez életében, körülményesen kezdett a meséléshez.

– Tudod, fiam, szeretnék mondani neked egy történetet. Megkérdezheted, miért teszem, amire annyit válaszolhatok, csak így marad meg. Nem tudom, mennyi belőle a valóság, mit ragasztott hozzá másfél évszázad, de számomra fontos, mert a családhoz tartozik. Csakhogy a család utolsó képviselője én vagyok. Nem vihetem magammal. Neked pedig nem terhet hagyok hátra, mert érdekes, rövid, talán igaz. Ha hinni lehet a hagyománynak, a történet ezernyolcszázhuszonnyolc késő őszen kezdődött, amikor Darvassy Elemér fiákerest leintette Kolozsvár valamelyik utcáján egy fiatalember. A Külső Szén utcába vitette magát, ott kiszállt, de mielőtt eltűnt volna egy kapu alatt, megkérte a fogatost, két óra múlva jöjjön vissza érte. A kocsis, ha jól számolom, üknagyapám volt, a fiatalember pedig Erkel Ferenc, aki még máskor is igényt tartott a szolgáltatásra. Hogy kettőjük utcai kapcsolatával időközben mi történt, az ma már az enyészeté, de vagy négy évvel később együtt szekereztek el Brassai Sámuelhez. Mivel a zenész megkérte, várja meg, ükapám nem fogadott más utast. Igen ám, de szokás szerint, a két lángelme számára megállt az óra. Állítólag borzasztóan rossz idő volt, ami a szegény kocsist védtelenül találta. Végre, az ifjú művésznak eszébe jutott áldozata, megkérte Brassait, ha behívhatná egy percre a falak oltalmába. Bár eredetileg ez nem volt szándékukban, hiszen csak rövid egyeztetésre érkezett a tanár úrhoz, a meggyötört fogatos sok elhullott bábuval tarkított sakktáblát látott. A partinak vége lett, majd hazamentek. A sakktáblát, a faragott csontfigurákkal, Erkel magával vitte. És végül, a következő évben, a Szemerédre való elutazás előestéjén, még egyszer találkoztak. Elkocsiztak a Farkas utcába. Ott már nem kellett várni, de mielőtt végleg elváltak volna, Erkel előhúzta köpönyege alól a már említett sakk-készletet és Darvassy Elemér kezébe nyomta, emlékül.

A mesélő szünetet tartott, felállt, töltött magának egy kevés teát, Áron nem kért, majd visszaült az asztalhoz.

– Hogy mindebből mi igaz és mi nem, fogalmam sincs – nézett a gyerekre. – Arról is meg vagyok győződve, amennyiben egyáltalán akkor került a játék elődeim tulajdonába, hogy ükapám nem tudott sakkozni. Örvendett, ha egyetlen jószágával fenntarthatta a családját.

Áron az egyik, már levett bábut a kezébe vette. Mint már annyiszor, csodálkozva nézegette. Sohasem tudott betelni a faragott csont selymes fényével, a megkopott figurák inkább mesebeli lényekre, mintsem a nemes, keleti eredetű játék megszokott alakjaira emlékeztető jelenségével. Szerette érezni a súlyukat, és nem tudott eleget örvendezni, hogy annyira más ez a készlet, mint amilyeneket a Dózsa György utca sarkán álló üzletben látott. Ezek a részletekben, de erőteljesen jelentkező benyomások most hirtelen összefonódtak, szentül hitte, teljesen igaz, amit Ferenc bácsi az imént elmesélt.

– Mindenesetre – tette le az öreg a teától megbarnult, valaha fehér csuprát –, állítólag azóta van, hogy családjában minden generáció legalább egyik férfi tagját Ferencnek hívják. A családban volt még egy találkozó a nagy zeneszerzővel. Ez a leszármazott nélkül maradt, de valamiként mégis rokonom újságíró volt, aki Kolozsvárról került Pestre, de mire belendült volna az élete, meghalt. Ő találkozott Erkel Ferencsel, állítólag még ajándékot is kapott tőle, csakhogy ez az eset teljesen ismeretlen maradt az emberek előtt. Őt is Darvassy Ferencnek hívták.

Kis szünet után, tünődve hozzátette:

– Valamikor utána morzsolódott le a „sy”...

A gyerek egyelőre nem értette meg, mekkora kincset bízhatnak rá. A mesélő nem erőltette, örvendett, hogy annyi keresgélés után végre megoszthatja valakivel titkát. Bízott benne, a zsenge lélekben jó táptalajra talál. Gyermektelen lévén, és számba véve az egészében nagyon gyéren termő Darvasok fáját, tudta, a felesége és a saját halála után végérvényesen az enyészeté lesz a családi hagyomány. Sok éve várt a megfelelő emberre, akire rátestálhatná a szerény, ám mégiscsak patinás történetet.

Nem tudta, helyesen értelmezte-e Ferenc bácsi szándékát, vagy sem, mindenesetre Áron soha senkinek, még édesanyjának sem beszélt erről a történetről, vagy a játékszerről. Igaz, az asszonyt ez nem is érdekelte. Elégedetten vette tudomásul, hogy a fia ugyan csintalan, mint mindig, mégis valami – másnak nem, csak az anyai szemnek látható – lényeges változás történt nála.

Az évek nagyon hamar lepörögtek, Áron kiröppent az iskolából, dolgozni kezdett. A sakkozás nem maradt el, csak meggyérült. Aztán egy napon, s a rákövetkező hetekben az időközben teljesen megőszült mester hiába várta fiatal tanítványát. Végre összeszedte magát, átment Elvirához. Itt-ott ősz hajszálak jelezték: azért a még mindig fiatalos asszony felett is múlik az idő.

Évszázadok történetei sűrűsödtek össze Darvas sóhajában, aki nem tudta, miként kezdjen mondókájához. Az asszony észrevétlenül elmosolyogta magát, s görcsölő hasára szorította kezét. Így méregették egymást órákkal felérő néhány pillanattal. A nő bírta kevesebb ideig:

– Áron elveszett.

– Az hogy lehet?

A rövid kérdésből Elvira pontosan megértette, a vele szemben álló férfi anyyira kívül áll a dolgokon, a mindennapok valóságán, hogy kénytelen az igazságot mondani, mert minden más elhangzó mondat súlytalanul foszlódna az éterbe. Egy darabig mégis viaskodott magában, mondja vagy sem, hiszen így sem biztos, hogy lesz valami hatása. Márpedig a meddő talajra hulló kifecsegett titkok nagy sebeket hagynak maguk után.

– Kiszökött külföldre. Szerencsére, jól van. – Az asszony állt, hangtalan folytak a könnyei.

A férfi önkéntelenül egy tőle teljesen idegen mozdulattal válaszolt: kezét az asszony szájára tette, miközben magához ölelte.

Azon a napon Darvas Ferenc összecusukta a sakkot, hóna alá szorította, fölvitte a padlásra. A közös padlás legmélyén állt egy nagy láda – melynek tartalmát sok-sok évvel ezelőtt egyszer felleltározta, aztán többet soha nem volt kíváncsi rá –, abba beletette. Lement a létrán, lezárta a padlást. Lappancsát többet nem nyitotta meg.

Történetünk idején a hatóságok nem tudták, mit kezdjenek az elárvult házzal. Örökös nélkül eladni nem lehetett, eleinte nem merték senkinek sem kiutalni. Vártak: majd valamerre eligazodik a sorsa. Az odázással az eset mind jobban belekeveredett a bürokrácia útvesztőjébe, végül feledés telepedett rá. A magára maradt lakrész lassú pusztulásnak indult. A kellemes barackszínű meszelés sötétedni kezdett, a por és pókháló mindent beszótt. Mintha nem lenne elegendő ekkora átalakulás, a falakat mind nagyobb és nagyobb repedések hálózta be. A nagy lakáshiány kikerülte ezt az árva hajlékot. Mire a városháza valaki előkotorta az esetet s nyomozásba kezdett haszonszerzés céljából, a gyökeres változások megálljt fújta az ügyeskedőnek. Az új rendelkezések értelmében a magántulajdon jogaiba való helyezését kellett mímelni, a bizonytalan eseteknek alaposan a végére járni. Ilyenformán nem bizonyult jó üzletnek, a Dézsma utcai hajlékot békén hagyták. Az ezredforduló után a nagyon rossz állapotba került egész utcaszakaszt megvásárolta egy tehetős ember, részben már le is bontatott néhány épületet, de mire építkezésnek látott volna, elfogyott minden pénze. Az ajtó, ablak nélkül maradt, megbontott tetővel ácsorgó lakás-sor ismét várakozó állápontra zökkent vissza.

Az elmúlás e félig elvégeztetett, de vissza nem fordítható állapotában pózolt az utcasarok, amikor Keller Áron fia, Attila eljött a nagyanyjához vakációzni. Elvira asszony ugyanabban az udvarban lakott, ahol negyven évvel ezelőtt. Valamikor az idők folyamán megvásárolta az övével szomszédos lakást, és egybenyitotta. Életében ez volt az egyetlen nagyobb változás. Időközben férjhez ment Jancsi bácsihoz, ahhoz az emberhez, aki valahogy mindig a családhoz tartozott. Attila egyenesen nagyapámnak szólította. Áron, halaszthatatlan elfoglaltságára hivatkozva, most sem jött. Bensőjében gyógyíthatatlan seb maradt, hogy hajdanán már csak Darvas Ferenc gyász hírére érkezett, de képtelen volt munkamániájára kötőféket vetni, s néhány nap szabadságot otthon eltölteni. Mindig az édesanyját utaztatta magához, legtöbbször Jancsi bácsival együtt.

A fia nagyon szerette Kolozsvárt. Apjától eltérően, minden egyes esetet megragadott, hogy ideutazzon. Attila igazi művészlélek volt. Kevés csomaggal és nagy rajzfelszereléssel érkezett nagyanyjához. Az első napokban figyelmesen körbejárta a várost, megjegyzett néhány érdekesebb helyet. A feltérképezést követő reggelen arra ébredt, különös erővel dolgozik benne az alkotási vágy. Összeszedte a kellékeket, résnyi helyet sem engedve a lankadásnak, az utcasarokra ment. A diófa, mely az idők során hatalmasra terebélyesedett, kiváló témának ígérkezett. A félig bontott épületek, pince nélküli alapok, az ember magasságú gyommal benőtt telek izgalmasan kiegészítette a kompozíciót. Lépett a járdáról, keskeny ösvényt taposott addig a helyig, amely a legjobb perspektívát biztosította. Szabályos körben letaposta a parlagfű, laboda, óriásmályva, bürök, szúrósan csücsörítő csalán szövevényét, szétnyitotta állványát, rátette a rajztablát. Eleinte csak szemlélte a számára szokatlan, mondhatni hihetetlen látványt. Egy város közepén ekkora rendetlenség, pusztulás és egy gyönyörű diófa egyvelegével sohasem találkozott. Felosztotta, szakaszonként rajzolta a terepet. Nap nap után egyébvel sem foglalkozott. Néha, ha már a gyomra kibírhatatlanul követelőzött, hazaszédelgett falni egyet, aztán szaladt vissza.

Egy délután, ahogy visszatért nagyanyjától, nem találta a rejtékhelyén a felszerelését. Amint keresgélte, egy férfiba ütközött. Az szúrósan nézett rá, majd

emelkedő hangnemben beszélni kezdett egyre hangosabban. Attila egy szót sem értett. Egy idő után valami csoda folytán felfogta a barátságatlan ember, hogy hiába ordibál ily módon, nyelvet váltott:

– Mit keresni itt? Magánterület! Tilos jönni! Kinek dolgoz? Megfogni, baj lesz! – rázta az öklét. Odalökte Attila holmiját. Miközben ő a járda felé tartott, kíváncsian kiabált utána:

– Honnan vagy? Hé, te honnan jönni?

De Attila szótlánul hagyta el a területet. A nap további része nehezen telt. Olyan jól megszervezte az egészet, a részmunkákra alapos tervet épített, s amikor végre láthatta volna az eredményt, egy bőszt atyafi tönkretett mindent. Elmesélte nagyanyjának a történeteket, aki válaszul rövid felvilágosítást tartott a helyi szokásokról, a hirtelen megtollasodott emberek magatartásáról. Attilát nem hatották meg az elhangzottak, késő éjszakába nyúlóan kereste a megoldást. Reggelre új tervvel állt elé. Valójában a régi volt két változtatással. Vízet, ételt vitt magával, és más helyet választott a rajzhoz. Korán indult, remélve, nem ütközik senkibe. Egy kicsivel arrább, a hajdani tizenkilences szám alatt tért le a bozótba. Végigment a falak előtt. Az utolsó, ajtó nélküli kereten belépett. A tetőnek ez a része fedetlenül bámult az égre, jól látszott, a hajdani konyha létráján fel lehet jutni a padlásra. Óvatosan tett minden lépést, szerencsésen érkezett meg. A diófa új arcát mutatta. Örömeben majdhogynem hálálkodni kezdett a tegnapi történetekért. Most már nem érte be a készen talált képpel, újabb perspektívák keresésére indult. A padlás mélye egyre sötétebben tátongett, de ahogy a cserepeket imitt-amott megemelgette, a diófa mind szebben tündökölt. Gondolatban az állványának kereste a helyet. Felegyenesedett, a félhomályban megpróbálta kitalálni azt a kis területet, ahol a leképzett tér a legtökéletesebben találkozhatna rajzlapjával. Észrevette, hogy az épület végén a padlás vonala megtörik. Az utólag hozzátoldott lakrész kiugrott az arcvonalból, mint félreacsapott kucsma illeszkedett a tető ezen része a hosszú gerinchez. Tovább nem tűnődött, rögtön felmérte, onnan lesz a legmegfelelőbb kilátás. Nem várt akadályba ütközött. Valamikori gondos kezek a jövőre s az idő múlásával járó romlásra gondolva, tartalék cserepeket raktak föl két hosszú sorban. Ugyanaz a Darvas Ferenc hordta ide hajdanán, aki korábban idehúzta a megörökölt nehéz ládát.

Attila máris rajzolt volna, de a láda jelenléte, ismeretlen tartalma izgatta fantáziáját. A lécekről leemelt néhány cserepet, a természetes fényénél leltározni kezdte a vasazott fedél alatti világot. Legfelül egy megkopott, repedezett, hatvannégy mezős doboz állt. Kiemelte a sakkot, felnyitotta. Kopott, súlyos, csontból faragott bábok néztek vissza rá. Néhányat kivett, művészszemmel vizsgálta a tetszetős formákat. Ő nem ismerte ennek a játékszernek a történetét, hát csak úgy méregette. De tetszett neki, s ezért alaposan szemügyre vette mindenhol. Így fedezte fel az egyik belső peremre tussal vésett írást: *Darvassy Ferencnek barátsággal Erkel Ferencről.* Valaha egy évszám követte, amit elnyelt a meghasadt fa. Visszatette, a láda többi lakóját vette szemre. Túlméretezett köntöst adtak a szerény holmira. Néhány ruhánemű, kopott cipő, egy pelerin, valamint – ha jól nézte – egy szakadt esernyő burkolózott porból, pókhálóból és dohból szőtt lepelbe. A ládában tünetően külön állományt alkottak a könyvek, szétmálló újságok. Attila kíváncsian túrt

a papírok világába. A könyvek közt egy köteget talált, amely borítékszerű, foszladozó tasakba volt csomagolva. Kézzel írott szöveget olvasott le róla: HARMONIA Zenészeti Hírlap, Kalap u. 16 sz., Budapest. Kacziány Géza Felelős Rovatszerkesztő Úr sk. Türelmetlenül, de óvatosan bontotta ki a soha el nem küldött levelet.

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Megbízását teljesítettem, örvendve tudatom, sikerült megszólaltatnom Erkel Ferenc urat. Megkövetem Önt, ha úgy érezné, nem lapjának arcéléhez illő az írás, de különös eset ez, be kell látni. Kivételesen történik meg, az ország legmegbecsültebb zenésze, valaha az első sakkozója is volt. Ebből merítettem a bátorságot, hogy ezúttal a sakkon legyen a hangsúly, és ne a kottán, színesítendő a lap olvasnivalóját. Reményemnek adok hangot, mely szerint a „Harmonia” valamely legközelebbi megjelenésében helyet kaphat majd szerény írásom. Elnézését kérem a furcsa utaztatásért, a kért írást Kolozsvárról kell küldenem, minek előtte Pesten voltam, s ott közelebb levend a tisztelt cím, de bizonyos családi kórságok miatt lóhalálában vágtáztam haza, majd’ megkésve. Így is szomorú jelentés lett a vége. Én magam ágynak esve várom a napok telését, a pesti találkozó előtt (mármint E. F. úrral), nagyon átáztam, s a hazafelé tartó úton a megfázásom súlyosbodott. A legelső alkalommal küldök mindent, s erősen várom írott vagy nyomtatott válaszát!

Az Ön híve,
Darvassy Ferenc

Attila megértette, egy tragédia bizonyítéka ez az el nem küldött levél. Valóban, a nagy zeneszerzőről írt cikk sohasem jutott el a Harmoniához, sőt, soha el sem hagyta Kolozsvár területét. Röviddel a megírása után Darvassy Ferenc belázasodott, hűlése tüdőgyulladásba csapott át. A heveny folyamat derékba törte a fiatal életet. A temetést követően holmiját utazóládájában hagyták. Megtalált írását, könyveit, s még néhány tulajdonában lévő apróságát anyja összeszedte, a többi holmi mellé rakta, s a ládát felvitette a padlásra. A továbbiakban a ládának félmostoha sors jutott. Valaki mindig megörökölte és szorgalmasan magával hurcolta, de soha senki fel nem leltározta a tartalmát. Ez alól egyetlen kivétel Darvas Ferenc, aki pontosan ismerte a szerény holmi minden darabját. De ő is ott tartotta, ahol elődei: a padláson.

Attila, akit otthon teljességgel magyar szellemben neveltek, megfélekedett a rajzolásról. A gondosan összerakott papírokat szétnyitogatta, s a félretolt csepepek fényében olvasni kezdte a kéziratban maradt újságcikket.

„Nem tudom, a Tisztelt Olvasó ismeri-e azt a nagyszerű érzést, amikor egyetlen lépést kell megtennie rég óhajtott célja elérése érdekében, s erre a nála lévő meghatalmazással minden esélye megvan, de mégsem teszi meg azt. Vagyis halogatja, ameddig lehet, csak távolról szemléli a nemes célt. Így történt velem a minap, amikor is, a főszerkesztő úr személyes megbízásából belépést nyertem a nagy sakkeseményre, s végre – anélkül, hogy valaki számon kérhette

volna tőlem, mit keresek ott, vagy mint az ilyenkor lenni szokott, fontoskodott volna nekem – bátran Erkel Ferenc úr elé léphettem. Egyelőre még nem tettem meg, kényelmes helyet választottam, ahonnan figyelemmel követhetem az est eseményeit, de leginkább szemmel tarthattam nagy zeneszerzőnket – aki sakkozóként nekem éppoly nagyság –, így adódván mód némely percekét még idegenként aurájában időzni. Érkeztemkor a mester éppen játszott. Csendesesen ült az asztalnál, figyelt és pontosan lépett. Nem szivarozott, a játékot követte. Tulajdonképpen azt hiszem, a négyzetes mezőn és a bábukon kívül minden megszűnt számára. A parti végén, amelyet megnyert, fölállt, helyét átadta másnak. Akkor léptem oda, bemutatkoztam és elmondtam jövetelem célját. Zene-költőnk készséges volt szerény személyemmel szemben.

Egy egész délutánt és estét tölthettem társaságában. Néhányszor megkérdeztem, hogy esetleg nem lennék-e terhére, de mindannyiszor kedvesen biztosított, szó sincs róla. Figyelmesen követtük a váltakozó partikat. Ha az alkalom kedvezőnek tűnt, megkérdeztem ezt-azt, amire a mester válaszolt, aztán nagyokat hallgattunk. Bőven adódott idő Erkel úr minden gondolatának lejegyzésére. Maga a beszélgetés, néhány percbe sűrítve, imigyen zajlott le:

Bevezetőként azt mondtam, nem példa nélküli, hogy a művészetek, vagy akár tudományok területén nagyot alkotók remek sakkozók. Én ezt tudom, sőt látom, de mégis szeretném, ha ennek okára a Mester adna felvilágosítást.

Erkel úr válasza némely szünet után érkezett: – Tudja, a zene és a sakk szorosan összefüggnek. Vagy inkább azt mondanám: rokonok. Akár szeretik egymást, akár nem, egy tőről fakadnak, ezek ugyanis olyan szellemi termékek, amelyeknek egyike sem szóbeli jellegű, és elvontak. Van még egy nagyon fontos hasonlóság: néhány hangjegy, néhány sakkbáb a lehetőségek végtelenjét kínálja nekünk. Mondjon nekem ezeken és a betűk világán kívül valamit, amelyben ily kevés eszközzel kézhez kapjuk a végtelen lehetőségét!

Ezen hosszasan elmélkedtem, majd az éppen folyó parti másfelé tereltek gondolataim: – Mondja, kedves Mester, nincs olyan érzése, hogy a zeneszerzést inkább támogatják szabályai, mint a sakkjátékot? Úgy értem, szabadság itt is, ott is van, de a zenélésnek mégiscsak kedvező hatású korlátai vannak törvényei, szabályai által?

Itt már rögtön érkezett a válasz: – Hál' Istennek, kedvesem, amióta Philidor megfogalmazta a pozíciójáték első törvényeit, a sakk nincs többé kitéve az eshetőség kényének, hanem a szellem muzsikája, amely szilárd talajra épült.

Aztán a mester észrevette, hogy egy ideje kitartóan figyelem a terem másik sarkában összegyűlt embereket, ahol egy bizonyos Gyulai nevű katonatiszt egyszerre tíz emberrel játszik. Tekintetét pillanatig levéve az éppen folyó páros mérkőzésről, így szólt:

– Lehet, furcsán hangzik, mégsem kedvelem a szimultán játszmát. Pedig hasonlít a munkámhoz. A zeneszerző, aki énekes drámát komponál ensemble-lal dolgozik, a mindenféle hangszerek egyszerre való megszólaltatásán fáradozik. Erényes válfaj ez, nemes küzdelem. Sőt, megkockáztatnám, igazi erőpróba, de van egy nagy hibája: nem eléggé bensőséges.

Nem találtam ildomosnak azt firtatni, egy ilyen nagyság miért fogadja kevésbé kegyeibe e nagyszerű sport bizonyos formáját. Másfelé tereltem a szót: – Nagyon örvendetes dolog, hogy bokros teendői közt, rendületlenül ápolja a

sakk hagyományait, támogat minden ilyen irányú törekvést. Ha megengedi, kedves Mester, csodálatosan sok energiája van.

A Mester nem emelte fel hangját, hangosabb sem lett, inkább tűnődő: – A zene, a komponálás, a zenei élet szervezése valóban teljes embert igényel, de engedje meg megkérdezzem, mennyire lehet teljes egy ember? Mennyi elvégzett feladat vagy hányfelé ágazó tevékenység után mondhatja magáról, teljes életet él? A sakk rendkívül remek alkalom összefonni a művészetet a tudománnyal. A muzsika is tudomány, de főleg művészet. A sakk főleg tudomány. – Megbillentette nehéz fejét, megemelte szemöldökét, egyet szippantott szivarjából, majd hozzátette: – De művészet is. Jót tesz a léleknek. Tudja, az igazság fájdalmas, mert nem a tenni akarással ütközik szembe az ember, hanem saját erejének véges mivolta köti meg kezét. Operákat, más zeneműveket komponálok, régebben koncerteken zongoráztam, nem ritkán magam állok a pulpitusra, az Operaház, a Zeneakadémia igazgatása sem kis feladat, s nem szabad megfélemlíteni az utánunk jövőkről! Tanítani is kell, mert ha nincs utánpótlás, meghal a magyar muzsika nemes hagyománya. Néhanapján versenyeztem, de azt hiszem, többet jelent, mindenkinek nagyobb haszonnal jár a Pesti Sakk-kör irányítása. Rengeteg tiltásba ütköztünk, nagyon nehéz volt az indulás. Ám nem lehetett minket oly könnyen elhallgattatni! Az állandó harcban az ember meg-megfáradt, olykor jólesett beülni a kávéházba, s köszönhetően remek ellenfeleimnek, magas esztétikai színvonalú sakkpartikon megmutatni hol tart honunkban az elmének e csodálatos sportja. Szegény Szén József... Nagyon kedves, hogy rólam érdeklődik, de a sakk-kérdésben igazából Szén József munkásságát kellene tanulmányozza. Én is az ő szellemét ápolom, amióta örökébe léptem a Pesti Sakk-kör irányításában.

Aztán lejárt egy játszma, s még egy, anélkül hogy egyetlen mondatot váltottunk volna. A mester nyugodtan ült, nehéz fejét mellére ejtve figyelte a táblán történő mozgást. Időnként megszívta szivarját, aztán tovább figyelt csendesen. A téves lépéseknél sem szólt semmit. A játszma végén, amikor a többség fokozódó vitába keveredett, még akkor sem kapcsolódott be. Pártállástól függetlenül megdicsérte a küzdő feleket, erősödére biztatta őket. Mikor végre a kedélyek lecsillapodtak, másik két játékos ült az asztalhoz.

A készülődés szünetében hirtelen hozzám fordult: – Na és maga, maga hogy áll a sakkal?

Nem tudtam mit válaszoljak, húzódoztam, egyszóval szerettem volna semleges maradni a kérdésben. Végül azt mondtam: – Kedves Mester, engem nem azért küldött ide a főszerkesztő úr, hogy a saját ismereteimről beszéljek.

Tiltakozó mozdulatot tett a kezével: – Dehogynem! Csak nyugodtan meséljen! Ezt az egyetlen délutánt beszélgetésre szántam. Legalább tudja mindkettőnk, mire számíthat. Tud sakkozni?

Törtem az agyam, mit mondhatnék, hogy se túlméretezett, se alábecsülő ne legyen mondókám. Végül így fogalmaztam: – Hát, nem szoktam Caissára bízni a játék menetét, ha asztalhoz ülök, csipkedem magam. Bár, nem kétséges, egy kevés szerencse mindig jól jön. – A Mester elnevette magát, de nem szakított félbe. Folytattam: – Tudok Szén úr harminckilences berlini portyájáról, a Wurm udvari kávéházban maga köré gyűjtött erősségekről, úgymint Grimm Vince és Löwenthal Jakab urakról, az így megalakított sakk-köréről...

– De facto... De jure csak hatvanöt óta – szúrta közbe tűnődve a mester. Aztán intette, meséljek tovább.

Folytattam: – Negyvenötben nyertünk Párizs ellen. Ötvenötben Ön megverte Szén urat az Evans-csel szellemes továbbfejlesztésével. Ötvenkilencben...

Erkel úr ismét félbeszakított: – Nehéz idők voltak azok. Huszonhárman megalakítottuk a sakkozók védegyletét, a hatalom letiltotta. Így van, de jure hatvanöt óta létezőnk. Hatvannégy október tizenhatodikán tartottuk az ünnepélyes megnyitót a Velence kávéházban. A Vasárnapi Újságban állandó rovatunk van. Látom, valóban érdekli. Örvendek, hogy nem csak egy tollnoknak mondtam mindezt. Ezért, s mert oly kitartó volt a delután és est folyamán, mielőtt elválnánk, megajándékozom magát valamivel.

Magához intett egy fiatalembert, s megkérte, hogy hozzon egy sakk-készletet. A játszmahoz készülők meghallották, rögtön ajánlották, használja a már terítéken lévő. A nagy zeneszerző szabadkozott, meg biztatta a játékosokat, no csak nyugodtan játsszanak, de mindenki kíváncsivá leve, hogy vajon mi következne. Végül elfogadta a felajánlást, azzal a kikötéssel, néhány percig tart az egész. Miközben ezeket mondta, lassan szimmetrikusan felrakott a sakktáblára nyolc bábót. Három-három gyalogot, s a két királyt.

– Látja? – fordult hirtelen felém. – Íme egy remek példa a tempójáték tanulmányozására és gyakorlására. Erről a végjátzmáról addig mindenki azt állította, hogy döntetlen. Aztán színre lépett Szén, a zseniális hazánkfia, bebizonyította, döntő jelentősége van az első lépésnek. Aki kezd, az nyer. Megmutatom magának az első lépést, törje majd szépen a fejét otthon: Ke8–d7. Lassan megemelte nehéz fejét, majd hozzátette: Tizennégy lépés összesen.

Ezeket feljegyezvén a régi-új feladvány megoldásának zsvijában elváltunk egymástól. Miközben elhagytam a termet, arra gondoltam, ma este már bizony senki nem akar mást tenni, mint megoldani a nagy Mester rejtvényét.”

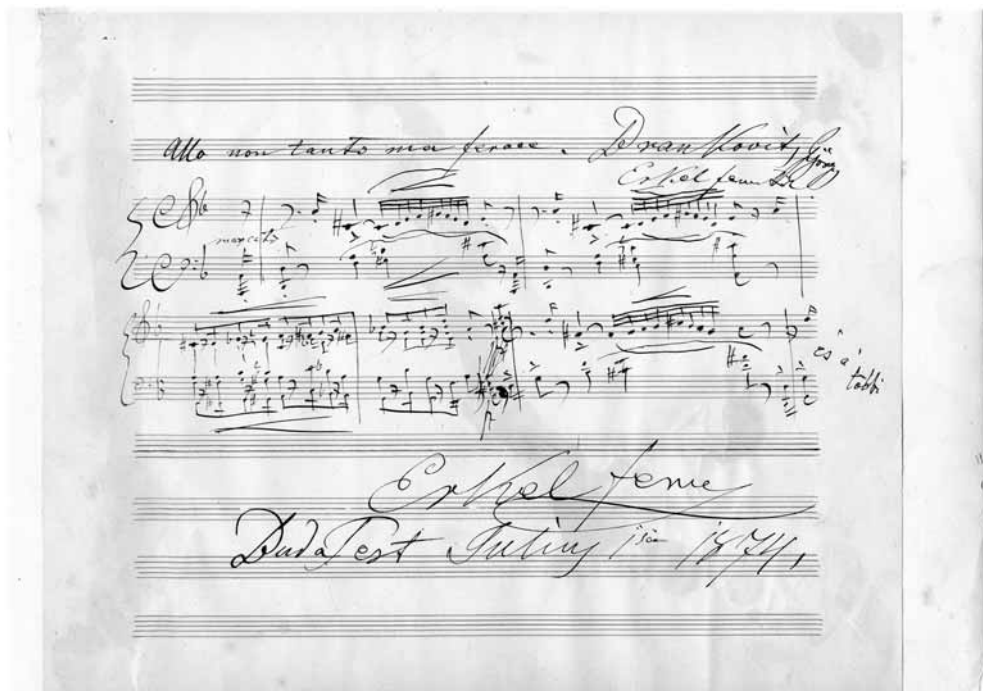
Attila, ahogy befejezte az olvasást, rögtön tudta, ezeket a dolgokat nem szabad itt hagyni. Apró mentési tervet állított össze. Pillanatnyi akadályt jelentett, hogy a kellemetlen találkozás óta nem merte otthagyni a felszerelését, mindig magával hurcolta. Ez önmagában nagy teher, sajnos abban a pillanatban semmi egyebet nem vihetett magával. Eldöntötte, hazamegy, majd másnap üres kézzel tér vissza, hogy amit tud, elhozzon a láda tartalmából. Ha elég ügyes, talán mindent kimenthet belőle.

Reggel zavartan ébredt, nagyon rossz érzés kerítette hatalmába. Zúgás, munkagépek zaja vették uralmukba az egész Dézsma utcát. Ahogy kiugrott az ágyból, félmeztelenül, szandált rántott a lábára, s kifordult az ajtón. Szaladni kezdett a járdán, a telek szélén földbe gyökerezett a lába. Mintha földből nőttek volna ki, mindenhol gépek dolgoztak, egyszerre gyalulták a talajjal együtt a rettenetes gyomot; bontották a falakat, rakták a törmeléket a teherautókra; láncfűrészsel darabolták a gerendákat; vízsugárral szorították vissza a falak omlásából születő porfelhőket. A ház, amelyiknek tetejéről rajzolt, s amelyik sok-sok évtizedig őrizte az apró kincset, most a földdel egyenlővé téve, elpusztította féltve őrzött titkát. Egy több mint százötven éves történetnek vágta el kíméletlenül a fonalát és végképp porrá foszlatta a Darvas család és Darvas Ferenc emlékét.

Egyházi Bernadett
 Erkel: Magyar tánc

Átirat egy dallamra

Elő fuvola, előre sakkfigura, mezőre
 keresztbe koma, a ritmus alapja piano – forte.
 Új opera dalára zeng sok ezer ajak ma,
 Dózsa fia dalolja: ti tá triola szinkópa.
 Szép jubileum éve, köszönhet-e zene téged?
 sakk zene
 matt ének
 futó hang
 sekk moll
 király műdal
 bástya dallam
 királynő harmónia
 gyalogló hangszer
 paraszt ritmus.

Fehér Csenge
Dallam születik

(Erkel Ferenc emlékére)

Jöttem, és megfogantam leheletkönnyű pehelyként.
Éreztem, hogy ébredek, valóm testet ölt.
Bennem lüktetett a vér, eleven élet,
Hogy úgy éreztem, kirobbanok.

És tudtam, egy reményteljes gondolat vagyok.
Hát ki akartam törni tűzhányóként, hogy szerteszőrjam magamat,
De nem jött az alkalom, s úgy éreztem, elfeledtek.
Saját vágyaim folyékony tükre voltam.

S egyszer valahogy mégis megszólaltam.
Felcsendültem én, pusztá akkord, gondolat.
Magamat visszatartva hánykolódtam, de náddal játszó szélként
Simogattam lelkeket. És dúdolva, duruzsolva bűjőcskáztam.

Néha tengerszemként csillogtattam testemet, kristályos jégbe fagytam,
És hópehelyként olvadtam én, leheletnyi semmi. Játszottam,
Majd nem bírtam tovább. Nőttem egyre, feszülten feltorlódtam
Én, a fenyegetés.

Örvendezve vettem tudtul, hogy nő az éhség,
A vad vágy: pusztítani, felzabálni a világot
Könyörtelenül, hogy fekete örült forgatag legyek, halál.
És kirobbantam, szórtam a lelkem ég felé, csöpögött nyálam.

Villámimmal testem halott cafatkáit dobáltam, kiszáradt szájam
Habzott. Magam előtt is vadállat lettem, s éreztem, ennyi volt a dal.
Eladtam magam egy elmúlt pillanatnak, s magam is halott vagyok.
Csak ennyi volt. Hűtlen élet, kihűlt vágy, néma romok.

Hétvári Andrea
Vízükörtánc

– Három negyedben –

ADAGIO

hullámok lángján áramol
körbe-körbe vénák virágain
esték barlangját suttogja végig
teremtés csöndjébe hajol
összefénylő vállaink
néma mosolya

*

ANDANTE

fölemel, betakar
izzítja mély tüzét
kékesen-zölden ölelő
óceánritmusú karod
hallgatag kagylócsöndedbe zár

*

AFFETTUOSO

puha feketék habjából
merített szomjúság mar
torkomon, mellkasomban
jössz te, s bújok én is bölcsen
kerengő árnyad kisimult tavába

Egy partitúra margójára

„s marad, mi volt...”

ha andantéba érnek mind az almák
– parányi hangjegyek – de hallani
a mély eget zenélve közrefogják
a villanydrót ezüstös szálai

felhőbodorba karmolászó markod
jelenbe zengő percet nem talál
seholban éledt égre nyíló arcod
világi létbe lengő pókfonál

hiába írod kezdetét a dalnak
a kotta lüktetése megszakad
a hangok mind a múlt tüzébe hálnak
s a *Bánk bán* színpadán szünet marad
ha már tudatlan szíven átrohan
e színtelenre vált időfolyam

Juhász Anikó
Sakkjátzmák

A minap épp filmet néztem, hol egy nő fennhangon azt mondta: *nos, Bástya úr...*; tudtam, narancsként zöld citromot ettem, s e név mögött a messzi kor lapul.

Matt volt a kor, s oly fekete-fehér, akár a ködben a fekete bodza – s noha királyt *ő* nem veszejtett, riadt *futó*ként cikázott sok-sok bokra.

Paraszt éhezett, pincében disznót vágott, és ha Bástya úr jött... ment a ló, ki oly gerinces volt, s olyan nyeszlett, hogy vígan magára tűzte egy karó.

S bár a mi Bástyánkban sem a zene, sem Erkel nyomokat mélyen nem hagyott, attól még mattot az embervilágnak hetente adott, hiszen... adhatott.

Bástya úr aztán úszni vágyott, és bő, langy vizet kerített a Hold *neki* – mert ki elvtársként úr volt, az úszni vágyik, s a vizet a Holdon szereti.

S ha a kisember nyolc mezőt látott, mert álmába még hetet befűtt a szél – szemét nyitva, már Bástya úr homálylott, ki a szavaknál is túlabbra ér.

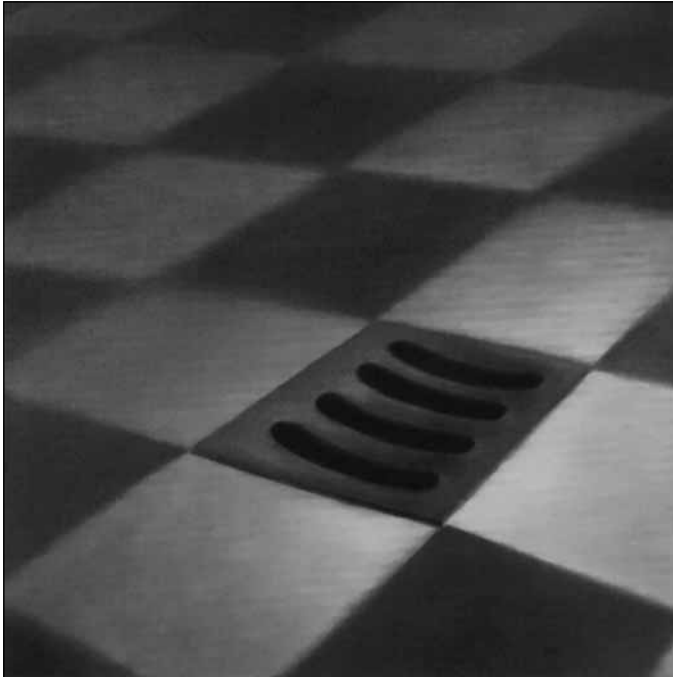
S míg királynő *nem* lett az asszony, ki tudta, a bodza ott kinn, *hol* fekete, a ló folyton azt kérdezte, ha az úr megjön, akkor én, vajon, leszek-e.

És ugrott a ló, „bocsáss meg, ó, én királynőm”, így mondta nejének a ló, ám sejtette, szava túlon túl ékes, az *ő* korában ez már nem való.

Szántottak mezőt, fekete-fehéret – látsszon,
hol nyugszik majd a hóvirág..., és tudják,
hol kapja le az ég a Napról a rebellis,
fülledt bóbítát.

Ürült a tábla, kókadt a mező, és cipőjét lopta
a paraszt messzebb; bár közben attól félt,
egyszer rászólnak: hé, a lábadat,
azt hol szerezted?

S míg jattolt a boltosnak a lány, ki folyton vert
csipkéket vitt, cipelt haza..., egy sakkjátszmában
már mattot kapott a honderűben épp
nem fürdő haza.

SÓVÁRADI VALÉRIA

TEREP

Kiss Lajos István

Angol sakk

(Részlet az *Utazás hagymával, szalonnabőrrel* c. sorozatból)

– Angol sakk?... – jajdult fel sebzett méltósággal az apró termetű Krausz, midőn a délelőtti néhány órai gyakorlást követően a hentes kellően felkészültnek érezte magát, és a vacsorát követően partit ajánlott neki. Mi az, hogy angol sakk? Teátrális döbbenettel tekintett körül a zárkában. Az urak hallottak már ilyet?...

Alig érkeztek vissza az egész napi szénlapátolásból, még ki sem fújták magukat – a vacsora is élvezhetetlenül hideg volt –, s akkor egy ilyen váratlan megalázó inzultus. – Hát mit követtem el én? M'ért büntetsz, ééédes jó Istenem?...

Krausz utálta és megvetette az angolokat, mert nem Jugoszláviában szálltak partra, s ez a felelőtlenség kis híján az életébe került. Rajtuk kérte számon összes rokona elvesztését, mert a koncentrációs táborokat is hamarabb elérhették volna, ha akarják, és egyáltalán, az egész háború hamarabb befejezhető volt, és Bergen-Belsen vagy Birkenau után elkerülhetett volna némi távol-keleti kitérőt is. Sajnos azonban túl gyorsan sietett hazalátogatni, és itthoni kódorgásait félreértve gyorsan begyűjtötték málenkij robotra.

Hiába magyarázta, hogy nincs hova mennie, a lakása romokban, épphogy elkerülte a krematóriumot, rokonait, ismerőseit, egykori közeli hozzátartozóit keresi – davaj!...– Jaj, Istenem, hát nem jókedvében csavarog simlis batyuzókkal – nem hittek neki – davaj!... – davaj!...

Hiába járt városról városra, senki rokont, ismerőst, üzletfelet nem talált, s amikor már megnyugodni látszott s lemondott minden lehetőségről, figyelme valószínűleg elkalandozott, mert végül egy romániai gyűjtőtáborban találta magát. Ismét utazni kényszerült, ezúttal kelet felé, mert mindenből kijutott neki – legalábbis ezt terjesztette. Meg azt is, hogy minden másképpen történhetett volna, ha akkor az angolok... Igen, az angolok. Volna, volna – mindig csak volna, igen, ezt ismerjük már. A taskenti vagy tifliszi csodát, azt is – nem is emlékszem már, hol történt pontosan, de megtörtént, s a lényeg, hogy idehaza számolgathatja a napokat. Mert Istennek hála, megállott téli pihenőre, és később sem ment tovább az a nyomorult vonat.

Lehet, hogy nem is történt semmi csoda, csak kilopták a talpfát a vonat alól, s ha már ott álldogáltak, hát megtelepedtek a közeli táborban. Aztán a tél elmúltával néhány kiváltságossal megindult a vonat vissza, Magyarország felé – arra még egyben volt a pálya. A kadétkok szerint a ménkű sok háborús jóvátétel fejében kaptuk vissza Krausz urat, aki szívesen lemondott volna e kétes dicsőségről, s még az is lehet, hogy csak képzelte az egészet, és másoktól hallott túlfestett történetekkel traktálja elképedt hallgatóságát.

Ettől Krausz az igazi Krausz. Kissé recseg a lemez, valljuk be, de forog rendületlenül, és még az újabb kori események is mennyire másképpen festettek volna, ha akkor az angolok!... Mert az oroszok is végre eltakarodtak volna – hiszen Ausztriából is milyen szépen hazamentek, de legalábbis átjöttek mi-

hozzánk. Az élet pedig sokkal szebb és nyugalmasabb lehetne nélkülük, mert nem kellene őket kerülgetni. Mert már tőlünk is szépen továbbmentek volna, és szó volt még a Dardanellákról, és ezt is olyan szépen zenggzetzesen lehet kimondani: Darrdanellllák. Mert valamikor jó régen ott is történt valami jelentős fordulat, amibe szintén, jócskán belekeveredtek az angolok, és ez az egész gyűlölet és ellenszenv tulajdonképpen onnan vehette kezdetét.

Apró természetét kiegyenesítve, fonnyadt arcán a nemes felháborodás eltúlzott jegyeivel, egy néptribun elszánt, engesztelhetetlen méltóságával tekintett körül. Két kis csontos ökle a derekán... Angol sakk, uraim?... Ez azért gyalázat!

Rémülten lapítottam, mert az angol sakk váratlan felbukkanása egy megdölgondolatlan kijelentésem eredménye, melyet nem volt bátorságom korrigálni. Az én lelkemen szárad ez a torzszülött – jobb, ha elismerem, mert ez az igazság –, nincs mit szépíteni rajta.

– Egyértelmű nyílt erőszaknak engedelmkedtem, mert a robusztus hentesessel semmiképp sem kívántam ujjat húzni. Lassan tizenhat leszek, de mit számít az. Nála az erő számított – semmi egyéb. Megfogom, megragadom – összetöröm, kész. Elég meggyőzően adta tudtára a szerencsétlen vámosnak, akit a feleségével talált kábult, szerelmes gabalyodásban. Kórházba kerültek szegények, pedig alig nyílt hozzájuk. Még az öröklött böllétkést is letette, amiért váratlanul hazaugrott. Kés nem kell ilyenkor, jobb helyeken semmiképp, legfeljebb az operaházban, ahol mindenfélét énekelnek is közben. A vámost például csak kipenderítette a lakásból, az udvaron törte össze magát, mindenki látta. Tanúk vannak rá.

– Mártuska – jajjajaj, a Mártuska, vele is történt valami, de ki emlékszik már minden apró részletre – hát kórházban van ő is, nem is messze a falutól, de majd meggyógyul szegénykém. Isten bocsássa meg nekem...

Őszintén, tiszta szívből utálta a nyávogó, élösködő politikaiakat egytől egyig – másik zárkába akart kerülni, mert a szagukat se kívánja ilyen közelségből. – Elviselhetetlenek. Miért élnek az ilyenek egyáltalán? Meglennénk nélkülük békében, az biztos. Nincs szükség a politikaiakra. Na! Volt egy a faluban is, még kaszálni sem tudott. Más se tudnak, csak az emberi nyugalmat megzavarni – komoly, becsületes emberek életét feldúlni, felzaklatni. És összeviszsa lövöldözni lopott puskákkal, amikor az ilyesmi tilos és másokra is veszélyes.

– Egész nap hordtuk a szénporos szenet az udvar alatti óriás szenespincébe, s amikor késő este végre felmehettünk, ott domborodott ez a hatalmas ember a néptelen, hideg zárkában. Be sem mutatkozott, s amikor megtudta, hogy a szénportól feketéllő sötét csürhe minden tagja politikai, elképedt. Elédig rendes, hazai tolvajok, egyebek társaságában volt, de hallott már egyet s más a politikaiakról, és a helyzet egyáltalán nem tetszett neki. Arról a falubéliről is tudott ám épp eleget, aki kaszálni sem tudott. Viszont népnnyúzó volt az is világeletében. Mondták!

– Az ajtóhoz rohant, s addig dörömbölt, míg a lóarcú görög álmos képpel hajlandó volt azt résnyire megnyitni. A csizmáján már rajta volt az éjjeli mamusz – nem mintha fázott volna, de némely smasszerek szeretnek hangtalanul közlekedni, s azt hiszik, váratlan megjelenésükkel meglephetik a naiv bennlakókat. Arcán bosszús kíváncsiság, nem értette, mi az istennyila történhetett, mert ezen a csendes magaslati folyosón itt a Fő utcán, ahol tárgyalás után

elszállításukat várva tartózkodnak az elítéltek, hasonló eset még nem fordult elő. Itt nem szokás dörömbölni, semmi értelme. Meg sem hallgatta a hentes méltatlankodását, máris csukta volna vissza az ajtót, de hirtelen előléptem, s érdeklődtem a beígért ebéd meg vacsora ügyében. Mikor kapjuk meg?... Egész nap trógeroltunk. Megígérték!!!

– Álmosan végigmért, nem szólt semmit, de valószínűleg megjegyzett magának, mert másnap reggel egy fejmozdulattal kiharcolta a sorból. Nem mehettem a szenesekkel – nem is bántam túlságosan, de így maradtam kettesben a hentesel. Sajnos. Lehet, hogy a szénhordás a politikai elítéltek privilégiuma? A közbüntényesek meg gyöngyöt fűznek – esetleg harangoznak. Mit tudom én?! Lassan már semmit sem értek – pedig nagyon az elején járunk még a dolgoknak.

– Olvasgattam az egyetlen könyvet mely a zárkában kallódott – az orosz-japán háborúról szolt –, se eleje, se vége, valószínűleg az időnként oly nyomasztó papírhiány miatt, de nem tudott egyáltalán lekötni. Erőltettem, mert nagyon is bántam annak idején a kisleányban, oly megvetően elhajtottam a *Volokálámszki országutat* csupán azért, mert a huszonnyolcadik oldalon kezdődött. Aztán meg mennyire sóvárogtam utána, de mennyire!...

– Hát most megelőzőm a sóvárgást – gondoltam, és belerágom magam az orosz-japán háborúba. – A hentes ezalatt fel s alá masírozott döngő lépteivel, sóhajtozott – erősen sajnálta magát, hogy itt kell lennie, s két hosszú évig nem fogja látni Mártuskát, a feleségét. A vámost jól elintézte, az nem merészkedik majd a közelébe, de ha mégis, a maradék csontjait is összezúzza. Végül nyersen közölte, hogy ha már amúgy sincs semmi dolgunk, meg kell tanítsam sakkot játszani.

Látta az este, hogy itt olyat is játszanak. Mindig szeretett volna sakkot játszani – így mondta –, de mostanság odahaza nem jutott hozzá, mert a kocsmasakkasztól a tizedik éves osztálytalálkozó alkalmával darabokra tört. Régi, ócska doboz volt, rögtön szétesett, ahogy a kezébe vette. Vitéje támadt egy helybélivel, egy korábbi alsóssal, ennek verte szét a koponyáját. Beleszólt a nagyobbak dolgába. Na, azt azért mégse!

– Nem bontakozott ki még semmi izgalom az orosz-japán háborúban, ráálltam hát az ajánlatra, meg aztán az is kecsesgöngyölített némi változatossággal, hogy sóhajtozás helyett kimondunk egy-egy értelmes szót – olyat például, hogy: sakk...

– Úgy éreztem, hasznára lehetek az óriásnak, előkotortam hát (kiloptam, így helyes) Krausz szalmazsákjából a félkörörmnyi bábukat, az asztal lapján kisimígtattam a vécépapírra rajzolt táblát – nem hiszem, hogy ezzel bárkiben is kárt tehetne, gondoltam vigyorogva –, és hosszan magyaráztam a bábuk formáját, értelmét, fontosságát. Miért ló a ló és hogyan ugrik? És hogyan fut a futó, mire valók a bástyák, a parasztok.

– Tulajdonképpen elég gyorsan megértette, mert odahaza a kocsmában, amikor még egészben volt az a bizonyos tábla, gyakran figyelte a két szótlan sakkozót, a plébánost meg a karnagy urat, kik az ultimón kívül ehhez a játékhoz is értettek. Nehéz felismerni őket, motyogta maga elé, és hatalmas tenyerében hosszan vizsgálta a töpörödött figurákat. Hirtelen megbántam, hogy ilyesmire merészkedtem, még akkor is, ha ezen apró bábuk készítéséhez én is hozzájárultam kenyéradagom egy részével, és gyorsan mesélni kezdtem, hogy Krausz csinálta mindet, az egész készletet, mert nagyon ügyes, és a sakkozni

vágyakozók adták össze az alapanyagot, tehát kicsit közös is, és nem vízzel készült, hanem emberi nyállal, mert csak akkor lesz ilyen összeálló és kőkemény, mert az emberi nyálban van valami ragasztószerű. Ha sokat köpködik és gyúrogatják, akkor lesz ilyen. Szép, nem?...

– És szárítani is úgy kell, hosszan türelmesen. Sajnos nem lehet nagyobb, mert dugdosni kell, és ugyanúgy tiltva van, mint a légerekben, és nehéz lemondani arról a kis kenyérről is, hogy elkészülhessen. – Pofáztam és fontoskodtam egyre idétlenebbül, mert szerettem volna, ha átérzi, micsoda nagy dolog ez a kis valami, amit hatalmas markában tart. Óvni kell és főleg rejtegetni, nehogy baja essék. Ha már kiloptam Krausz szalmazsákjából, felelősséggel tartozom érte, illik minden óvintézkedést megtennem, mert ez nem kocsmai sakk – ez annál sokkal becsesebb holmi, és inkább szellemi fegyver, talán ezért tilos, mint minden más idebenn, és nehezen pótolható.

Krausz sok mindent tud, sakktudományát útjai során tökéletesítette, és bőszeges tapasztalatokkal rendelkezik a legkülönbélebb helyzeteket illetően, mert mint gyakran hangoztatta, bejárta már a fél világot. Az utóbbi időben azonban többnyire nem arra ment, amerre ő szeretett volna, s komolyabb utazók méltánytalannak érzik az ilyesmit. Én marha meg felbosszantottam az angol sakkal – szégyelltem és átkozhattam magam, de nem mertem bevallani az igazságot.

A hentes látnivalóan igyekezett, mégis vontatottan és nehezen indult a játék. Miután nagyjából megismerte a bábuk mozgását, francia sakkot ajánlottam, mert azt könnyebb játszani és a bábuk mozgása is jól követhető. Legfőképpen pedig sokkal gyorsabb, és ez volt számomra most a legfontosabb. Ostoba önzés volt ez is – utólag beláthatom –, de türelmem fogytán már nagyon untam a sok töprengést. Több mozgást szerettem volna kierőszakolni, de ez egyáltalán nem tetszett neki. Mire jó ez?... – kérdezte. Ez most éppen fordítva van, és ha ő így fogja ezt megtanulni, sose lesz belőle jó játékos.

– Jól van, teljesen igaza van, ezt elismerem – és újra felraktam az apró bábukat. Ha komolyan jó játékos akar lenni, hát legyen, rajtam ne múljon, a francia sakkot és se szeretem, maradjunk az eredetnél. Legyen belőle jó játékos, kívánom tiszta szívemből, csak az ég szerelmére, csináljunk már valami értelmeset, mert erősen zsibbadok, és már a lábam is macskásodik a tehetetlenségtől.

– Én kezdek – szolt a hentes, s ezután hosszú, néma töprengés következett. Motyogott néhány érthetetlen szót a királyról meg a királynőről, s a fejét csóválta. Valami baj van?... – érdeklődtem nagyon óvatosan. – Az egyik paraszttal kéne megindulni, vagy valamelyik lóval, mással nem lehet – de ügyet se vetett bizonytalan ajánlatomra. A királyt meg a királynőt babrálta, mintha rossz helyen lennének, s végül dühösen kifakadt.

– Ez egy hülye játék, ilyen nem létezik – mondta dühösen és hátradőlt, mint aki ezennel be is fejezte a további kísérletet. – Miért ül otthon a király..? És miért nem ugrálhat még annyit sem, mint egy ló?... Miért van ez az egész fordítva? Így semmi értelme. A királynő ide-oda rohangál és sokkal több hatalma van. Miért?

– Ez csak játék – nem kell komolyan venni, mindenütt így játszik – mondtam csüggedten, és sajnos azt is hozzátettem, hogy van olyan ország, ahol a királynő uralkodik, de férje is van, és gyerekei is vannak, de mennyi, mint például Angliában.

– Királynő a király?... – nézett rám tágranyílt szemekkel. – A királynő uralkodik, de férje is van – ő nem szól bele a dolgokba. – Azt hittem, ezzel lezárhatjuk

a bonyolult ügyet, lehet folytatni a játékot – s végre úgy is lett, legalábbis úgy tűnt, megértette.

– ...a királynőnek helyet kell cserélnie a királlyal, és akkor ez lesz az angol sakk – jelentette ki büszkén. – Ezt játsszuk inkább, ennek legalább van értelme. Nem gondolod, öcsi?...

Beleegyeztem, bánom is én – legyen, ahogy akarja – szaladgáljon a király, amerre akar, bár közben az is eszembe jutott, hogy a királynő másik neve vezér, s ebbéli minőségében teszi, amit tehet. Késő bánat, egy újabb csere meghaladta volna a tűrőképességét. Talán ha megkísérlem mégis, és minden a helyére kerül, mint rendszeren, vagy az angol királynő helyett a holland jut eszembe, aki biciklizik, ki tudja...

Krausz talán megmenekül egy gyötrelmes felháborodástól, s engem sem gyötör gyávaságom és nem kínoz ostoba és hiábavaló lelkiismeret-furdalás. Egész délelőtt csatározunk, sikerült folyton összecserélnem a bábukat, s este felé már egészen rendes partikat volt képes végigjátszani. Nem is gondoltam, hogy képes lesz rá. Engem már ájulás kerülgetett a kimerültségtől, azonkívül állandó vesztesre voltam ítélve, mert győznie kell – mondta erélyesen és figyelmeztetőleg.

Hiszen megígértem, hogy megtanítom, nemde?... Tartsam a szavam, mert úgy igazságos. Jobban megérti a játék lényegét, ha mindig ő a győztes, ezt meg kell értenem. Én pedig megértettem vita és ellenkezés nélkül, ahogy a gőzmozonnyal sem száll vitába az ember.

– Krausz remekül szórakozott saját, valójában kissé megjátszott angolfőbiáján, s ezt némelyek angolmán ájuldozásának kigúnyolásaként gyakorolta. – Óóóóó, az angolok – még mit nem! Ezt nekik! – És megmutatta. Ugyanakkor sokszor éreztem, hogy némely szövege már fakó, avittas, s már valóban semmi más, mint szerepjátszás. Meglehet, nem is a sajátja – hallotta, felcsipegette innen-onnan, s összegyúrta valami sajátos magánszámmá, s azt is sejteni véltem, honnan ered ez a gunyoros, a nagyképű világot lesajnáló látásmód. Sikerre vágyott, ez látnivaló, s e képességével lazított is a komor valóságon. Képes volt mosolyt csalni elárvult, lelki válságban gyötrődő arcokra, mert eleven bizonyossága volt ama tételnek, hogy amíg van bennünk szusz, nem dől össze a világ.

A zárka többségének hosszú évekre volt előjegyzése türelmes benntartózkodásra, s a várakozás üres órái, a találgatások leendő lakhelyüket és a szállítás körülményeit illetően Krausz idegeit is borzolták ugyan, de az átélt tapasztalatok őt inkább erősítették. Minden mindegy – a szar is mindegy, ha rendes formája van. Hogyhogy rendes formája?... Mi a rendes formája, kérem? Ne beszéljen hülyeségeket! Az mindig ugyan olyan – nem lehet például kocka alakú.

– Drága uram, nem mindegy magának, milyen alakú?... – kérdezte Krausz, aki imádta bosszantani a gyomorhajra hajlamos igazságbajnokok és ostoba, mindent pontosító ádáz helyretevők mintapéldányait. Ezek mindenütt feltűnnek, és ha valaki kicsit is lebegni kezd, mindjárt a fejére csapnak. Természetesen belekötöttek Krausz látványos anglofóbiájába, és sorolták és sorolták, mi minden jóval és nagyszerűvel voltak képesek az angolok évszázadok alatt a világot meglepni. Mert ugyebár ott van kérem az angol kultúra, Shakespeare, az ipari forradalom, meg a szakszerűség és persze a futball.

Krausz mindezeket kézségesen elismerte, aztán rövid, frappáns hülyeségekkel vágott vissza: – Vannak-e angolok a bibliában – kérdezte vigyorogva –, mert a biblia a legelterjedtebb könyv a világon, kérem; és ha arra gondolok, micsoda népségről íródott, hát nem is tudom – beláthatják. Nem is beszélve D’Israeliről, aki az angol konzervatívok első miniszterelnöke volt – s egyébként bevándorolt olasz zsidók leszármazottja. Ez az igazi svédcsavar, uraim, már-már mint a nagypolitikában. Tudtak erről?...

– ...hogyan jön ez ide, kérem – jött ilyenkor a méltatlankodás –, hiszen magyarok meg jugoszlávok sincsenek a bibliában, ne ilyen hülyeségekkel jöjjön, nem én tehetek arról, hogy magát összevissza hurcolták mindenféle különítményesek.

A hentesnek persze minden történet új volt, és egyre nógatta, főleg hogy szóba került Krausz lágerkonyhai működése. Erről meséljen! Mit főztek, és hogyan? – Ha a receptre kíváncsi – dűnyögte Krausz –, az roppant egyszerű. Marharépa, esetleg néha krumpli – pucolni sem kell –, egy kis só, ha van egyáltalán, ámbár nem is fontos, mert az eddigieken van elég föld, ami kevéske színt is ad a levesnek. Ja és a lényeg – némi zsiradék, legtöbbször faggyú. Csupa igénytelen, egyszerű holmi – semmi lényeges.

Őt csupán az „ízésítés” érdekelte: így nevezték a műveletet, amikor néhányan, akik a piszkos munkát végezték a konyhán, mert főleg takarítottak és összevagdalták a fagyott répát, egy óvatlan pillanatban vattakabátjuk ujját mélyen belelógatták a gőzölgő kondérokba. Legalábbis abba a lébe, amit aztán leves címén kiporcióztak a lágerlakóknak. A kabátot ezután néhány pillanatra kilógatták az ajtó elé, és kész. Odakünn tombolt a fagy, a sok-sok mínusz, így aztán még ennek is hasznát vehették időnként.

A hentes elképedt undorral meredt a fonnyadt emberkére. Belelógatták a mocskos pufajkájukat a levesbe? Az úristenit a maga fajtájának, de hát miért?... A túlélés miatt, édes fiam – mert a barakkba visszatérve lakapartuk róla a ráfagyott zsírt. Hiába motoztak, mi semmit se loptunk. Nem vagyunk tolvajok, egy árva marharépat, hagymát soha el nem vettünk – megbíztak bennünk. De ha volt némi zsiradék a levesben, az előbb utóbb ráfagyott a ruhánk ujjára, mert levadásztuk egy kis részét, az biztos. – A hentes undorral fordult el a kis emberkétől: – Szar ember maga, meglopták a többi szerencsétlent, nem szégyelli magát? – Krausz szerényen mosolygott.

– Vannak helyek – mondta –, ahol az ember elfelejt ám szégyenkezni, kisfiam. Ha túlélésről van szó, magának is a szégyenkezés jutna eszébe utójára. Néha mégis bánom kissé, de hát a lényeg, hogy életben vagyok, hogy itt vagyok.

– Nahát akkor most végre jó helyen van – jelentette ki elégedetten a hentes, és eszébe sem jutott, hogy kételkedjen. Hornblóer kapitány pedig, aki, mint mindig, a mosdó melletti padon hátát a falnak vetve, lehunyt pillákkal ült, nem állta meg, hogy közbe ne szóljon: ...mintha már hallottam volna ezt a szép történetet, kedves jó Krausz. Ha már plagizál, tegye pontosabban, mert...

Mielőtt befejezhette volna a mondatot, Fő! Vigyázz!, az idősebbik görög, a körletparancsnok tűnt fel az ajtóban. Van itt két csajka, azt hiszem, nem a maguké. Valóban, a két gazdátlan csajka már a kecskelábú asztal sarkán várakozott. Krausz készítette oda, mert abban reménykedett, érte jönnek. Én biztos voltam benne – volt rá okom, az bizonyos. A „kadétok” csajkái voltak.

Kovács Imre Attila

Vázakép a XIX. századból háttérben a haladás váltott díszleteivel a végén örkényi lövés dördül

Erkel s Gárdonyi sakkozának,
öreg székekből ki-kinyúlva,
bortól, pipától szótlantulva.
Orcájukon napfényes bánat.

(Thomas Willis oxfordi professzor
a *De Anima Brutorum* [1672] című
művében azt állítja, hogy a hang
haladása és felerősítése a csiga fél-
kör alakú kanyarulataiban történik.
Ő az első, aki felismeri a csiga sze-
repét a hang érzékelésében.)

Szobányi csönd, játékszabályok.
A kerten túl a megélt élet,
süket gyalogok, álvitézek,
csak okulni nem tudó bábok.

(Békésy György 1961-ben orvosi
Nobel-díjat kapott „a belső fül, a
csiga ingerlésének fizikai mecha-
nizmusával kapcsolatos fölfedezé-
seiért”.)

Hát így van ez... tán mindétiglen.
Majd valami anekdót pora
facsarja orruk, oh tempora
labuntur... s nevetnek a viccen.

Hogy is volt hát, mikor Bartay
Himnuszt szerezni kulcsra zárta?
Balsorsra orvosság a zárka,
morog Erkel, s derül Gárdonyi.

(Csigabiga, gyere ki, ég a házad
ide ki, kapsz tejet, vaját, holnapra
is marad. Csigabiga, gyere ki, ég a

háza ide ki, szántsunk, vessünk,
hogy jobban élhessünk. Csigabiga,
told ki szarvadat, ha nem tolod,
összetöröm házadat.)

Még hosszan tűnődnek a sakkon,
a sötét-fehér utópian.
Csöndben jön és lámpát gyújt a lány,
kis kezétől kigyúl az alkony

(A megjelölt ház előtt egy fehér színű furgon állt, melyben 12 zsák méreten aluli csigát találtak a rendőrök. Az eljárás során megállapítást nyert, hogy az autó tulajdonosa, B. A. 25 éves erdőkeresi lakos úgy gyűjtötte és vette át az állatokat, hogy szükséges engedélyekkel nem rendelkezett hozzá. A zsákokban összesen 2136 darab 30 mm alatti méretű csiga volt, melyek eszmei értéke 51 264 000 forint.

B. A.-t természetkárosítás büntett megalapozott gyanúja miatt hallgatta ki a Gödöllői Rendőrkapitányság, melynek során a férfi azzal védekezett, hogy tudomása van arról, hogy a méreten aluli csigákat nem veszik át, de azokat a helyszínen nem tudta megmérni. A csigákat a természetőr április 21-én szabadon engedte.)

derengést hozva a szobának.
Minő nagy dolgokon vagyunk túl...
És várnak tovább hangtalanul.
(Erkel s Gárdonyi sakkozának.)

(És most mennek...)

Kovács Zsolt

Ez nem szörnyű, ez harc!

Az ajtó halk nyikorgással tárult ki, egy fiatal fiú lépett be, vállán egy puskával. Nem lehetett több huszonegy évesnél, ruhája kissé viseltes, kopottas volt, de látszott rajta, hogy gondosan ügyeltek tisztaságára.

Ahogy becsukta az ajtót, leakasztotta válláról a puskát, de nem tette le, hanem a konyhába indult, ahonnan anyja szöszmötölése hallatszott. Miután belépett a helyiségbe, a sarokba állította a fegyvert és leült a legközelebbi székre.

A nőt annyira lefoglalta teendője, hogy nem hallotta meg a fiát, így Péter nézte egy darabig, majd megszólalt:

– Észre sem veszel? – anyja látható ijedtséggel fordult meg, és mosolyterült szét az arcán, mikor meglátta.

– Ó, fiam, muszáj neked mindig lopakodni? A szívbját hoztad rám! – legyintett Mária, és visszafordult a mosogatáshoz, közben újra megszólalt. – Csakhogy hazajöttél! Hallottam, mi minden történt tegnap este. Ez szörnyű!

– Már miért lenne szörnyű? – kérdezte szórakozottan a fiú, és tágra nyílt szemmel meredt maga elé.

– Mindjárt adok egy kis ételt, csak ezt befejezem. Hogyhogy miért lenne szörnyű? Hát emberek haltak meg, lövöldöznek az utcán, és...

– Anya, ez nem szörnyű, ez harc!

Mária lecsapkodta kezéről a habot, és megtörölte, majd a kis kredenchez lépett, amikor szemé megakadt a sarokban pihenő fegyveren. – Ez meg mi a fene? Hogy... mit... Mit keres ez itt? – szinte köpte a szavakat, és arca egyre jobban lángba borult. – Ugye nem

álltál be te is lövöldözni? – a kérdést szinte parancsoló hangsúllyal tette fel, és látszott rajta, hogy nem vár ellentmondást.

– Miért vagy ennyire felháborodva? Végre visszaadhatjuk a ruszkiknak, amit adtak, és erre te itt csodálkozol meg kiabálsz?

– Visszaadni? Te kapsz majd tőlük valamit, még hozzá egy golyót – kiabálta a nő, és arca égett a dühtől. A fiú nem szólt semmit, csak továbbra is maga elé bámult. Ez még jobban felidegesítette Máriát, de mikor elkezdte volna mondandóját fia nyakába zúdítani, belépett József.

Valamilyen, csak férfiak által érthető ösztönből egyből a fegyverre esett a tekintete, majd hosszasan Péterre nézett.

A fiú ekkor már felemelte tekintetét, és rezzenéstelen arccal állta apja tekintetét.

– Józsi, monddjad neki, hogy...

– Csönd, Mari! – dörrent rá a feleségére a férfi, majd odahúzott egy széket a fiával szembe, és leült.

– Mit akarsz? – kérdezte.

– Tudod nagyon jól!

– A kérdésre válaszolj!

– Én is harcolni fogok.

József hátradólt a székben, és összefonta széles mellkasa előtt karjait.

– Hozd be a sakkot, Mari! – A nő értetlen arcot vágott, de tudta nagyon jól, hogy ha a férje ilyen hangot használ, akkor nem érdemes vitázni vele, így kiment.

– Mi hír az egyetemen?

– Felfüggesztették az oktatást. És mi volt a gyárban?

A férfi egy másik kérdéssel válaszolt. – Hányan vagytok? – Péter kissé meglepődött a hirtelen témaváltástól, és egy pillanatig azt sem tudta, miről van szó, de végül megértette, mire gondolt az apja.

– Tizenhatan.

József fejével a fegyver felé intett: – És tudja valaki köztetek, hogy kell használni?

Ekkor belépett Mária a sakktáblával, így Péter nyitva hagyta a kérdést, és remélte, hogy apja nem teszi fel újra. A nő odaadta Józsefnek, ő pedig széthajtotta, kivette a bábukat, majd a fehéreket odatolta fia elé, ő pedig a feketéket kezdte el felrakni.

– Játsszunk! – mondta, és addig nézte a fiát, míg el nem kezdte felrakosgatni a saját bábuit. Miután végeztek, Péter kilépett az egyik gyaloggal. – Te jössz!

A középkorú férfi a táblára meredt, és úgy látszott, mintha erőteljesen gondolkodna, majd kiszáratva lépett a lóval.

– Szóval te is beállsz? – kérdezte.

A fiú tudta, hogy csak költői a kérdés, mégis válaszolt: – Én is beállok! – És lépett egyet az egyik gyaloggal. Mária nem szólt semmit, csak értetlenül nézte férjét és fiát.

– Mit állsz ott, asszony? Készíts valami ételt! – A nő, mintha álomból ébredt volna, összerendezte, majd egy fazekat vett elő.

József a sakktáblát vizsgálgatta, aztán egyik bütykös kezével előrébb tolt a saját gyalogját:

– Lesz valami értelme?

Péter erre felkapta tekintetét, remélve, hogy szembe tud nézni a férfival, de ő továbbra is a bábukra meredt.

– Lesz-e értelme? Már most megvan az értelme! – Miután ezt kimondta, leütötte az egyik gyalogot. Apja nem

szólt semmit, csak nézte, ahogy félreteszi a bábút, majd sóhajtott egyet.

– És hogy akarsz elmenni, mikor kijárási tilalom van?

– Már nincs tilalom! – válaszolta egyből.

– És a statárium?

– Nagy Imre felfüggesztette. – A fiú tudta, hogy apja is értesült az eseményekről és Nagy Imre déli beszédét is hallotta, mégis úgy tett, mintha egy idegennel beszélne, aki csak most hallott az eseményekről.

A szekrényen ketyegő óra kellemesen hatást kölcsönzött a csendbe, de most senki sem érezte magát nyugodtnak. Kint már teljesen besötétedett, és a hold kezdte előnteni halvány fényével a néhány helyen még friss harcok színteréül szolgáló utcákat.

– Ki akarjátok léptetni Magyarországot a Varsói Szerződésből?

– Igen! Miért? Egyáltalán, hogy kérdezhetsz ilyet?

– Azt akarjátok, mint Ausztria, igaz?

– Ha kilépünk, semlegesek leszünk. Nem támadhatnak meg az oroszok!

József oldalra lépett a futóval, és leütötte a fia egyik lovát. – Sakk! Attól félek, Hruscsov nem fogja hagyni. Ausztriának mások a szomszédai, Olaszország, Németország, Svájc, csupa nyugati ország. Magyarország jobban beékelődik az oroszok határába.

– Nem kell többé a ruszki befolyás! – válaszolta dacosan a fiú, és ellépett a sakkból, majd folytatta: – Ha sikerül kilépni, majd Amerika segít!

– Ugyan, fiam! Amerika túl messze van...

Némaság telepedett a konyhára. Mária krumplit darabolt a fazékba, és nem szólt semmit, viszont látszott kipirult arcán, hogy igenis lenne mondanivalója. Péter és József tovább

sakkoztak, egyre kevesebb bábu maradt a táblán.

– Nem biztos, hogy olyan nagyon messze van – törte meg a csendet a fiú, és előrelépett a bástyával, majd folytatta: – Hallottam pár ismerőstől, hogy vidéken is megmozdultak az emberek.

– Vidéken? Hol vidéken?

– Miskolc elhozta saját huszonegy pontját. – Apja megdöbbenését csupán abból lehetett kiolvasni, hogy enyhén felhúzta szemöldökét, de továbbra is a táblát figyelte.

– Ezt honnan tudod?

– Tudom – válaszolta Péter és oldalra lépett a bástyájával. – Sakk!

– Szép dolog, amit csináltok – kezdte József, miközben kilépett a sakkból –, és bátor, de meglesz az eredménye? Oroszország hatalmas, a francba, hiszen övék a fél világ! Ha egy akkora országban, mint Lengyelország, eloltották a tüzet, akkor Magyarország mit várhat, mikor itt már harcolnak?

– Apám, ilyet még nem csináltak, amit mi teszünk! Szembeszegültünk a nagy Szovjetunióval, és meghallgatják követeléseinket! Nagy Imre ül a miniszteri székben, és ma sem tudták felszámolni a harcokat! Sakk! – Ha József a fiára nézett volna, észrevehette volna a félmosolyt az arcán, de mivel a táblára figyelt, csupán a bábuk voltak tanúi fia rejtett büszkeségének.

– No igen. – A férfi nézegette egy darabig a felállást, és már-már úgy tűnt, Péteré lesz a győzelem, de az utolsó pillanatban észrevette a helyzetet és belépett a sakkot adó bábu elé.

– De az orosz hadsereg nem ekkora. Mi lesz, ha többen jönnek, és kifulladásra a harcok?

– Éppen hogy nem fognak kifulladásra! Egyre többen állnak a szabadságharc mellé, hát nem veszed észre?

– Hogy beszélsz apáddal? – csapott az asztalra a férfi, amitől az összes bábu megremegett, néhány el is borult. Fia hátrahőkölt, és látszott rajta, hogy megijedt.

– Bocsánat, nem akar...

– Hallgass!

– Józsi, ne ki...

– Csönd, Mari! – kiáltott rá a feleségére is a férfi, és vöröslő arccal méregette a fiát. – Nehogy azt hidd, hogy én ellened vagyok, vagy az ellen, amit csináltok! Örülök neki, és igazatok van! Csak féltelek, fiam! Ahogy az összes többi barátodat félttem! Mi lesz veletek, ha a ruszok jönnek és elborítanak mindent? Én már láttam őket megszámlálhatatlan mennyiségben! Azt hiszed, kíméletesek lesznek? Erről híresek? Sakk! – mondta, és a király elé lépett a bástyájával.

– És mi lesz akkor, ha nem csinálunk semmit? Hagyjuk, hogy itt uralkodjanak rajtunk? Eleget vettek már el tőlünk, és eleget túrtunk már! Én nem félek! – válaszolta, és kilépett a sakkból. József ismét a táblára meredt, de úgy tűnt, gondolatban teljesen máshol jár.

Mária eddig feszülten figyelt, ám most, hogy látszólag nem történt semmi nagyobb baj, visszafordult az edényhez és kavargatni kezdte. Férje, megtörve mozdulatlanságát, lépett.

Péter lopva a fegyverre pillantott. Eszébe jutott apja nemrég feltett kérdése: „Tudja valaki közületek, hogy kell használni?” Azon a két történeten járt az esze, ami a fegyverben volt, hogy vajon mi lesz a sorsuk, vajon hogy lesznek felhasználva, kinek a hasznára és kinek a kárára. De mivel nem tudta a választ, visszafordult a táblához és lépett: – Sakk-matt!

Várt egy pillanatig, hogy megbizonyosodjon, tényleg matt-e, majd hátrahőkölt a széket és felállt. Ránézett

a ketyegős órára a szekrényen, majd elindult az ajtó felé.

– Hova mész, fiam? Hiszen itt főzöm az ételt! Gyere vissza! – kiáltotta Mária, és hangja sírásba fúlt.

– Várj, Péter! – szólalt meg az apja olyan hangon, amitől a fiú egyből megdermedt. Felállt, és szép lassan összerakta a sakk-készletet. Miután végzett, odalépett a nagy kredenc mellé, neki-támaszkodott, majd tolni kezdte.

– Józsi, mit csinálsz?

– Csönd, Mari! – szólt rá feleségére, és ahogy sikerült egy méterrel előrébb mozdítania a szekrényt, megállt. Behajolt az így keletkezett nyíláson, közben megszólalt.

– Mikor akarsz indulni? – Nem mondta ki a fia nevét.

– Úgy döntöttem, most azonnal! – válaszolta, minden bátorságát összeszedve.

– Hová mész? – kérdezte a férfi, és még mindig a szekrény mögött motozott.

– A nyolcadik kerületben van egy kis csapat.

József nem szólt többet, helyette előhúzta karját, amelyben egy kis

fémdoboz volt. – Erre szükséged lesz! – mondta, és odatette az asztalra, majd elkezdte visszahúzni az ormótlan szekrényt.

A fiú kíváncsian lépett a dobozkához, és ahogy felkapta, valami csörrent benne. Kissé rozsdás fedelén látszott, hogy régóta nem bolygatták, így nem volt könnyű feladat megtalálni a kis nyitó mélyedést, de végül sikerült.

Egy régi pisztoly hevert benne.

– Fegyverből sosem elég! – mondta apja, majd megölelte a fiút. Az óra ketyegésén és Mária halk sírásán kívül csöndes volt minden.

– Na, induljunk! – József elengedte fiát, és a kabátjáért ment. Péter hitetlenkedve nézte, de nem kérdezett semmit, mert sejtette, hogy kérdésnek itt már nincs helye.

– Mit képzeltetek? Mégis hogy gondoljátok, hogy csak így itt hagytok...

– Hallgass, Mari! – kérte halkán a férfi, ahogy visszajött, immár kabátban, majd ránézett a fiára, aki viszonozta tekintetét.

Ezután elmúlt a néma ima pillanata, és mindketten elindultak, elöl a fiú, mögötte a férfi.

Miczki Gábor

Játssz ma

Pepita paletta
harminckét katona
gyakorló harctere.
Fehér és fekete
sereg sorakozik,
s Ferenc szórakozik.

Aprócska gyalogok,
a nyitó dalnokok
egy, kettő az ütem,
amit mind a ketten
gyorsan alkalmaznak,
s figurák mozdulnak.

Fehér futó indul,
fekete válaszul
vígán fuvolázva
tábláról lehúzza,
előnyre szert téve,
s várva új lépésre.

Erkel-furfang elkel,
briliáns elmével
zongoracipelő
huszár bújik elő
bástya oltalmából,
s tisztít több gyalogtól.

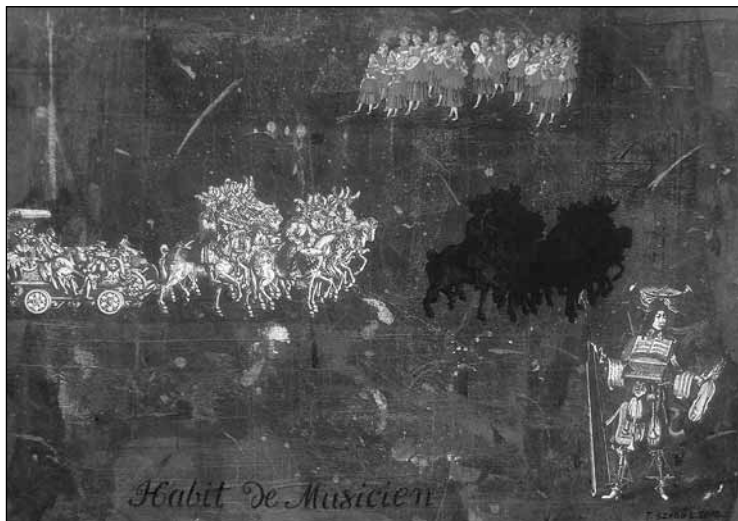
Apróhad meglódul,
az összhang flottul
zenélő induló,
világos támadó
akció célba ér,
s övé lesz minden tér.

A gratuláció
is győztes akció,
a fanfárok zengő
sora felcsendülő
végtelen víg öröm,
s dicső győztesözön.

Németh István Péter

Habit de Musicien

Strófák T. Szabó László kollázsára

1.

Mi mindennek nem láttak már,
Tégedet, G-kulcs?! Voltál Pablo
Picasso képén pucér lányka feje,
Anyám öccsének krétarajzán pedig
Ágaskodó lovacska nyakára röppenő kantár.
Most így, hogy fülemben a bordalok zöngetik
A legszebb harmóniákat, szólok utánad:
Gyönyörű, pocakos *Violinkulacsocskám* vagy!

2.

Először írtam a kótát azon őszön.
Iskolamesterem arra intett, hogy szépek
Legyenek azok a pettyezetett kottafejek,
Akárha a villanydrótokon gyülekvő fecskék.
Küzdöttem hangjegyeimmel,
Mert nekem mindig a Balatontól búcsúzós
Madarak cikkanása jutott az eszembe,
Kik a bögyükkel alig érik a tó tükörét.

3.

Hallom a reccélését a kertből. Nem ijeszti
Az ősz sem, bár Lőrinc hűteni fogja maholnap
A csergő patakok vizeit. Hallom, ahogy húzza,
Akárha konok szerenádozó. S nincs egyedül...
Denevér hallja így az összeborult lombokat,
Ahogy én a többi dalost. Mind azt cirpeli: jó volt
Lenni az Isten eltaposott tücsökének
Is, ha tovább szólhat a körben az ének.

Variációk egy témára

(egy megírandó szvithez)

I.

Courante

Terebélyes szomorúfűz hajlik a Balatonba Kisörsnél,
Mint egy egészséges, ám végtelenül magányos,
Kővér parasztasszony, rusztikus istenanya.
Ha lombhaja alá állnál te is, akárcsak egy cseperésző esőfelhő
Lebegne fölötted.

Magunk elé néztünk édesapámmal, s ott, a víz tükörén könnyeden vízipókok
Szaladoztak szemünk előtt, akárha I betűk lettek volna a törzsek,
Akárha X betűk lettek volna a lábak, mint Jézus Krisztus megannyi
monogramja.

II.

Pavanne

Megállt benne, a keresztléceken kicsit egyensúlyozott, aztán eloldotta
A fűzfa alól a ladikot édesapám. A parti pallókhöz koppantott egyet
Evezőjével, és már lódult is vele a nádkijárón át a csónak.
Vízirózsák közül egy mocsári teknős nézett utána, odébb meg alvó vadruca
Fúrta hátrafordított fejét a tollzatába. A zsombékok felől ánizs és menta
Illatával jött a szellő, úgy susogott körben a zöld nád.
Csak még egyetlen halk csobbanás és a nyílt vízben volt édesapám.
S mikor a csónak orra először a horizont fölé ért, a kék magasban
Fecskék tanították röpülni fiaikat.

III.**Air**

Milyen nehéz lehet ez a kis kerek Örsi-hegy,
Ha kövéből faragtak már a rómaiak is
Kőkoporsókat, bölcsőnyiket a holt gyerekeknek,
Mert a bazalt hamar hasadoz Badacsonyan, odébb.
Errefelé ballagott le a tóhoz horgászni édesapám,
Balja felől a boglári, jobbjá felől a fonyódi iker-magaslat,
Vitte az evező-párt s pecabotját, zsákkal a hátán.
Szertartásosan oldta el dundi ladikját, amit francia szóval
Balainnek nevezett el. Bádóg-bálna haladt a nádasöbölben
Víziösvényen így véle, lassan, a gyékény-buzogányok
És virágzó hinarak közt. Egy mocsári teknősnek előre köszönt,
Hószínű gém úszott fölötte túl jegyenék csúcsain.
Pontyok neszeznek most ugyanúgy, s bizonynal magam se vagyok,
Csak tulajdon szememmel nem láthatom Őt e nagy ragyogásban.

IV.**Sarabande**

Kék szemedben ott a Balaton. Egy csónak ring a zöld habokon.
Csónakban egy pöttöm legény ül, s a zuhogó fény rá nem szegényül.
Pőrén a Nap felé evez ő, halkán csobban az evező.
A csónak orrán egy vízirózsa bogot köt a horizontra.
((Na jó, engem és Feléd visz a ladik.)) Mind örül, ki szemedben lakhat itt.
Kék szemedben hát én vagyok az a gyerek. Körben a hegyek úgy kéklenek.
Ám kölyök s csónak, amíg pillád rebben, eltűnik a gyöngyház föllegekben.

Novák Gábor

Chess and jazz

Ahogy az utcára lép – maga mögött hagyva a kapualj árnyékait és a lépcsőházban megülő káposztaszagot –, egyszerre önti el a napfény és az öröm, az egyik kívülről, a másik belülről melengeti meg, széles szája, húsos ajka pedig, mintha kaput kívánna nyitni a kétfajta boldogság között, gondola alakú mosolyra húzódik –

a fiú zsebre vágott kézzel, vidám hunyorgással kerülgeti a júliusi melegnek nekivetkőzött járókelőket, a miniszoknyában risza-risza-riszáló női fenekeket; hóna alatt vadonatúj sakk-készletet szorongat, a mahagóni- és csontszínű kockák fickándoznak, a tábla hasában ritmust kocognak a figurák.

„Ha a skacok ezt látná-á-áák...” – a fiú mosolya nevetéssé duzzad, mert elképzeleli, mit szólnának vidékre-nyári munkára-nyaralásra száműzött haverjai, ha látnák végiglejteti az utcán, kiöltözve, hóna alatt a sakkal, Thelonious Monkot dudorászva – lenyelnék keresztben a mikrofont és a basszgitárt, az osztály különnc zsenije, a mindhalálíg-lázadás-arc kordbársony jakóban, jazz-riffekkel a szájában szökell-sasszézik a macskaköveken, mint valami hőbörödött hipster – na és ha megkérdeznék – mert megkérdeznék –, azt kéne felelnie, hogy a bácsi a változás oka, ami igaz is lenne, de csak úgy, ahogy minden köznapi és egyszerűsített igazság, egy csomó elhallgatott „mert”, „de” és „pedig” társaságában.

most aztán megkettőzi léptei iramát, mert a bácsiról eszébe döccen a sakkparti, a sakkpartiról pedig a piskótamorzsza-illatú dívány, a füstös táblájú dohányzóasztalka, meg a sóvár pillantásokra okot adó látvány, ahogy a libbenő, zöld bársonyfüggönyök között beszökő napfény megmeríti magát a jó előre behűtött, vendégcsalogató borban.

első alkalommal persze kézzel-lábbal tiltakozott, mikor anyja útnak indította a bácsi frissen vásárolt belvárosi lakása felé – a bácsi, a bácsi, anyja hazatelepült amerikai rokona, aki kőgazdag volt és imádott sakkozni – ennyi elég is volt, hogy az anya néhány taslival pályára állítsa a sakkszakkör-zseni fiút, és merész álmokat szövögessen a csurranó-cseppenő-csörrenő örökségről.

az ellenállás jószerevével csak a belvárosi előszobáig tartott – a bácsi laza volt, martinit kínált ifjú vendégének, a lemezjátszón egy Blue Note-korong forgott – „eredeti lemez, Django Reinhardt játszik rajta, tetszik?” – naná, hogy tetszett, a fiú odaadta volna két ujját, ha egyszer (egyetlenegyszer!) úgy játszhatott volna, mint a *manouche*-manus.

Aztán leültek sakkozni, a bácsi bütykös ökleit nyújtotta a fiú felé, közben szólt a Limehouse Blues, és azon vették észre magukat, hogy nem feszélyezi őket egymás társasága.

A fiú ösztönös tehetség volt, egyszerűen élvezte a játékot, és a bábuk fájának illata is elég volt, hogy elfeledje – ez meló, a szülei iránti kötelesség teljesítése, lóugrásokkal és a parasztok csosszanásával kell utat taposnia a bácsi va-

gyonához, a minél busásabb örökséghez – ösztönös tehetség volt, az ihletnek engedve, hirtelen ötletektől vezérelve játszott, apró nekiiramodásokkal, ahogy Sonny Rollins fújta a tenorszaxit, kolosszálisan és zabolátlanul.

A bácsi megfékezte az eszeveszett szárnyalást, hideg pontosságával, négy-öt-hat lépéssel előtte járó gondolataival védte ki a meghökkentő támadásokat, az öntudatlanul alkalmazott Benkő-cselt, a rosálásokat és az ide-oda ugráncoló lovak attackját – cool volt az öreg, mint Lenny Tristano vagy Chet Baker – néhány parti után leültette a fiút, töltött neki a rozéból, és magyarázni kezdte a megnyitásokat, a nyílt és zárt védelmeket, a fiú pedig hümmögve hallgatta az előadást, s míg agyába véste a kombinációkat, elmélázva majszolta a puha, domború hátú piskótatekerceket.

Hát így lettek jó barátok, a fiú és nagy-nagybátyja, a hatvanéves, hazatelepült amerikai magyar.

Most pedig lohol az utcán, hóna alatt a vadonatúj sakktáblával, alig éri a lába a földet, szökell, mint a St. Thomasban Sonny, amikor meglátja a jelenést – a lány egy padon ül, fagyaltot nyaldos, a nyelvének épp csak a hegyét dugja ki, úgy ízlelgeti a vaníliát és csokit, mint Miles a Freddie Freeloader elején a hangközöket – a haja gesztenyebarna, vastag fonatban nyugszik a vállán, jobbában a tölcser, bal kezében egy könyv, könyvecske – barna szeme fickándozik, falja a sorokat, homlokán puha ráncokba rendeződik a koncentráció, ajka szélén mosoly dereng.

„Szia, biztos sokan mondták már, de olyan szép vagy, mint akit Duke Ellington hangszerelt” – a fiú alighogy kimondja, el is vörösödik, részint mert szemérmetlenül plagizált Boris Viantól, részint mert amit mondott, színigaz –

a lány nevet, jobbával kisimítja a szoknyájából a gyűrődést, a virágmintás műselyem sistereg, ahogy a tenyer és a comb között feszül, „A legeredetibb lopott csajozós duma”, mosolyogja –

a fiú az ajkába harap, a füle lángol, hirtelen négy-öt évet csúszott vissza az idő skáláján, tízéves kisfiúnak érzi magát, aki megvallja szerelmét a fiatal és mindig üde tanár néninek –

„Megkérdezhetem, mit olvasol?”, kérdi, jelezve, hogy... nem is tudja, mit is – a lány nevet, és felmutatja a könyvét, Kerouacot olvas, a *Tristessát*, „Az emberek nem értik, hogy lehet egy ilyen sírnivaló sorson mosolyogni”, mondja, és elmélázva illeszteti ajkához a könyv sarkát –

„Pedig olyan az egész, mint mikor a születnapodon esik az eső, egyszerre édesbús és vidám”, feleli a fiú, és nem tud betelni a látvánnyal, a nyakon táncoló inak, a sápadt bőr, a szeplők, a kardigán levendula szövete alatt domborodó mellecskék, *ai*, és a szalmakalap szövédéjén átszűrődő, szivárványszín fénypettyecskek!

beszélnek, beszélgetnek, egymás szavába vágva, mintha ketten együtt fonnák ugyanazt a gondolatcsalót, lelkesednek a Luzsin-védelemért és Lolitáért, a *Softly as in a morning sunrise*-ért, és még nem tudják, hogy hamarosan telefonszámot cserélnek és randevút beszélnek meg a következő hétre, a hónap végén pedig már együtt állítanak be a bácsihoz, a szokásos péntek délutáni sakkpartira –

a lány kötött angórabarettje beragyogja majd a szobát, mint valami glória, a szoknya alól kibukkanó térdkalácsa tündököl a félhomályban, és sokkal-sokkal könnyebbé teszi a bácsi számára a bejelentést, akinek már csak hónapjai vannak hátra, az orvosok biztosak benne, áttétek alakultak ki a nyirokcsomóiban, menthetetlen, de most már játsszanak, drága az ideje, még meg akarja verni az ifjú ellenfelét és barátnőjét, aki lelkesen kibicel, valahányszor párja homlok-ráncolva torpan egyet a tábla felett –

és azontúl majd hármásban járnak össze, a bácsi lemezgyűjteményéből előkerülnek a szvingek, Benny Goodman és Lionel Hampton, minden, amire egy angórabarettes tündér táncot rophat, és mire megrozsdállnak a fákon a levelek és a bácsi testén elfogy a hús, a fiú mindent tudni fog a megnyitásokról és a középjátékról, és – bár még mindig úgy szökken a táblán, mint Sonny szólói a St. Thomasban – az improvizációk mögött gondolat lapul majd, képes lesz előre felmérni ellenfelei stratégiáját, és az iskolai sakk-körben, ahol eddig is dominált, mindenkit elsöpör, még a tanár urat is –

és miután a bácsi meghal, elégedetten és sorsába belenyugodva, a fiú szülei dühödten csapkodnak ajtót-ablakot, vén gazembernek nevezik frissen halt rokonukat, aki egy fillért sem hagyott rájuk, csak a fiú fekszik elégedetten a szobájában az ágyon, a kötegni bakelitlemez mellett, a drága sakk-könyvek és -készletek mellett, hallgatja, ahogy John Coltrane a szólóiban szétszedi, majd újra összerakja a valóságot, a barátnőjére gondol, aki minden percben megérkezhet, és – igen – halhatatlannak érzi magát.

Pataki Edit

A zene hullámain

Határt nem ismer, el nem évül,
nem kezdik ki évszázadok,
az emberek közt szívárványívül
teremt erős kapcsolatot.

Gyóz billentyű- és húrsereggel,
hódít elsodró hangokon,
magadban dúdolódsz ma reggel –
világhódító hatalom.

Magadban dúdolódsz vagy zenged,
erősít, nem vagy egyedül,
Magányod mélyén társra lehetsz,
dalolhatod védelmedül.

Üldöztetésben biztos mentsvár,
viharban óvó menedék,
munkádhoz élénk ritmust diktál,
kimerülésben tartalék.

A lélek nyelvén hozzád szólhat,
belülről érint, lényeged.
Segítségével kapcsolódnak
a nemzedékek s nemzetek.

Elszórakoztat, pihenést adsz,
szárnyal vele a képzelet...
Nagy zűrzavarban úgy talál rád,
hogy békéd benne megleled.
Sebedre balzsam is lehet.

Vagy felkorbácsolsz, tette serkent,
máskor csendben elandalít,
közösségedben táncra lebbent,
és megnöveszti szárnyaid,
a csillagok közé repít.

Él természetben, madárdalban,
tücsökzenével is segít,
hogy élj velük harmóniában,
s az örök szépség része légy.

Radnai István
Négy hűtelen

int a vonóval lépni kell
nem sírok a vonót két húrra fel
így lesz a kövér brácsa
két karcsú hegedű társa

és behúznak egymást megsiratva
rínak nyírnak cirkalmat ríkatva
minek lába kell hogy hordja
remegteti a gordonka akkordja

három ujjal jajjal fogva
a harmadik fekvésben csont-
kezével egy húrt lebont

pattan a fém s a bél belé szakad
hamissá válnak egykor őszinte szavak
rebben a lélek testük foglya

★

és elrepül a dallam amint
jeges leheletével visszaint
a morcos konok gonosz tél

még eljátszik a szél egy kádenciát
magasan keringve tetőt bont
megereszkedik vele az ellenpont

így lesz a két testükből fél
egyedül viheti utána a prímet
a néma társ után ki ellépte a rímet
lapozott egyet többé nem beszél

s a mélyen lehangolt ósdi hangszerek
keresve kit a szférákba odaint
fagyott temető rögein odakint
csonkjára égett dallama szerep

★

mint sárgult kottában új tétel
pengetve pendülve felesel a léttel
az alaphangot húzva bűgva zúgva
a szélhábmból mogorván kirúgva

választva kancsal férges hangnemet
a nyitott hangrés a hasán felnevet
utánozva a késve gyantázott vonót
ilyenkor felkacag s modern a holt

már mind a négyen részegek
a három s aki megunva az életet
idő előtt a vonóját letette

s a társak sírós gyászos tremolója
a hallgatót kétségek szélére sodorja
feltámad-e a dallam romló teste

STEFANOVITS PÉTER

ÜZENET

Répa Ádám

Mirázs

A tábla a sötét úr mélyén, a mindenség közepén lebegett mozdulatlanul, mégis mindig változva. Két egyforma térfél, harminckét szereplő, szigorú szabályok. Hideg logika és következetesség szerint működött minden a végeérhetetlen táncban, mely újabb meg újabb lehetőségeket, lehetségeségeket fedett fel az örökkévalóság mélyén.

A mozgás és ezen végeérhetetlen kombinációk folyamából, szorzataikból, összegeikből és hatványaikból bomlik ki örökké a mindenség egésze. Ám a szereplők hidegek, már-már élettelenek. Bár élni látszanak – ez szinte csak felszín.

A szereplők – az ész, leleményesség, tehetség, gépies monotonitásuk halvány tüzebe merevedve végezték dolgukat szüntelen tánclépéseikkel a végtelen időben, kettéosztva a tábla két oldalára. Megkeseredettséget már semmi sem enyhítette. Szerepeik, képzetük megfakult, mélyükön pedig egyre ritkábban lobbant láng már a parázsból.

Egykori önmaguk árnyaiként az őket körülvevő sötétséggel lassan egynek kezdték érezni magukat. Lelkükben az utolsó szikra is kihűlni látszott.

Így lépkedtek egyre, szabályaik és törvényeik szerint, s ezen törvényeken feszült minden. Ez volt a váz, melyen létük szövete feszült szétterülve, körülveve, étellel átjárva mindazt, mi az árnyékban, az úr gyomrában egyre inkább megfagyott önnönmagától és szenvedésétől.

Mindent e játék mozgata, minden ez alapján működik, ezen nyugszik, feszül – a csillagok, mozgásuk és minden mozgás. Ezen nyugszik minden, mit néven neveznek – e szerint él, létezik, cselekszik és gondolkodik az ember is: a kimondott szó, a felhangzó logosz.

És forog a tábla az úr mélyén. Pörög egyre. Zajlik a tánc, lépés lépés után: kockáról kockára. Az egyik oldal felülkerekedik, a másik alulmarad. A szereplők lehullanak, de a tábla másik oldalán máris megjelennek. Így örök az egyensúly, így kezdődik mindig minden újabb játszma szünet nélkül, örök áramlásban, változásban – az öröklét folyamatosan hömpölygő himnuszaiiban. Időtlen egyensúly, egyensúly nélkül, mégis zavartalanul és tökéletesen.

S ekkor Ő úgy dönt végtelen mély szeretetében, hogy elküldi egy részét – ahogy teszi azt újra meg újra –, odaadja magát most is, mint örökké, egészen, hogy letörölje a bánatot e szeretettel: önmagával.

Felnéz a király akkor a sötét úrra a tábla végtelenjéből – szikrát lát. Szikrát, mely bár távoli, mégis az önnön mélyében lángoló szikrára emlékezteti. Az emléktől e láng benne pedig a pillanat törtrésze alatt felmelegszik. S a király úgy érzi – újra Egész és Egy: Erő.

Ekkor a királynő pedig rátekin, mert látja: valami megváltozott. És akkor vele is megtörténik. Hirtelen újra egyedül van, egészként, a tábla másik oldalán pedig nem ellenfél van, nem egy másik királynő, nem kihívás, hanem ő maga: tükörbe néz. Sorra változtak vissza mind – a bástya, a futó, a huszár.

Ekkor a szikra már nagyon közel jár: lágyan alakot ölt. Leereszkedik a tábla közepére, majd megszólal:

– Én vagyok a ti szívetek.

A szereplők pedig ismét életre kelnek, teljesen és egészen, újra Egyként. Ekkor, ki a legközelebb állt a szikrához, szólásra nyitotta száját és azt kérte:

– Mondd ki előttünk neved, hogy örökké őrizhessük vele a lángot!

A szikra pedig így szólt:

– A szívetek vagyok, a láng.

És kimondta a nevet. A szó, e név pedig átjárta a mindenséget, végigrohant a létezés egészén és a fűlekbe jutva, minden gondolatokban felhangozva olt-hatatlan lángra lobbant, miként a szívekben is, melyek már mindegyikükben ott dobogtak újra. Ez a szó, láng, lobbanás, ez az ébredés volt A Szív Nagy Dobbanása. És a mindenség közepéből, hol a tábla lebegett, ismét a szeretet fényétől felduzzadva, hömpölyögve áradt ki a maga végtelenségében az Egész, az Egység.

A fény visszatért.

OROSZ ISTVÁN

SAKK

Bertalan Tivadar köszöntése¹

Jelképesnek látom, hogy Kondor Béla hozott minket össze a Fiala Művészek Klubjában. Írásaira hívta föl a figyelmemet. A Klubot, a hatvanas évek kedvelt találkozóhelyét, azóta egyre nevesebbé vált állandó látogatóinak névsorát vagy fél századdal később éppen ő (korabeli becenevén „Kuksi”) örökítette meg függetlenül, hetedik nagy, albumszerű, irodalmilag és képzőművészileg egyaránt kiemelkedő kötetében. (Ma is késlekedik ezeknek a könyveknek érdemi visszhangja.) Hernádi Gyula, Sipos Lajos, Legény Péter (majd e sorok írója) tekinthetők „fölfedezőinek” – e téren. Mind joggal idézik az őket megelőző Jean Delannoy – a francia filmakadémia elnöke – szavait, aki „a világ legjobb Art Direktora” egyike gyanánt becsüli nagyra. Ott, a klubban nemcsak én, de a látogatók többsége sem tudta, hogy a jellegzetes arcú (engem szemé állásával Csontváryra emlékeztető) fiatalember hétköznapjaiban voltaképpen mivel foglalkozik. Itt – többek között – biliárdozásával vívott ki nagy tiszteletet. Ezzel kapcsolatos későbbi bravúros novellája (*Golyók, A nagy löket*). Megvallom, nem sokat tudtam a filmművészetben oly nagy szerepet játszó „art-directori”, „díszlet-, látványtervezői” tevékenység lényegéről sem. Holott enélkül nem létezhet mozi. Bertalan Tivadar 1956-tól az évezred végéig száznál több mű megalakításánál töltötte be ezt a szerepet, s szerzett nemzetközi elismerést. Határainkon belül (Várkonyi Zoltán, Jancsó Miklós, Nádasy László, Gertler Viktor és még sok más rendező művei mellett); határainkon túl még nagyobb számban, világszerte: amerikai, német, lengyel, olasz s más egyéb filmeknél kérték föl s igényelték az ő munkáját. Itt néhányat említhetek csak az őt foglalkoztató jeles filmgyárak s rendezők listájából, kooperációs, társ- és önálló produkciókból: Pathe-Film-Mafilm, r.: Christian Jaques; USA-Film-Mafilm, r.: Woody Allen; Paramount Picture, r.: Z. Kuzminski; Cannon Films Inc. Hollywood, r.: Curtis Harrington; Lelouche prod. Fr., r.: Claude Lelouche stb.

Ez a teljesítmény már önmagában kiemelne az alkotók átlagából. De ez számára csupán háttér, bevezetés. Művészi tevékenységének fő vonala az ízig-veérgig jeles képzőművésze, festője, grafikusé. Képeit, főként festményeit, technikáját, színvilágát, csakúgy mint „témáit”, nem tudom máséhoz hasonlítani. Lehet, hogy ez járatlanságomon múlik? Kiállításai, művészettörténészek szakvéleményei igazolják a föltevésemet. Közlebbi tisztem inkább az, hogy a már említett – eddig – nyolc kötetének írásos anyagát irodalmárként olvassam. Hozzá kell tennem: ezeknek a feltűnően szép és szakszerű kiállítású köteteknek (könyvtervezésük is a szerzőt dicséri) az írásai többnyire elválaszthatatlanok fölényes rajztudásról tanúskodó illusztrációiktól. Legtöbb könyvében igen változatos, sokszor maga alkotta műfajú írásokat találunk aforizmáktól, karcolatoktól anekdotikus megfigyelésekig. De ezek között előbb csak felbukkannak, majd teljes köteté formálódni a mesteri elbeszélések, s a novellafüzérekből kirajzolódó remekművű regények (pl. *A mindenség púpja, Kirándulószoza* – s olvasatom szerint a kivételes

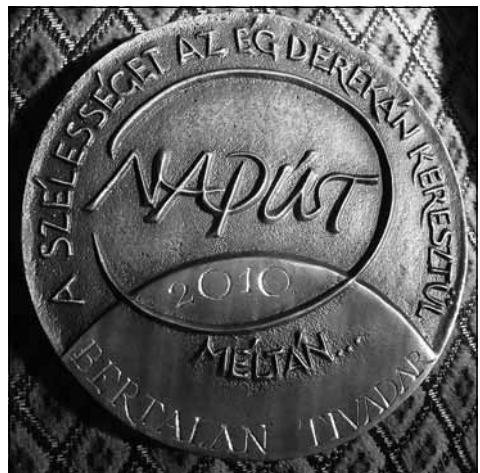
¹ Laudáció, elhangzott szeptember 22-én a Nádor Teremben

mélységű *Lipi*). Úgy vélem, hogy főként ez a legutóbb említett mű az, amelyben az egész sorozat merész pajzánsága, gunyorossága, vitalitást sugárzó erotikája, öniróniája, s főként a szüntelen gondolkodó ember elgondolkodtatása utánözhatatlan, magasrendű művészi egységgé szerveződik. Itt is (talán még szembe-tűnőbbben, mint valamennyi fajta megnyilvánulásában) Bertalan Tivadar kivívja a maga alkotói függetlenségét. Kacagtat és mélyen szíven üt.

Laudációm egyik hiányossága az, hogy nem szól külön az ünnepelt pályája vezérfonalának tekinthető képzőművészről, a színek bűvészéről. De az aligha vonható kétségbe, hogy sokoldalú életművének minden nagy ívű és apró alkotóeleme ritka harmóniát valósít meg. Az emberi felelősségtudat, etikai törvények hitvallását.

Idetartozónak vélem azt is, hogy a világjáró, mércéjét magasra emelő művész sohasem feledkezett el szülőhelyéről: Erdőkertesről, éppen úgy, mint ahogyan kezdetől máig változatlan lakóhelyéről, Újpestről sem... A külkerület közösségének állandó cselekvő tagja, díszpolgára.

Széles Klára

Negyedik esztendeje ítéli oda a Cédrus Művészeti Alapítvány az őszi napéjegenlőség alkalmából a Napút-díjat. Az egyedi kivitelezésű Napút-levél alkotója Mészáros Róza, a Napút-érem Tóth Sándor munkája. A folyóirat főszerkesztője, Szondi György ebben az évben ünnepélyes keretek között **Bertalan Tivadar** képzőművésznek, látványtervezőnek, íróknak adta át az elismerést.

In memoriam Utassy József

(1941–2010)

Az újabb korok magyar sorsköltészetének emblemikus alakja volt. Petőfitől Adyig, József Attiláig, Illyésig, Nagy Lászlótól, Csoóritól a Hetek-generáció Ratkójáig, Budájáig, a Kilencek-csoport – amelyhez tartozott – vonulatáig, s tovább Nagy Gáspárig kötötte össze a lelki és lelkiismereti szálakat. Robbanó tehetségével tűnt ki kortársai közül már indulása idején, a hatvanas években, hogy azután mértékadó, sőt legendás, karizmatikus vezéralakjává váljék a Nagy László felpártolta nevezetes *Elérhetetlen föld* antológia társaságának, s hogy később, a hetvenes évektől a modern közérzeti, önismereti, közösségi sorsbeszéd és sorslíra egyik legszuverénebb és legszuggesztívebb egyéniségévé emelkedjék. A képsűrítő, friss, entuziasztikus vallomásosság lenyűgöző erővel hatott, elevenbe vágott, s keserű önlelveboncolással hozta felszínre a magyarság egész huszadik századi kálváriájának stációit: a háborús szenvedéseket, a levert forradalmakat, az örökösen fojtogató nagyhatalmi alávetettséget – a „mai, holnapi bizáncok” alatti kiszolgáltatottságot. Édesapját a Don-kanyarban vesztette el, magát „csillagok árvájának” érezte – a személyes élményhevedet és a kollektív érdekű igazmondást magas hőfokra izzított érzelmi-értelmi szenvedélyben egyesítve. Természeti és kozmikus kitágítás távlatosítja mindenkori dalait, fohászait és látomásait, siratóit és himnuszait. A tragikum gyötrelmének egyetemessége és a gyönyörűséggel vigasztaló poézisben felfénylő remény univerzális esztétikai értékvilága: „Küszöbén az estnek / csillagfakadáskor / dalba fog az ember // ha már fáj a sorsa / nagyon szépen fájjon / küszöbén az estnek / csillagfakadáskor”. Revelációként, megrázó tanúságtételként és költői varázslatként ivódott ez bele a hetvenes évek felnövő nemzedékeibe. A kéllelhetetlenül pontos valóságérzékelésnek és az átszellemítve megtisztított jelképes stilizációnak ez a művészi tökélye. A sokágú asszociációkkal, cikázó metaforákkal építkező, veretesen cizellált szófordulatok egyszerre szárnyaló és nemes méltósággal kikristályosodó architektúrája. A gondolati, eszmei, erkölcsi dimenziók lelkesítő, mámorosan igéző, létlényegként világító érvényességtartalma. Az a szellemiség, amely megtanít: a hagyományhoz, a népi kultúrához, a megtartó szülőhazához ragaszkodó vitalitás nélkülözhetetlen az identitásában és moralitásában az egzisztenciális teljességre és mindenségre érdemes ember számára. A történelem szorításá-

ból kiemelkedő lélek fennmaradásáért hadakozva. Magyarország „Világ Világa, / Szerelem Kápolna-virága” ebben a szemléletben, ebben az üdén bátorító poétikummal átszínezett önazonosság- és hovatartozás-tudatban. Amelyben egészséges szerelmi vágy és csorbítatlan életszeretet, minden halálokon és betegségekben túlvégződő létakarát és alkuvástalan szépségigény, bajvívó elszántság és önérzetes reménykedés az elidegeníthetetlenül közös emberi perspektívát alapozta meg.

Utassy József életműve úgy teljesedett ezerhangú nagyopusszá, hogy minden, ami benne keservesen drámai, játékosan villódzó és sugárzón tiszta, expresszív fájdalomtól vagy derűtől lobbanó, a versek sokaságában a pokoltól a mennyekig csapongó, az indulatok örvényében a lázadó kiáltástól a szelíd örömsóvárgásig terjedve áradó: mindez nemcsak sziporkázó változatosságban kavargó, hanem koncentrált, remekművű összetettségben is kifejeződik számtalan létösszegző, világkép sűrítő nagy költeményében. Az a költő ő, aki örökbecsű szállóigékkel is megajándékozta a magyar nyelvközösséget. Az, hogy „EMBERNEK MAGYART, / MAGYARNAK EMBERIT!”: az autentikus erkölcsi nemzeti eszményesztés évezredes eszményszövedékébe helyezi ma is megtagadhatatlan közösségi ideáljainkat. Hogy az emberiség ne szegényítse el magát a magyarságról való lemondással, s a magyarnak jobb sors legyen végre az osztályrésze. Emberség és magyarság tiszta spirituális egységgé kell hogy összeforrjon. Mert „a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára” – amint Ady hirdette. S „adj emberséget az embernek. / Adj magyarságot a magyarnak” – ahogyan József Attila könyörgött. S amiként mások is annyian fogalmazták meg ezt az összefüggést: „Mennél mélyebben vagyok magyar, annál igazabban vagyok ember” (Németh László); aki „amíg embernek hitvány, magyarnak nem alkalmas” (Tamási Áron); „A mi európai feladatunk: embernek lenni – magyarul” (Makkai Sándor). Mert a hűség Utassy Józsefnél is evidencia („Magyar vagy, mert lengyel a lengyel, / mongol a mongol és dán a dán”), a béklyótlan, „tengerlátó” szabadsággal együtt; „nincs határ, ami engem határol” – nyilatkozza ki, s hogy „Koponyám geoid alakú, / Koponyánk geoid alakú”.

Leleplező éleslátás és romantikus igénybejelentés hitelesítette a költői szót akkor is, amikor a lángelme Petőfi idézésével a szellemi szabadságharc aktualitása fejeződött ki benne. A valódi, demokratikus nemzeti ébredés szózatává, eszméltető induló-énekévé avatódott a *Zúg Március*, amelyet évtizedeken át a zsarnokság ellen tiltakozó, háborgó vagy akár zendülő, felkelő fiatalok és idősebbek szerte az országban (s a Kárpát-medencében) szavaltak, másoltak, terjesztettek (féllegálisan is, ahogy lehetett). Lecsillapíthatatlan, gyűjtő hatása lett ennek a legújabb kori nemzeti dalnak, ennek a kollektív önbecsülést helyreállító s e magasrendű igazság- és szabadságtörekvést elementáris invokációval megszólaltató lírai kiáltványnak: „Én szemfedőlapod lerántom: / kelj föl és járj, Petőfi Sándor! // Zúg Március, záporos fény ver, / suhog a zászlós tűz a vérben. // Hüvelyét veszti, brong a kardlap: / úgy kelj föl, mint forradalmad! // Szedd össze csontjaid, barátom: / lopnak a bőség kosarából, // a jognak asztalánál lopnak, / népek nevében! S te halott vagy?! // Holnap a szellem napvilágát / roppantják ránk a hétszer gyávák. // Talpra, Petőfi! Sírodat rázom: / szólj még egyszer a Szabadságról!” S mint klasszikus elődjéé, Utassy József verse sem egyszerűen

a kimondás műve, hanem a nyelvi hangsúlyokkal és retorikai eszközökkel átkomponált sokjelentésű gondolatzuhatag mives összetömörítése, a magyaros ritmus- és dallammenet tökéletes transzparenciáját megteremtő stílusbravúr, a politikai célzatosság lebilincselő artisztikumká alakításának – élményszerkezet és forma egyesítésének – csúcsteljesítménye.

A költő 1984-es, első gyűjteményes kötetének címe szerinti „Júdás Idő”-ben vált ez a líra minden időben példa- és iránymutatóvá. „Égkupalás” világban vezetni el az abszolútumok – a szép, a jó, az igaz – birodalma felé. Áldozattal, kereszthordozással is. *Az én keresztem: „ÍRNI”* – emlékeztet az „INRI” mélyértelműen ötletes betűcseréjével a valahai krisztusságra, s vele, egyidejűleg, a ma profán hitvallásának, küldetéses áldozatvállalásának, pokoljáró elhivatottságának kortalan időszerűségére. A művészet, a kultúra, a nyelvteremtés ars poeticájának esélyeire. Az árnyalatosság csodáira. Ahogyan a „dióverőfény”, a „csillagvirágváza”, a „cukornádszál” bensőségesen antropomorf képzetei, játsszi természeti-táji hangulatai hullámzanak, s közben a „szívnagyobbodásos ország”, a „hitfogyatkozás” árnyai gyűlnek, s „a halállal is határos” hazának „keselyűk koszorúzzák a horizontját”. De az organikus létezés összefüggései akármifajta rosszakarat ellenére eltéphetetlenek, a természetes emberség árnyai eltorzíthatatlanok, a humánium elemi kívánalmi eltiporhatatlanok! Ezt lélegzi, sugározza, üzeni Utassy József minden ékesen szóló sora; az elokvencia és az eufónia együttes értékminőségével ejtve ámulatba. Könnyedségével, élőbeszédszerű élénkségével, szentenciózus bölcsességével, népdalszerű-folklorisztikus leleményességével, mesei-mitikus fantáziájával, szimbolikus látványi és átképzeléses intenzitásával. A drámai sorsdemonstráció mágikus energiáját mozgósító tisztaságával és egyenességével, a kijelentésség archaikus igézettségével, a jel- és jelentésátviteli modernség komplexitásával és nyitottságával. Ha van tápláló tiszta forrás a kortárs műköltészetben, Utassy József bartóki, kodályi misszióval tárja és kínálja azt felénk.

Egyik legnagyobb nemzeti költőnk volt.

Egyik legnagyobb nemzeti költőnk marad.

Drága Jóska! Nyugodj békében!

Bertha Zoltán

E számunk szerzői

- Bertha Zoltán** (1955) – esszéista, kritikus, irodalomtörténész, Debrecen
- Bodnár Dániel** (1990) – egyetemi hallgató, Budapest/ Kistárkány (Szlovákia)
- Böjthe Pál** (1969) – állatorvos, Kolozsvár (Románia)
- Czeizel Endre** (1935) – orvos-genetikus, Budapest
- Császár Nagy László** (1948) – jogász újságíró, televíziós szerkesztő, Budapest
- Csom István** (1940) – sakknagymester, Budapest
- Csorba István** (1935) – nyugdíjas, Budapest
- Deák Piroska** (1958) – ügyvéd, Budapest
- Egyházi Bernadett** (1984) – munkanélküli, költő, Budapest
- Elek Szilvia** zongora- és csembalóművész, zeneszerző, író, szerkesztő
- Fehér Csenge** (1996) – általános iskolai tanuló, Zalavár
- Für Emil** (1967) – festő, Budapest
- Harasztj István** (1934) – kinetikus szobrász, Budapest
- Héttvári Andrea** (1975) – költő, tanár, Budapest
- Juhász Anikó** filozófiatörténész, műfordító, költő, Szeged
- Kiss Ferenc** (1961) – antikvárius, Budapest
- Kiss Lajos István** (1942) – nyugdíjas vállalkozó, Jenő
- Kovács Imre Attila** (1956) – író, tanár, Bodajk
- Kovács Tamás Vilmos** (1951) – festő, Budapest
- Kovács Zsolt** (1989) – egyetemi hallgató, Derecske
- Kozma Andor** (1861–1933)
- Lanczkor Gábor** (1981) – író, költő, drámaíró, Szeged
- Luzsiczka Árpád** (1949) – festő, grafikus, Budapest
- Messik Miklós** (1952) – MEVE-elnök, jogász, műemlékvédő, Budapest
- Miczki Gábor** (1964) – tervezőmérnök, Hatvan
- Németh Csaba** (1964) – történész, Gyula
- Németh István Péter** (1960) – könyvtáros, költő, irodalomtörténész, Tapolca
- Novák Gábor** (1986) – amatőr író, Csávoly
- Orosz István** (1953) – festő, grafikus, Budapest
- Pataki Edit** (1947) – nyugdíjas tanár, Magyardombegyház
- Pataki Tibor** (1951) – alkalmazott grafikus, festő, Budapest
- Pozsgai Zsolt** (1960) – drámaíró, rendező, Budapest
- Püspöky István** (1950) – festő, grafikus, Budapest
- Radnai István** (1939) – költő, író, Budapest
- Répa Ádám** (1983) – költő, író, Budapest
- Sóváradi Valéria** (1950) – képzőművész, Budapest
- Stefanovits Péter** (1947) – grafikus, Budapest
- T. Szabó László** (1953) – képzőművész, Tapolca
- Széles Klára** (1936) – irodalomtörténész, Budapest
- Szén József** (1805–1857) – sakkozó
- Szőllősi Annamária** (1969) – tanárnő, Budapest
- Szőnyiné Szerző Katalin** (1949) – zenetörténész, Budapest
- Szurcsik József** (1959) – festő, grafikus, Budapest
- Thierry Ferenc** (1966) – informatikai igazgató, Budapest
- Zalán Tibor** (1954) – költő, író, drámaíró, Budapest
- Zsankó László** (1966) – festő, grafikus, Budapest

Erkel: zene, sakk

„Az Erkel-családfa értékelése egyértelműen a zenei képesség *piramis*-modelljének felel meg. Erkel Ferencig emelkedett e családban a zenei teljesítmény, majd az őt követő generációkban csökkent.” (Czeizel Endre)

„Bár színházi karmesterként napról napra közönség elé állt, mégis azt mondhatjuk, hogy nem szeretett szerepelni. Tudott örülni a sikernek, s kívánta is azt, de az olcsó népszerűséget megvetette, annak elérésére soha nem törekedett, amint az a *Himnusz*-pályázathoz történő hozzáállásából kitűnt.” (Németh Csaba)

„Elgondolkodtató, milyen kevés műve jelent meg Erkelnek még életében nyomtatásban, s halála után is hány évtizednek kellett eltelnie, mire megérették a feltételek egy tudományos Erkel-összkiadás beindításához.” (Szőnyiné Szerző Katalin)

„Magyar hazafi? Igen, Ön annak tartja magát, uram – de valóban, mily könnyű Önnek külhonban hazafinak lenni! Ön Rómában, Párizsban vagy Weimarban bármikor megszólalhatna magyarul!” (Elek Szilvia)

„Benne van... minden zenében ennek a nemzetnek minden lélegzetvétele... igaz, hogy ezt csak mi halljuk, ezt a lélegzetvételt csak mi halljuk belül, talán senki más... igaz.” (Pozsgai Zsolt)

„Liszt és Erkel lassan benyúlnak az asztal alá. Egy-egy tükröt húznak elő, melyek éppen akkorák, hogy egymásnak háttal beleilleszthetők a sakktabla tengelyének vajatába.” (Lanczkor Gábor)

„Alig hihető, hogy ez a parti 155 évvel ezelőtt született. Utánjátszása ma is esztétikai élvezet. Erkel Ferenc emléke előtt tisztelegve szeretném ezt a gyöngyszemet közkinccsé tenni.” (Csom István)

Ára: 650 Ft. Előfizetés: 5000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.
(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,
valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.napkut.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Folyóiratunk megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap
és a Nemzeti Civil Alapprogram
támogatja.